

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

CƏLİLOVA ELNURƏ ELİZBAR QIZI

**AZƏRBAYCANIN NEFT SƏNAYESİ VƏ ONUN İNKİŞAF
MƏRHƏLƏLƏRİ**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər: **Magistr proqramının rəhbəri:**
i.e.n. prof. M.A. Həsənova i.e.n., dos. A.S. Mehtiyev

Kafedra müdiri i.e.n., dos. Ə.V. Hacıyev

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3	
 I Fəsil. Azərbaycan neft sənayesinin nəzəri və metodoloji əsasları		
1.1.Azərbaycanda neft strategiyasının mahiyyəti, məqsədi və metodoloji əsasları	6	
1.2. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında neft strategiyasının rolu.....	16	
 II Fəsil. Neft sənayesinin mövcud vəziyyəti və inkişaf tendensiyası		
2.1.Neft sənayesinin mövcud vəziyyəti.....	25	
2.2.Neft sənayesinin inkişaf dinamikası.....	34	
 III Fəsil. Azərbaycan neft sənayesinin inkişaf problemləri və həlli yolları		
3.1.Milli neft-qaz kompleksinin təsərrüfat strukturunun təkmilləşdirilməsi....	47	
3.2.Neft-qaz kompleksində müasir üsulların tətbiqi.....	56	
 Nəticə		72
Ədəbiyyat.....	75	
Abstract.....	77	
Резюме.....	79	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: XX əsrdə Azərbaycanın neft sənayesi sürətlə inkişaf etmiş, güclü istehsal bazaları və elmi mərkəzlər yaradılmışdır. Azərbaycan ikinci dünya müharibəsi illərində Azərbaycan cəbhəni yanacaq ilə təmin edərək alman faşizminin məğlubiyyəyə uğradılmasında böyük rol oynamışdır.

Müharibədən sonrakı illərdə ölkəmizin ən böyük nailiyyətlərindən biri dəniz neft-qaz yataqlarının kəşfi və işlənməsi idi. 1949-cu ildə, sahildən 100 kilometr məsafədə, o zaman üçün unikal yataq sayılan Neft Daşlarında dünya təcrübəsində ilk dəfə olaraq açıq dənizdə neft hasil olundu. 1970-1980-ci illər Azərbaycan neftçiləri tərəfindən dənizin daha dərin sahələrinin mənimsənilməsi ilə səciyyələnmişdir. Məhz bu dövrdə görülməli məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində neft sənayesi möhkəmlənmiş və onun geniş infrastrukturu yaranmışdır.

Son illərdə neft sənayesində çox mühüm strateji əhəmiyyət daşıyan nailiyyətlər əldə olunmuşdur. 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə yeni neft strategiyası irəli sürülərək dünyanın bir çox şirkətləri ilə Xəzər dənizində ilk dəfə olaraq neft və qaz yataqlarının birgə istismarına başlanmışdır. Azərbaycanın iqtisadi suverenliyini əks edən ilk beynəlxalq neft sazişi iqtisadiyyatımızın dinamik inkişafının əsasını qoydu və onun praktiki nəticələri göz qabağındadır. Həmin tarixdən başlayaraq görülməli işlər bugünkü və gələcək nəsillərə xidmət edir. Bu baxımdan seçdiyimiz mövzu günün aktual məsələlərdəndir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Mövzunun məqsədi respublikada neft və qaz sənayesinin inkişafına təkan verən elmi yenilikləri nəzərdən keçirmək və mövzu ilə əlaqədar bilikləri sistemləşdirməklə alimlərin bu sahədə söylədikləri nəzəri məsələlərdən mövzuda istifadə etməkdir. Eyni zamanda yanaşmalardan istifadə edərək magistr işini yazmaq lazımdır.

Hazırda ölkənin neft-qaz kompleksinin qarşısında duran əsas vəzifə neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində əldə edilmiş uğurları möhkəmləndirməkdən, iqtisadiyyatın və əhəlinin enerji resurslarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Bu mühüm vəzifənin yerinə

yetirilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı”nda qarşıdakı dövrdə bu kompleks daxil olan sahələrin müəyyənləşdirilmiş inkişaf istiqamətləri və onların reallaşması üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdiriləcəkdir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik statusunun əldə edilməsilə neftqazçıxarma sənayesində ümumi iqtisadi problemlərin öyrənilməsinə, tədqiqinə yeni keyfiyyət dəyişiklikləri gətirilmişdir. Köhnə iqtisadi və ideoloji sistemin dağılması, onun liberal dəyərlər əsasında bazar iqtisadiyyatı ilə əvəzlənməsi problemin həllinə daha əlverişli çıxışlar açmışdır. İndi daha çox strateji, uzaqhədəfliyi ilə seçilən, elmi əhəmiyyət kəsb edən məsələnin həlli geniş tədqiqatını və əməli tətbiqini gözləyir. Yeni geopolitik vəziyyət problemi geniş elmi-tədqiqat obyektinə çevirərək aktuallığını artırır. Bu baxımdan köhnə neft yataqlarında səmərəliliyin, sabitliyin, iqtisadi artımın təminatının metodoloji və metodik aspektlərinin müəyyən olunması, potensial və resurslardan rəşional istifadə, maliyyə möhkəmliyi, iqtisadi çevikliyin yüksəldilməsi, sahədə yeni bazar münasibətlərinin formalaşması, neft hasilatının və ümumilikdə neft sənayesinin digər strateji və taktiki elmi səciyyə daşıyan prinsiplal prioritetləri tədqiqat mövzusunun seçilməsini şərtləndirir. Odur ki, "Azərbaycan neft sənayesi və onun inkişaf mərhələləri" mövzusunda yazılan tədqiqat işinin obyekti Azərbaycanın neft sənayesidir

İşin abrobasıyası: Ötən iki əsrin qovşağında Azərbaycanın neft sənayesini əhatə edən elm formalaşmağa başlamışdır. Dünya neft elminin, xüsusən də Sovetlər İttifaqında neft sahəsi ilə bağlı elmlərin inkişafında Azərbaycanın, onun alimlərinin xidmətləri yüksək olmuşdur. Azərbaycanın görkəmli neftçi alimlərinin, mühəndis və mütəxəssislərinin tədqiqatları və praktiki fəaliyyətləri keçmiş Sovetlər İttifaqının, Qərbi Avropanın, Şimali Afrikanın, Yaxın və Orta Şərqlin, neft-qaz sənayesinin formalaşmasında yüksək xidmətliliyi ilə fərqlənmişdir. Neft-qaz hasilatının ümumi problemlərilə bağlı tədqiqatlarda X.B.Yusifzadə, E.M.Rüstəmov, Ə.N.Əlixanov, S.A.Orucov, Ə.B.Süleymanov, B.Ə.Hacıyev, Z.S.Abdullayev, G.Z.Yüzbaşovanın elmi araşdırmaları mühüm yer tutur. Neftqazçıxarma sənayesində mövcud

vəziyyətin respublika iqtisadiyyatına, onun tərəqqisinə əsaslı təsiri vardır. Gerçəklik ondan ibarətdir ki, neftqazçıxarma sənayesi iqtisadiyyatın bütün strukturunda hərəkətverici qüvvəyə malikdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi: Müasir tələblər baxımından milli neft-qaz kompleksinin təsərrüfat strukturunun təkmilləşdirilməsi araşdırılmışdır. Neft-qaz kompleksində müasir üsulların tətbiqi araşdırılmış variantlar üzrə qoyulan investisiyaların həcmi, ödəmə müddəti, effekti, əmsalı və.s göstəricilərdən istifadə edilərək müxtəlif variantlar üzrə müqayisə aparılmış və onların daha optimalının seçilməsi məsələlərinə toxunulmuşdur.

Azərbaycanda neft sənayesinin sahəvi şəbəkəsini əlaqələndirən mobil infrastruktur məsələlərinə yeni şəraitdə Xəzərin neft-qaz potensialı nəzərə alınmaqla baxılmış və bu infrastrukturun təkmilləşdirilməsi məsələlərinə diqqət yetirilmişdir. O cümlədən, neft-qaz maşınqayırma avadanlıqları istehsal edən müəssisələrə investisiya yatırımları imkanları tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları: Qeyd etdiyimiz kimi, "Azərbaycan neft sənayesinin inkişafı" mövzusu əvvəllər ümumi şəkildə işlənsə də yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlərə əsasən mövzunun bu dərəcədə aktual olması həmin mövzunun öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Magistr işinin hazırlanmasında mövzu ilə bağlı son dövrlərdə yazılmış elmi işlərdən, kitablardan, elmi məqalələrdən istifadə edilmiş və ümumi nəticələr çıxarılmışdır ki, onun da böyük elmi -nəzəri əhəmiyyəti vardır.

Tədqiqat işinin quruluşu: Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işində aşağıdakı suallar izah edilmişdir: Azərbaycanda neft strategiyasının mahiyyəti, məqsədi və metodoloji əsasları; Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında neft strategiyasının rolu; neft sənayesinin mövcud vəziyyəti; neft sənayesinin inkişaf dinamikası; milli neft-qaz kompleksinin təsərrüfat strukturunun təkmilləşdirilməsi; neft-qaz kompleksində müasir üsulların tətbiqi.

FƏSİL 1. AZƏRBAYCAN NEFT SƏNAYESİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Azərbaycanla neft strategiyasının mahiyyəti, məqsədi və formalaşdırılması amilləri

Azərbaycan Respublikasında təbii ehtiyatlar, xüsusilə də ölkənin zəngin olan karbohidrogen ehtiyatları üzərində mülkiyyət hüququ dövlətə məxsusdur. Bu, hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, ümummilli sərvətlər, o cümlədən də təbii ehtiyatlar və onlardan əldə olunan gəlirlər təyinatı baxımından ayrı-ayrı fərdlərin deyil, dövlətin simasında bütün xalqın mənafeyinin yüksəldilməsinə xidmət etməlidir, və təbii sərvətlərə münasibətdə ayrı-ayrı fərdlərin bərabər hüququ həmin sərvətlərin dövlətin mülkiyyətinə verilməsi ilə təmin edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 14-cü maddəsinə əsasən təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafeələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına məxsusdur.

“Yerin tərkibi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1998-ci il 13 fevral tarixli qanununa əsasən karbohidrogen ehtiyatlarının yerləşdiyi yerin tərkibinin istifadəçiləri həm yerli, həm də xarici dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxsləri ola bilər. Qanunun tələbinə görə, yerin tərkibi geoloji öyrənilmə üçün 5 ilədək müddətə, faydalı qazıntıların çıxarılması üçün 25 ilədək müddətə, geoloji öyrənilmə və faydalı qazıntıların çıxarılması birləşdirildikdə isə 30 ilədək müddətə xüsusi icazə (lisenziya) əsasında istifadəyə verilə bilər. Lakin bu halda da yerin tərkibinin mülkiyyət hüququ dövlətin əlində qalmış olur və yalnız istifadə hüququ digər hüquqi və ya fiziki şəxslərə verilir. Bu konstitusion normada “hər hansı fiziki və ya

hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafeələrinə xələl gətirilməməsi” ilə bağlı istisna təbii ehtiyatların (onların dövlət mülkiyyətində olmasının konstitusion təsbitinə baxmayaraq) məhz hüquqi və fiziki şəxslərin mənafeələrinin yüksəldilməsinə xidmət etməsini göstərir. Digər tərəfdən, bu norma dövlətin təbii ehtiyatlar üzərində mülkiyyət hüququnu həyata keçirərkən hüquqi və fiziki şəxslərin hüquq və mənafeələrinə hörmətlə yanaşılmasını vurğulayır. Yəni, həmin normaya görə, fiziki və ya hüquqi şəxsin mülkiyyətində olan torpaq sahələrində təbii sərvətlər aşkar edildikdə, onların dövlətin xeyrinə məcburi götürülməsi zərurəti yarandıqda, əvəzi mütləq ödənilməlidir.

Karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatının, istismarının və hasilatının pay bölgüsü, habelə neft və qazın ixrac boru kəmərləri ilə nəql edilməsi haqqında bağlanmış neft sazişlərinin sayına uyğun olaraq qanunlar mövcuddur. Yəni, həmin sazişlər Milli Məclis tərəfindən ratifikasiya olunaraq qanun kimi qəbul olunub. Bu qanunlar normativ hüquqi aktlar üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtlərə formal olaraq cavab versələr də, onların heç biri digər oxşar münasibətlərə tətbiq oluna bilməzlər. Çünki tərəflərin iştirak payını, hüquqların verilməsi və sazişin əhatə dairəsini, tərəflərin təminatları, ümumi hüquqları və öhdəliklərini, hasilatın bölüşdürülməsini, sığorta, məsuliyyət və məsuliyyətin ödənilməsi təminatlarını, mübahisələrin həlli qaydasını və s. şərtləri özündə əks etdirən sazişləri təsdiq edən qanunlar isə birdəfəlik xarakter daşıdığından və normativ hüquqi akt olaraq yalnız sazişlərdə nəzərdə tutulan münasibətlərə şamil oluna bilirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sazişi tənzimləyən qanunvericilik sənədi olaraq həmin qanunların hüquqi qüvvəsi sazişlərin bağlandığı müddətlərlə məhdudlaşır. Saziş hər hansı bir səbəb üzündən (müddətin başa çatması, sazişin məqsədlərinə nail olunması, tərəflərin qarşılıqlı razılığı və s.) öz fəaliyyətini dayandırdıqda, onu ratifikasiya etmiş qanun da avtomatik olaraq qüvvədən düşmüş hesab olunur.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 90-cı illərin əvvəllərində bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın sıfıra enməsi neft və qaz

sənayesinin ağır böhran vəziyyətinə salmışdır. Bütün bu çətinliklər maliyyə, texniki və digər problemlər aşkar edilmiş "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi. Neft sənayesində yaranmış çətin vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün iki variantdan birini seçmək lazım idi. Ya 15-20 il ölkəmizin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmasını gözləmək, ya da xarici neft şirkətlərini dəvət etmək lazım idi. O zaman xarici iri neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərara alındı. O dövrdə Azəri-Çıraq-Günəşli (dərindən sulu hissəsi) yataqlarının işlənməsi üzrə xarici şirkətlərlə danışıqlara başlandı. 1994-cü ilin sentyabrın 20-də Azəri-Çıraq-Günəşli (dərinsulu hissəsi) yataqlarının işlənməsi üzrə dünyanın 7 ölkəsinin 11 məşhur neft şirkəti ilə "Məhsulun Pay Bölgüsü" sazişi – "Əsrin müqaviləsi" imzalandı. Həmin dövrdən başlayan neft strategiyasının aşağıdakı istiqamətlərdə reallaşdığını göstərmək olar:

1. Azərbaycanın, neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, bütövlükdə xarici işgüzar dairələrin, iri investisiyaların cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcıları bazarına sürətlə çıxışın təmin edilməsi;

2. Azərbaycan neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin etmək üçün ixrac boru kəmərləri sisteminin yaradılması;

3. Azərbaycanın milli sərvəti olan neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillər üçün toplanaraq artırılması, bu gəlirlərdən ölkəmizin cari sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə almaqla, bugünkü nəsillər üçün istifadə edilməsi;

4. Qərbin qabaqcıl texnika-texnologiyasının Azərbaycana gətirilməsi;

Hazırda ölkənin neft-qaz kompleksinin qarşısında duran əsas vəzifə neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində əldə edilmiş uğurları möhkəmləndirməkdən, iqtisadiyyatın və əhəlinin enerji resurslarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsinə təmin etməkdən ibarətdir. Bu mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsi məqsədilə "Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı"nda qarşıdakı dövrdə bu kompleksə daxil olan sahələrin müəyyənləşdirilmiş inkişaf istiqamətləri və onların

reallaşması üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdiriləcəkdir.

Neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft şirkətlərinin, xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların cəlb edilməsi davam etdiriləcək, əhəmiyyətli və etibarlı enerji ixracatçısı kimi dünya ölkələrinin Azərbaycana marağının artırılması təmin ediləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və sosial həyatında müstəsna əhəmiyyətə malik olan yanacaq-enerji kompleksinin daha da inkişaf etdirilməsi, əhalinin və iqtisadiyyatın enerji resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması və enerjidaşıyıcılardan istifadənin səmərəsinin artırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 fevral 2005-ci il tarixli 635 sayılı Sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005—2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı» təsdiq edilib.

Dövlət Proqramının məqsədi qarşıdakı on ildə Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksini inkişaf etdirməklə, əhalinin və iqtisadiyyatın elektrik enerjisinə, qaza və digər enerjidaşıyıcılarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

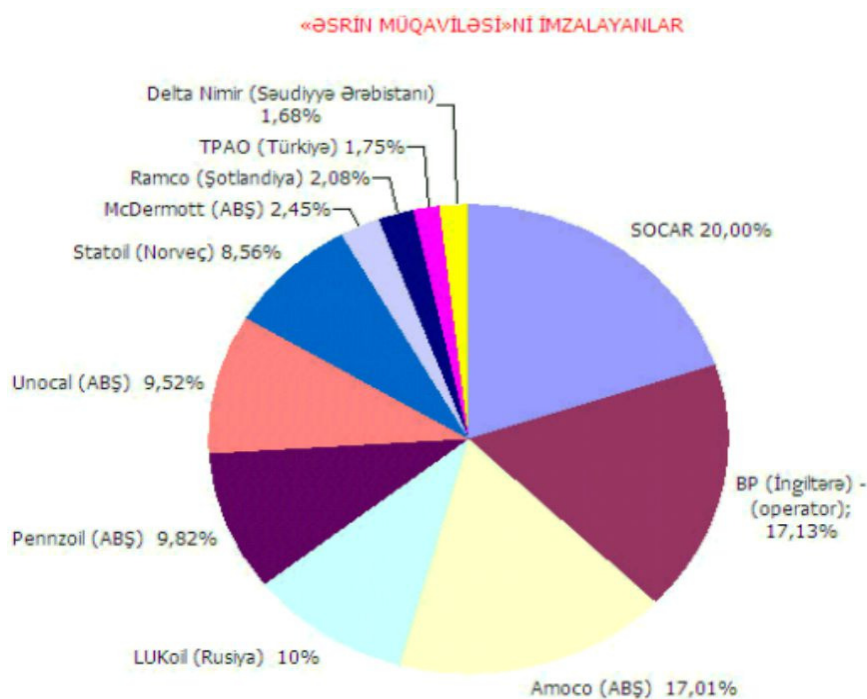
Dövlət Proqramının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin müasir tələblərə uyğun inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- yanacaq-enerji kompleksinə daxil olan sənaye sahələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması üçün müvafiq elmi-texniki və təşkilati tədbirlər həyata keçirmək;
- enerji resurslarının istehsalı, emalı, nəqli, saxlanması, uçotu və istehlakı üzrə mütərəqqi texnoloji tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək;
- yanacaq-enerji sektorunda sağlam rəqabət mühitini formalaşdırmaq;
- yanacaq-enerji kompleksinin inkişafına cəlb edilən sərmayələrin həcmi artırmaq;
- yanacaq-enerji kompleksində ekoloji təhlükəsizliyi təmin etmək;
- yanacaq-enerji resurslarının (elektrik enerjisi və təbii qaz) istehlakına görə ödənişlərin daha dolğun yerinə yetirilməsini təmin etmək.

Proqramda ölkənin yanacaq-enerji kompleksini daha da inkişaf etdirmək məqsədilə qarşıdakı illərdə neft və qaz hasilatı sahəsində aşağıdakı istiqamətlərdə işlərin aparılması nəzərdə tutulur:

- yeni yataqların axtarışı və kəşfiyyatı;
- aşkar edilmiş yataqların tammiqyaslı işlənməyə cəlb edilməsi;
- işlənmədə olan yataqlarda yeni quyuların qazılması və fəaliyyətsiz quyuların bərpaı;
- işlənmədə olan yataqlar üzrə neftvermə əmsalının artırılması məqsədi ilə yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi;
- neft-qaz hasilatı, nəqli və emalı sistemlərinin tikilməsi, yenidən qurulması və modernləşdirilməsi;
- elm və texnikanın nailiyyətlərindən və qabaqcıl təcrübədən geniş istifadə edilməsi.

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi haqqında "hasilatın pay bölgüsü" tipli müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adlanmış, təxminən 400 səhifə həcmində və 4 dildə öz əksini tapmışdır. "Əsrin müqaviləsi"ndə dünyanın 8 ölkəsinin 11 ən məşhur neft şirkəti iştirak etmişdir. Bunu aşağıdakı qrafikdə görmək olar:

"Əsrin müqaviləsi" Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edildi və 12 dekabr 1994-cü ildə qüvvəyə mindi. İlk dəfə hesablanmış çıxarılabilən neft ehtiyatı 511 milyon ton olmuş, sonralar qiymətləndirici quyuların nəticələrinə görə bu ehtiyat 730 milyon tona çatmışdır və bununla əlaqədar yataqların işlənilməsinə tələb olunan sərmayə xərcləri 11,5 milyard ABŞ dolları qəbul edilmişdir.

"Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində əldə edilən mənfəət nefti dövlətlə şirkətlər arasında rentabellik norması (İRR) əsasında bölünür. Rentabellik normasının aşağı həddlərində mənfəət Azərbaycan hökuməti və nefti şirkətlər arasında aşağıdakı kimi bölünür:

- 16.75 faizdən aşağı olduğu dövrdə - 30% - 70% proporsiyasında;
- 16.75 – 22.75 faiz aralığında dəyişdiyi halda - 55% - 45% proporsiyasında;
- 22.75 faizdən yüksək olduğu halda - 80% - 20% proporsiyasında.

Hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində xarici neft şirkətləri dövlətə mənfəət vergisi, akrhesabı ödəniş və bonuslar ödəyirlər.

Yataq bir neçə mərhələdə işlənilir:

- İlk Neft Layihəsi kimi "Çıraq" yatağından 1997-ci ilin noyabrından neft hasil olunur;

- Bundan sonrakı mərhələ: 2005-ci ilin fevralın 13-dən Azəri Faza 1 layihəsi üzrə "Mərkəzi Azəri" yatağından hasilata başlanılıb;

- Növbəti mərhələ: Azəri Faza 2 layihəsi üzrə 2006-cı ilin yanvarında "Qərbi Azəri" yatağında və 2006-cı ilin oktyabrında "Şərqi Azəri" yatağında hasilata başlanılıb;

- Faza 3 layihəsi üzrə "Dərinsulu Günəşli" yatağında hasilata 2008-ci ilin aprelində başlanılıb;

- Sonuncu mərhələ başlanmasına 2010-cu ildə sanksiya verilən Çıraq Neft Layihəsidir. Qərbi Çıraq platforması dənizin mövcud Çıraq və Dərinsulu Günəşli platformaları arasında quraşdırılmışdır. 2014-cü il 28 yanvar tarixində Qərbi Çıraqdən hasilat başladı. Qərbi Çıraq platformasının tikintisi Azərbaycanın dünya səviyyəli tikinti-quraşdırma sahələrinin tarixində ilk dəfə olaraq yerli ehtiyatlardan

istifadə etməklə büsbütün ölkə daxilində həyata keçirilib.ÇNL tikinti işlərinə hazırda podratçı şirkətlər vasitəsilə bütün tikinti sahələrində ümumilikdə 4000-dən artıq işçi cəlb olunub ki, bunların da 90%-i Azərbaycan vətəndaşlarıdır. Yeni platformanın layihə gücü gündəlik 183 000 barel neft və 229 milyon standart kub fut qaz təşkil edir, lakin platforma gündəlik 285 milyon standart kub fut qaz ixrac edə bilər və gündəlik 80 milyon standart kub futadək qazlift təmin etmək gücü var.

"Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlar blokunun səhmdarları və onların iştirak payları zaman-zaman dəyişikliklərə məruz qalmışdır. 2013-cü ilin sentyabrında BP-nin açıqlamasına görə AÇG-nin səhmdarların tərkibi və payları aşağıdakı kimi olub:

- BP (İngiltərə, operator) - 35,78 faiz,
- "Chevron" (ABŞ) - 11,27 faiz,
- AzAÇG (ARDNŞ-in orta q şirkəti) – 11,65 faiz,
- INPEX (Yaponiya) – 10,96 faiz,
- "StatoilHydro" (Norveç) - 8,56 faiz,
- "ExxonMobil" (ABŞ) – 8,0 faiz,
- TRAO (Türliyə) - 6,75 faiz,
- ITOCHU (Yaponiya) - 4,3 faiz,
- ONGC Videsh Limited (Hindistan) - 2,72 faiz.

"Əsrin müqaviləsi"nin həyata keçirilməsinə başlanan vaxtdan Azərbaycan iqtisadiyyatında dönüş yarandı və böyük işlərə başlandı. Birinci növbədə 1995-ci ildə ilkin neft hasilatı layihəsi çərçivəsində "Çıraq-1" özülü Qərb standartlarına uyğun olaraq bərpa olundu və böyük maillikli quyuların qazılması məqsədilə bu özülün üst modulu modernizə edilərək yeni qazma avadanlıqları ilə təchiz olundu.

"Əsrin müqaviləsi" adlandırılan bu layihə çərçivəsində ilk neft 7 noyabr 1997-ci ildə hasil edilməyə başlayıb.Stabil ixrac əməliyyatlarına 1998-ci ilin martından Rusiyanın Novorossiysk limanından başlanılıb. Hazırda ixrac əməliyyatları 3 marşrut üzrə həyata keçirilir ki, bunların 2-si boru kəmərləri (Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Supsa) vasitəsilə, 1-i isə dəmiryoldur (Bakı-Batumi, bu yoldan ancaq Amerikanın «ExxonMobil» şirkəti istifadə edir, ona görə ki, vaxtilə bu şirkət BTC-ni maliyyələşdirməkdən imtina etdiyindən və hazırda boru xətti ilə daşıma xərcləri

onun üçün daha baha olduğundan dəmiryoldan istifadəyə məcburdur). AÇG səhmdarları ixracatda Bakı-Novorossiys boru xəttindən 2009-cu ilin əvvəlindən imtina ediblər və hazırda bu boru xətti SOCAR-ın balansındadır.

1999-cu ildə Azərbaycanın ilk mənfəət nefti ilə doldurulmuş ilk tanker dünya bazarlarına çıxarıldı.

Saziş dünyanın aparıcı ölkələri və şirkətlərini bir daha əmin etdi ki, Azərbaycan müstəqil dövlət və etibarlı tərəfdaşdır, burada işləmək və bu ölkəyə sərmayə qoymaq olar. Heç təsadüfi deyil ki, bu Saziş imzalandıqdan sonra xarici şirkətlərlə daha 30 müqavilə bağlandı və bu, onun böyük siyasi əhəmiyyətidir.

Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azəri", "Çıraq" yataqlarının və "Günəşli" yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə mənimsənilməsinə nəzərdə tutan bu sazişin reallaşması təkcə respublikamız üçün deyil, Qərbin bir sıra aparıcı dövlətləri, habelə Cənubi Qafqaz və Orta Asiya regionu ölkələri üçün strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Saziş regionda digər qlobal layihələrin gerçəkləşdirilməsi üçün müsbət təmayül yaratdı, Xəzərdə maraqları təmin olunmuş bir çox aparıcı Qərb dövlətlərinin Azərbaycanla bütün sahələrdə genişmiqyaslı əməkdaşlığa marağını artırdı, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə münasibətlərdə keyfiyyətə tamamilə yeni bir mərhələ başlandı.

"Əsrin Müqaviləsi"nin çox böyük iqtisadi faydası isə respublikada neft-qaz hasilatının səviyyəsinin yüksəldilməsində onun rolu ilə izah olunur. Neft hasilatı ən yüksək səviyyəsi 1997-ci ildəki 9 milyon tondan 2010-cu ildə 50,7 milyon tona, qaz hasilatı isə 2004-cü ildəki 5 milyard kubmetrdən 2013-cü ildə 29,5 milyard kubmetrə çatdırıldı.

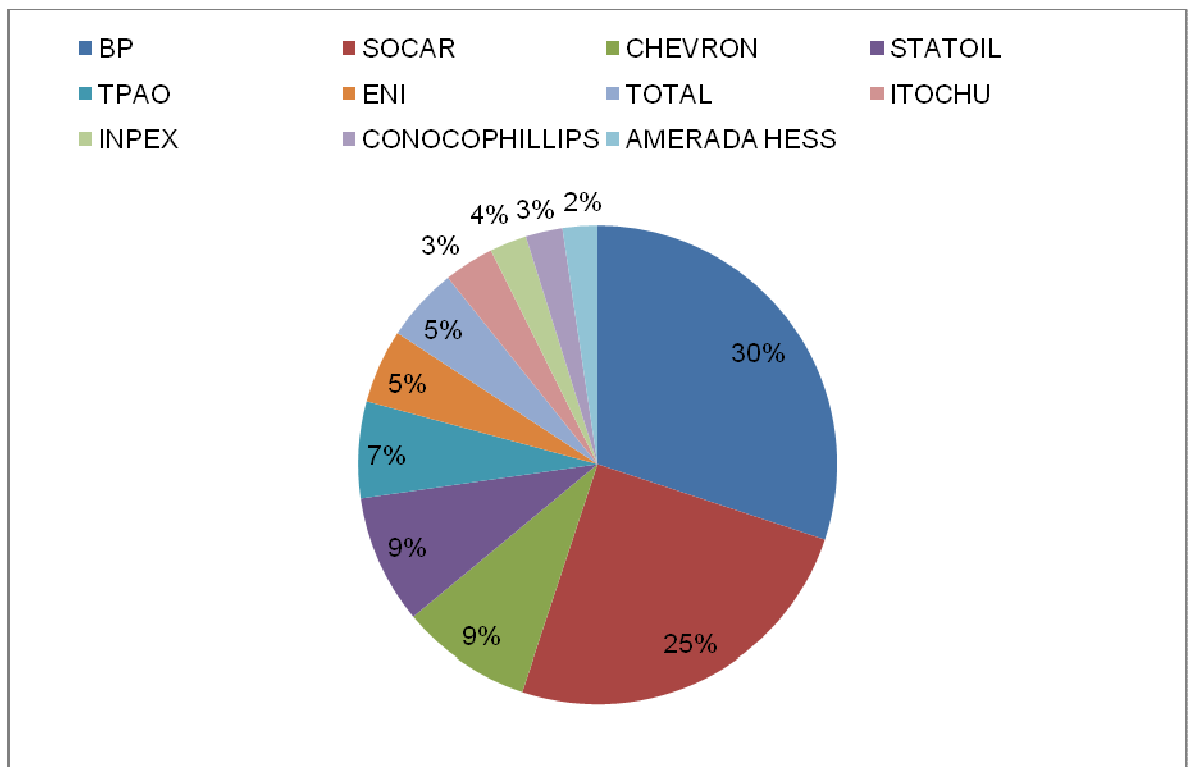
2012-ci ilin sonunadək bu Saziş üzrə "Çıraq", "Azəri" və "Günəşli" (dərinisulu hissə) sahələrində quraşdırılmış dəniz özüllərindən 60-dan artıq istismar quyusu qazılmışdır. Bu quyulardan gündə orta hesabla 91 min tondan çox neft və 35 milyon kubmetr qaz çıxarılır. Həmin yataqlardan işlənilmənin əvvəlindən, yəni 1997-ci ilin noyabrından 2013-cü ilin aprelində 298,4 milyon tondan artıq neft və 81,4 milyard kubmetrdən çox qaz hasil edilmişdir. AÇG layihəsi çərçivəsində - 1 platforma (Çıraq-1) modernləşdirilib və 6 yeni platforma tikilib, dünyanın ən böyük neft və

qaz terminallarından biri tikilib və Xəzərin dibində çox mürəkkəb sualtı boru kəmərləri şəbəkəsi yaradılıb.

Artıq 15-ci ildir ki, "Azəri-Çıraq-Günəşli" layihəsinin iştirakçıları, o cümlədən Azərbaycan "mənfəət nefti"ndən gəlir əldə edirlər.1999-cu ilədək neftin satışından əldə edilən gəlir sərmayə qoyuluşunun ödənilməsinə sərf edilirdisə, həmin ilin dekabrından Azərbaycanın "mənfəət nefti" ilə dolu tankerlər xarici bazarlara yol alır.2013-cü ilin aprel ayının 1-dək dünya bazarlarında 152 milyon ton "mənfəət nefti" satılmışdır. "Mənfəət nefti"nin satışından əldə edilən gəlir "Neft Fondu"nda toplanır, respublikanın qeyri-neft sektorunun, regionların və ümumiyyətlə, Azərbaycanın tərəqqisinə sərf edilir.

Neft strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqlini vacib hesab edilirdi.Burada əsas məqsəd Azərbaycanın mənafeələrinin uzunmüddətli şəkildə qorunması, genişmiqyaslı beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafı, regionda neft hasilatının artmasıyla əlaqədar neftin dünya bazarlarına nəqlinin təmin edilməsi məqsədi ilə strateji əhəmiyyətli Şərq-Qərb marşrutunun yaradılmasından ibarət idi.Məhz bu məqsədlə "Azəri-Çıraq-Günəşli" yataqlarından hasil olunan yanacağın Avropaya nəqlini təmin edə biləcək trans-kommunikasiya dəhlizinin yaradılması olduqca vacib sayılırdı.Bunun üçün regionda ən təhlükəsiz və uzunömürlü, rentabelli marşrut olan Bakı-Tbilisi-Ceyhanın (BTC) çəkilməsi təklif olunurdu.

"BTC Co"nun səhmdarları :

Həmin dövrdə Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa neft kəmərləri Azərbaycan neftini dünya bazarlarına çıxarılmasında rol oynasa da, BTC qədər beynəlxalq miqyas və rentabelli ixrac dəhlizi sayılmırdı.

Azərbaycanda 150 ildən çoxdur ki, sənaye üsulu ilə neft və qaz çıxarılır. Bu müddətdə 67 neft, qaz və kondensat yatağı kəşf edilmişdir ki, hazırda onlardan 55-i istismar olunur. Yerin təkindən 1365,5 milyon ton, o cümlədən dəniz yataqlarından təqribən 430 milyon ton neft və 443,8 milyard kubmetr qaz çıxarılmışdır.

1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyanın da əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın zəngin, təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir. Azərbaycanın neft strategiyası sahənin iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin həm yaxın həm də uzaq perspektivlərdəki məqsəd və strategiyasının müəyyən olunmasını özündə əks etdirir. Sahənin məqsədi onun iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinin konsepsiyasını müəyyən edir. Strategiya isə müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün əsaslandırılmış tədbir və proqramların işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Neft sazişinin bağlanması, sonralar Xəzərin Azərbaycan sektorunun karbohidrogen ehtiyatkarının istismarı ilə əkaqədar yeni-yeni müqavilələrin

imzalanması ölkəmizin iqtisadi potensialının dirçəldilməsi, iqtisadiyyata bu gün lazım olan milyardlarla dollar xarici sərmayənin respublikaya axması üçün geniş imkanlar yaratmışdır. "Əsrin müqaviləsi"nin bağlanmasının təkə iqtisadi yox böyük siyasi əhəmiyyətdə vardır. Dünyanın 15 ölkəsinin 33 ən iri şirkəti ilə bağlanmış 19 neft müqaviləsinə əsasən 60 milyard dollardan çox xarici sərmayə qoyulmuşdur. Bu da ölkənin iqtisadi sistemini, müvafiq infrastrukturunu cana getirəcək güclü maliyyə kanalı hesab edilirdi. Lakin neft müqavilələrinin əhəmiyyətini təkə iqtisadi kateqoriyalarda müəyyənləşdirmək, onun tarixi mənasını azaltmış olardı. İmzalanmış sazişlərin siyasi mənası, dəyəri heç də az əhəmiyyət daşımır. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin ən qüdrətli şirkətlərinin iştirak etdiyi, sərmayə qoyduğu neft müqavilələri Azərbaycanın coğrafi-strateji mövqeyini və beynəlxalq siyasətdə rolunu əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirən amil funksiyasını da həyata keçirir.

Azərbaycanın neft sahəsindəki bugünkü müvəffəqiyyətlərinin təməli hələ 46 il bundan öncə yaradılmağa başlamışdır. 1969-cu ildə Heydər Əliyev respublikaya birinci dəfə rəhbərliyə başladığı vaxt neft sənayesinin vəziyyəti ürəkaçan deyildi. Dənizin dərinliyi 40 metrə çatan sahələrdə bütün neft-qaz yataqları kəşf edilərək istismara verilsə də, qazma işləri görmək üçün texnika və maliyyə imkanları yox idi. Ona görə də Azərbaycanda neft və qaz hasilatının aşağı düşmə meyli müşahidə olunurdu. Daha sonralar Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib hazırlanan və çox uyğurla həyata keçirilən yeni neft strategiyası sayəsində Azərbaycan dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Avropa ilə Asiyanın qovuşduğu bir yerdə yerləşdiyinə, öz coğrafi və geopolitik vəziyyətinə görə Avropa-Asiya iqtisadi, nəqliyyat əlaqələrinin də yaranmasında və inkişaf etməsində xüsusi rol oynayır. Son vaxtlar bu sahədə də xeyli işlər görülmüşdür. Xəzər hövzəsində qonşu ölkələrlə birlikdə bizimlə müştərək iş görən və Mərkəzi Asiya, Qazaxıstan ərazisində fəaliyyət göstərən xarici ölkələrin şirkətləri ilə aparılan birgə işlərin nəticəsində transqafqaz magistralı, Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizi yaranmışdır.

Sahənin iqtisadi siyasəti informasiyaların tam təminatı, elmi-tədqiqatların

aparılması, onun cari və perspektiv dövrlərdə malik olacağı istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili əsasında formalaşdırılır. Belə bir təhlil sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinə təsir edən meyllərin və situasiyaların aydınlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sahənin strateji vəziyyətini işləyib hazırlayan zaman müəyyən keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərindən istifadə edilir. Kəmiyyət göstəriciləri proqramların işlənilib hazırlanmasını ifadə edir, keyfiyyət göstəriciləri isə praktikada istiqamətləndirmə adlanır.

Məqsədin müəyyənləşdirilməsi - idarəetmə səviyyəsində idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi deməkdir. Bu, müvafiq strateji vəzifələrin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Bu məqsəd üçün işlənilib hazırlanmış strategiya digər məqsəd üçün tətbiq edilə bilməz. Çünki hər bir strategiya yalnız bir məqsədə xidmət edir. Bu o deməkdir ki, sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin məqsədi dəyişilərsə onun strategiyası da dəyişilməlidir. İstiqamətləndirmə məqsəd və strategiya arasında sıx əlaqə vardır. Məsələn, bazarın xüsusi çəkisi sahənin həm məqsəd və istiqamətləndirilməsi, həm də onun strategiyasının əsas göstəricisi hesab edilə bilər. Çünki onların hər üçü sahədaxilində işlənilib hazırlanır.

Strategiyanın işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinin mahiyyəti sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsinin müxtəlif, alternativ variantları içərisindən ən səmərəli variantı seçib onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini həmin istiqamətə yönəltməkdən ibarətdir.

Neft hasilatının tədricən artırılması nəticəsində neft sənayesinin tənəzzülünün qarşısı alınmış və dinamik inkişaf üçün əlverişli zəmin yaradılmışdır. Neft strategiyasının ardıcıl həyata keçirilməsi müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi və iqtisadiyyatımızın gücləndirilməsi istiqamətində bir vasitədir.

Ölkəmizdə son illərdə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın bəzi sahələrində, o cümlədən sənayedə və onun aparıcı sahələrindən biri olan neft sənayesində bir sıra uğurlu nailiyyətlər əldə edilmişdir. Ümumiyyətlə, iqtisadi islahat dedikdə təsərrüfatçılığın yeni sistemə keçirilməsi prosesi nəzərdə tutulur. Respublikamızda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi təsərrüfat hesabının

təkmilləşdirilməsinə, qiymətlərin sərbəstləşdirilməsinə, kreditin rolunun artırılmasına əsaslanır. Sənayenin digər sahələrinə nisbətən son illər elektroenergetika, neft və qaz hasilatı sahələrinin işi uğurlu olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, neft strategiyasının əsas vəzifələrindən biri Azərbaycanın müxtəlif xarici ölkələrlə iqtisadi, siyasi və mədəni əməkdaşlığını maksimum dərəcədə genişləndirməkdir. Respublikada zəngin neft və qaz yataqlarının mövcudluğu xarici investorların ölkəmizə marağını daha da artırmışdır. "Əsrin müqaviləsi"nin ardınca keçən dövr ərzində 21 yeni neft sazişləri imzalanması da buna nümunədir.

Sahənin strategiyası müxtəlif ola bilər. Adətən, sahənin iqtisadi inkişaf strategiyasının bazar, planlaşdırma, nəzarət, yüksəliş, marketinq, xarici bazara çıxmaq növlərini fərqləndirilir.

Sahənin bazar strategiyası - sahə tərəfindən buraxılan məhsulların rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi, konkret növ məhsul və texnologiyanın işlənilib hazırlanmasına xidmət edir.

1.2. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında neft strategiyasının rolu

Hər bir ölkənin davamlı iqtisadi inkişaf fəaliyyətində ölkənin energetika təhlükəsizliyinin mühüm rolu vardır. Hər dövlətin sosial iqtisadi inkişafı, onun dünya təsərrüfatındakı rolu energetik potensialla müəyyən olunur. Bu baxımdan da karbohidrogen xammalının hasilat problemi istehsalçı ölkənin strateji iqtisadi prinsiplərində əks olunur. Bu baxımdan da karbohidrogen xammalının hasilat problemi istehsalçı ölkənin strateji iqtisadi prinsiplərində əks olunur. Milli neft sənayesinin, xammal bazasının inkişafı üçün bu resursların ehtiyat potensialının artırılması mühümdür. Yeni iqtisadi sistemə və təsərrüfatçılıq metodlarına keçib elm qarşısında bir sıra vəzifələr qoymuşdur. Bu vəzifələrin önündə həmin sahələrdə dayanaqlı maliyyə sisteminin yaradılması əsas şərtidir.

Milli neft strategiyası ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatına yeni bir dinamizm gətirərək rifahi yüksəlişin gerçək stimullaşdırılmasının fəvqündə dayanmışdır. Reallaşan bu strategiya yalnız siyasi-iqtisadi, sosial-humanitar

məzmun daşımayaraq, həm də ideologiyı əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan tarixən ənənəvi neft ölkəsi olduğu üçün respublikanın ictimai-siyasi və təsərrüfat həyatında uzun illər möhkəm qərar tutmuşdur. İdeoloji aspektlərlə kodlaşdırılməsə də neft sosial-iqtisadi həyatın aparıcı qüvvəsi kimi real və milli simvolik səciyyə daşımış, Azərbaycan neftçisini ən çətin məqamlarda istehsal artımına səfərbər edərək II Cahan savaşında ordunun yanacaqda bol təchizatında əsas təşviqat meyarına çevrilmişdir. Yeni geosiyasi gerçəklik və milli neft strategiyasının formalaşması təzahüründə isə neftin ideoloji yükü daha da artmış, iqtisadi effektivliyin yüksəlişində onun sosial gücü bir qədər də qüvvətlənmişdir. Lakin bununla belə, Azərbaycan neftinin fundamental imicə qovuşması ideoloji aspektin milli maraqları daha geniş və dolğun təcəssüm etdirən yeni meyar və dəyərlərlə daha da zənginləşdirilməsini şərtləndirir. Belə ki, neftin və təbii qazın iqtisadiyyatının aparıcı və mühüm enerji mənbəyi, qiymətli milli sərvəti kimi daha geniş simvolizə və təşviqi, bu resursların təbii görüntüsünün, mədəni sənayesinin və dəniz akvatoriyasında hasilatın əzəli təşəkkülünün ölkəmizə aidiyyəti, dünya arenasında elmi və ensiklopedik məntiqi yerini tutmasına nail olma ideoloji xəttin prinsiplial məğzini ifadə etməlidir.

Bərpa olunmayan resurslar kateqoriyasına mənsub neft və qazın respublikamızda da tükənəcəyi və əsrin ikinci yarısında bizim də postneft erasına qovuşacağımız senarisinin labüdlüyü şübhə doğurmayan reallıqdır. Buna görə də bu əvəzsiz təbii sərvətlərdən dolğun və səmərəli istifadə ideoloji faktor kimi milli şüurda dərin kök salmalıdır. Neft strategiyasının ideoloji seqmenti milli sivilizasiyanı bütün qamada əhatə edərək dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm təkanverici sosial indikatoruna çevrilməlidir.

XXI əsrin əvvəllərində sənayeləşən neft hasilatı, Azərbaycanın iqtisadiyyatını geniş miqyasda hərəkətə gətirmiş, paytaxt Bakını bütöv bir makroregionun industrial, ticarət və maliyyə mərkəzinə çevirmişdir. Artan neft-qaz hasilatı bu məkanda güclü sənaye strukturları ilə yanaşı, həm də müqabil sosial infrastrukturun da formalaşmasını qaynaqlandırmışdır, indi meqopolisə çevrilmiş şəhərdə əksər kommunikasiya şəbəkəsi, su, qaz kəmərləri, istilik, elektrik xətləri, avtomobil

yolları, sahəsi milyon kvadrat metrədən çox hesablanan mənzil fondu, mədəniyyət ocaqları, ticarət-məişət obyektləri neft-qaz sənaye kompleksinin sosial fəaliyyət sferasına daxildir. Analoji sosial effekt Bakı urbanizasiya zonasından kənarda respublika ərazisinin digər neftli-qazlı regionlarında təşəkkül tapan şəhər və qəsəbələrə də aiddir. Lakin 130 illik davamlı intensiv istismar nəticəsində köhnə yataqları əhatə edən kompleksdə hasilat reqressiyaya uğramış, istehsalın təchizatı çətinləşmiş və məntiqi olaraq sosial infrastrukturun stimullaşması da məhdudlaşmışdır.

Azərbaycan neft sənayesində xarici tərəfdaşlarla birgə aparılan uğurlu işlərin nəticəsi kimi, ölkəmizə böyük miqdarda neft gəlirləri daxil olmağa başlayıb. İri həcmdə neft gəlirləri Azərbaycan üçün parlaq inkişaf imkanları açır.

Respublikada 2014-cü ilin iqtisadi göstəriciləri ilə yanaşı, mövcud maliyyə resursları və dövlət büdcəsi sosial və iqtisadi hədəflərə çatmağa imkan verir. Eyni zamanda, ölkəmizin qarşıdakı 3 ilə dair sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları ilə bağlı makroiqtisadi göstəricilər də perspektiv uğurlardan xəbər verir. Dövlət büdcəsinin gəlirləri nominal ifadədə 18,384 milyard manat, xərcləri 20,063 milyard manat təşkil etmişdir.

2014-cü ilin büdcəsinin gəlirləri proqnozlaşdırılan ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalının 31,4 faizi, xərcləri isə 34,3 faizi qədərində olmuşdur. 2014-cü ilin büdcə layihəsində xərclərin həcmi 2013-cü ilə nisbətən çox olmuşdur (20,063 milyard manat).

2014-cü ilin büdcəsinin başlıca istiqamətləri ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tempinin qorunub saxlanmasını, sosial-iqtisadi islahatların əvvəlki illərdə olduğu kimi davam etdirilməsini, əhalinin maddi rifahının təmin olunmasını və sosial şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsini özündə əks etdirmişdir. Büdcə layihələri hazırlanarkən strateji inkişaf xətti, dövlət büdcəsi gəlirlərinin stabilləşdirilməsi, qeyri-neft sektorundan və digər real mənbələrdən büdcəyə əlavə daxilolmaların müəyyən edilməsi, aztəminatlı insanların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, onların gəlirlərinin və məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, qeyri-neft sektoru, dövlətin müdafiə potensialının artırılması,

iqtisadi, enerji, nəqliyyat, ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması diqqət mərkəzində olmuşdur.

Dövlət büdcəsində sosial yönümlü xərclər 2014-cü ildə 5milyard 337,3 milyon manat ayrılmışdır ki, bu xə ümumi büdcənin 26,6 faizi deməkdir. Bu xərclər 2013-cü illə müqayisədə 298,9 milyon manat və ya 5,9 faiz çoxdur. Büdcə layihəsində elm, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və.s xərclər 2014-cü ildə 4909,5 milyon manat olmuşdur. Bu, 2013-cü illə müqayisədə 475,9 milyon manat çoxdur.

Beləliklə belə nəticəyə gəlmək olar ki, bəzi "ekspertlərin" iddia etdikləri kimi Azərbaycanda neft və qaz hasilatı hesabına yüksək iqtisadi artım şəraitində makroiqtisadi tarazlığın əhəmiyyətli şəkildə pozulması böyük ehtimalla malik deyildir. Azərbaycanda neft gəlirlərinin artması onun istehsal imkanlarının artırılması üçün iri həcmli investisiya qoyuluşlarını həyata keçirməyə imkan vermişdir.

Son illərdə dövlət tərəfindən əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, pensiya və müavinətlərin məbləğinin artırılması sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilməsi, aztəminatlı ailələrə dövlətin diqqətinin və sosial qayğısının yüksəldilməsi bunu bir daha sübut edir. Belə ki, respublikamızda mənzil tikintisinin artması, Bakıda özəl firmalar tərəfindən yaşayış evlərinin inşasının getdikcə geniş vüsət alması, ölkəyə idxal olunan avtomobillərin sayının ilbəil çoxalması, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlməsi ilə ticarət dövriyyəsinin genişlənməsi və sair amillər ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına dəlalət edir. Bundan başqa, əhalinin banklara qoyduqları əmanətlərin həcmi ilbəil artmaqdadır. Lakin müasir dövrdə dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatının obyektiv və subyektiv çətinlikləri ilə bağlı bizim ölkəmizdə də yoxsulluq problemi yoxdur, 5,3% təşkil edir. Demək, əsas vəzifələrdən biri bundan sonra da aparılan işlərlə yoxsulluqla mübarizəni gücləndirmək, yoxsulluğu azaltmaq və gələcəkdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğu tamamilə aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Bu sahədə Azərbaycanın yeni neft strategiyası mühüm rol oynaya bilər. Çünki respublikamızda mənfəət karbohidrogenlərinin həcmi və satışının artması Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun daxil olan gəlirinin

çoxalmasına imkan verir ki, bu da əhalinin sosial rifahını gündən günə daha da yaxşılaşdırır. Bundan əlavə 2003-2005-ci illəri əhatə edən "Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı" məhz bu məqsədlə hazırlanmışdır. Dövlət proqramında yoxsulluğun azaldılması ilə əlaqədar nəzərdə tutulmuş tədbirlərin əsas istiqamətlərindən biri də sosial sahədə islahatların aparılması, yoxsulluğa daha həssas olan əhali qruplarının üzləşdikləri problemlərin həllinin ön plana çəkilməsidir. Azərbaycan dövləti tərəfindən son illərdə əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, pensiya və müavinətlərin məbləğinin tədricən artırılması sahəsində çox mühüm, məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməsi, əhalinin sosial müdafiəsinin daha da təkmilləşdirilməsi, onun həssas qruplarının daha ünvanlı sosial yardımlı təmin olunması məqsədilə yeni sosial siyasəti həyata keçirməklə sosial siyasətin müvəffəqiyyətlə aparılmasına misal 2013-cü ildə 110 000 iş yeri açılmışdır. Əhalinin sosial müdafiəsi məsələləri ölkəmizdə aparılan sosial-iqtisadi inkişafı birbaşa bağlıdır. Məhz bu səbəbdən də dövlətimizin sosial siyasəti ilk növbədə yoxsulluğun tamamilə aradan qaldırılması və əhalinin rifah halının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Ölkə əhalisinin sosial müdafiə hüquqlarının qorunması və xalqın maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirlərin hamısı əhalinin real gəlirlərinin artırılmasına, onların maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bununla bağlı, son illərdə həyata keçirilmiş tədbirlərin bəzilərini nəzərdən keçirmək məqsədəuyğun olardı.

Bazar iqtisadiyyatı yolunda atılan inamlı addımlar ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatında uğurlu dəyişikliklərlə müşahidə olunmuşdur. Müstəqilliyimizdən sonra iqtisadi və sosial sahələrdə əldə olunmuş uğurlar ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan düzgün, ardıcıl islahatlar kursunun bəhrəsidir. Ölkə iqtisadiyyatında və sosial sahələrdə başlamış tərəqqi indiyə qədər davam edərək ölkənin iqtisadi və sosial həyatında yeni nailiyyətlərlə əlamətdar olmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatı və sosial sahələrdəki vəziyyəti xarakterizə edən əsas indikator - ümumi daxili məhsul istehsalıdır. Ötən dövrdə donmuş istehsal sahələrinin hərəkətə gətirilməsi, sənaye obyektlərində dünya standartlarına cavab verən texnologiyalar

əsasında rəqabət qabiliyyətli məhsul buraxılışının təmin edilməsi ÜDM-un strukturunda sənaye məhsulunun payının xeyli artmasına səbəb olmuşdur. Bu da öz növbəsində daxili bazarın xarici istehsalda asılılığının tədricən azalmasına gətirib çıxarmışdır. Ümumi daxili məhsulun böyük hissəsi qeyri-dövlət sektorunda yaradılmışdır. İqtisadiyyatın inkişafında qeyri-dövlət sektorunun rolu getdikcə artır. Belə ki, 2013-cü ildə qeyri-neft sektoru 9,8% artmışdır. 1913-cü ildə ÜDM 6% təşkil etmişdir. Ona görə də bu il sənaye ili adlandırılmışdır.

Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirmək məqsədilə ölkədə əməyin ödənilməsi sahəsində aparılan ardıcıl islahatlar dövlətin iqtisadi siyasətində əsas yeri tutur və bu sahədə müntəzəm olaraq məqsədyönlü iş aparılır. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında yeni müəssisələrin yaradılması və məşğulluq problemlərinin həlli mühüm yer tutur. Oudur ki, son bir il ərzində ölkənin iqtisadi inkişafında yeni keyfiyyət dəyişikliklərinə nail olunmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə, regionların, sahibkarlığın inkişafına, investisiyaların cəlb olunmasına əlverişli şəraitin yaradılması təsərrüfat subyektlərinin say və tərkibinin dəyişməsinə də öz müsbət təsirini göstərir. Yeni yaradılmış müəssisələrin 2232-si topdan və pərakəndə ticarət, avtomobillərin, məişət məmulatlarının və şəxsi istifadə əşyalarının təmiri, 771-i tikinti, 90-i kənd təsərrüfatı, ovçuluq və meşə təsərrüfatı, 468-i daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, icarə və istehlakçılara xidmət göstərilməsi, 400-ü emal sənayesi, 463-ü isə iqtisadiyyatın digər bölmələri üzrə fəaliyyətə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının neft-qazçıxarma sənayesi bugünkü səviyyəyə çox da asanlıqla gəlib çatmamışdır. Məlum olduğu kimi, müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycan Respublikasının digər sənaye sahələri kimi neft-qazçıxarma sənayesi də maliyyə və texniki xarakterli bir sıra çətinliklərlə üzləşmişdir. Əsas problemlər Sovet İttifaqının dağılması və keçmiş müttəfiq respublikalar arasında iqtisadi əlaqələrin birdən-birə qırılması ilə bağlı idi. Bu səbəbdən texniki təchizat sıfıra enmiş, xalq təsərrüfatının əsas sahələri, o cümlədən neft-qazçıxarma sənayesi dərin böhranla üzləşmişdir. Hətta o vaxtlar artıq kəşf olunmuş və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunun dərin sulu hissəsində yerləşmiş iri neft-qaz yataqları -

"Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının neft-qaz ehtiyatlarının işlənməyə daxil edilməsi texniki vasitələrin, təchizat və əsasən maliyyə vəsaitinin çatışmaması səbəbindən mümkün olmamışdır. Odur ki, yenidən hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev respublikanın neft-qaz sənayesinin yenidən bərpası və inkişafı ilə yaxından məşğul olmağa başladı. Heydər Əliyev ölkəmizin sosial-iqtisadi vəziyyətini nəzərə alaraq, xarici neft şirkətlərini Azərbaycan Respublikasına dəvət etmək və birgə işləmək qərarına üstünlük verdi və təbii olaraq Azərbaycan Respublikasında xarici neft şirkətləri ilə birgə işləmək məsələsinə qonşu dövlətlər, xüsusən də Rusiya və İran İslam Respublikası, Ermənistan qısqançlıqla yanaşırdılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni neft-qaz strategiyasının həyata keçirilməsində qərbdən gətirilən texnika və texnologiyanın da çox böyük rolu vardır. Xüsusilə tikinti-quraşdırma işlərində və yataqların işlənilməsində, neft-qaz quyularının qazılmasında və istismarında tətbiq edilən dünya səviyyəli yeni texnika, texnologiyalar və avadanlıqlar neft sənayesinə müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasının yeni neft-qaz strategiyası sahənin iqtisadi təsərrüfat fəaliyyətinin həm yaxın, həm də uzaq perspektivlərdəki məqsəd və strategiyasının işlənilib hazırlanmasını özündə əks etdirir. Neft-qazçıxarma sənayesinin məqsədi onun iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinin konsepsiyasını müəyyən edir. Strategiya isə müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün əsaslandırılmış tədbir və proqramların işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf və yüksəliş dövrü başlanmışdır.

Azərbaycan böyük neft-qaz ehtiyatlarına malik olan ölkələrdən biridir. Ancaq onları kəşf etmək və mənimsəmək yalnız respublikanın daxili imkanları hesabına hələlik mümkün deyildir. Bu, indiki şəraitdə xarici kapitalın cəlb edilməsilə mümkündür. Xarici kapitalın bu işə cəlb edilməsi neft-qaz hasilatının artırılması ilə yanaşı, yeni iş yerlərinin yaradılması baxımından da əhəmiyyətlidir. Digər tərəfdən, belə bir tədbirin həyata keçirilməsi yüksək ixtisaslı neftçi kadrların xarici ölkələrə axınının da qarşısını ala bilər.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf proqramında xarici iqtisadi münasibətlər

mühüm yer tutur.Xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişafını təmin etmək üçün böyük üstünlüklərə malikdir.Məhz buna görə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması şəraitində xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr və bu əlaqələrin inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bir çox həyati əhəmiyyətə malik siyasi və iqtisadi məsələlər baxımından dünyanın yaxın və uzaq, böyük və kiçik dövlətlərinin, beynəlxalq və regional təşkilatların diqqətini özünə cəlb edən bir ölkədir. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi siyasəti dedikdə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə qarşıya qoyduğu məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyəti başa düşülür.Xarici iqtisadi siyasət iqtisadi anlayış olub, ümumi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir və ölkənin sosial-iqtisadi proqramı ilə bilavəsitə əlaqədardır.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf proqramında xarici iqtisadi siyasət əsasən, dörd istiqamətdə həyata keçirilir : xarici ticarət siyasəti; ödəniş balans siyasəti; xarici investisiya siyasəti; xarici yardım siyasəti.

Azərbaycanda aparılan geofiziki və geokimyəvi metodlarla axtarış və kəşfiyyat işləri, demək olar ki, antiklinal strukturların aşkar olunmasına yönəldilmişdir və çox zəngin neft ehtiyatları olan yataqlar aşkar olunduğundan bu cür metodik yanaşma neft tədqiqatçılarını qane etmişdir.Son zamanlar yanacaq-enerji resurslarına tələbat artdığından qeyri-antiklinal strukturlarla əlaqəli yataqların axtarışına başlanılmışdır.İstismar olunan neft yataqlarında qalıq nefti iki səbəbdən nəzərdən yayındır.Birincisi, istismar texnologiyalarının zəifliyi, ikincisi, neftli-qazlı obyektlərin tədqiqat zamanı düzgün qiymətləndirilməməsi. Neft-qazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli monoqrafiyasında iqtisadçı alim E.M.Hacızadənin hesablamalarına görə quruda hələ çoxlu neft və qaz ehtiyatları var. Onun hesablamalarına görə, 2005-2075-ci illərdə Quruda Neft-qazçıxarma İstehsalat Birliyində neft və qaz istehsalında hasilat tempinin və istismar müddətinin mərhələli təsnifatda proqnozu verilmişdir

2005-2075-ci illərdə Quruda Neft-qazçıxarma İstehsalat Birliyində neft və qaz hasilatında hasilat tempinin və istismar müddətinin mərhələli təsnifatda proqnozu

İllər	Müddət	Neft, mln.ton			Qaz, mln,kubmetr		
		Orta illik artım-eniş	Orta illik hasilat	Kommulyativ hasilat	Orta illik artım-eniş	Orta illik hasilat	Kommulyativ hasilat
2005-2020	15	+10%	3,5	52,5	+10-12%	0,8	12000
2020-2040	20	Sabit	6,0	120,0	Sabit	1,4	28000
2040-2060	20	-2%	5,0	100,0	-3-4%	1,0	20000
2060-2075	15	-2-3%	3,8	57,5	-5-6%	0,7	10000

Öz başlanğıcını 1994-cü ildən götürmüş yeni neft strategiyasının siyasi əhəmiyyəti ilə yanaşı, bir sıra digər iqtisadi əhəmiyyətinə də nəzər salmaq.Belə ki, yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsi yüzlərlə, minlərlə Azərbaycan vətəndaşının işlə təmin olunması deməkdir.Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizin yeni neft strategiyasının reallaşdırılmasına yönəldilən investisiyalar müasir dövrün tələblərinə cavab verə bilən infrastrukturların yaradılması imkanlarını artırmaqla yanaşı, əhalinin məşğulluq probleminin həllinə böyük təkan vermişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, "Azəri" yatağının işlənilməsinə yönəldilən "Faza-1" və "Faza-2" layihələri çərçivəsində aparılan tikinti-quraşdırma işlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlərə Azərbaycanın 6 min nəfərdən çox vətəndaşı cəlb edilmişdir. Bundan başqa, ölkəmizin 3 minədək vətəndaşı xam neftin Aralıq dənizi vasitəsilə dünya bazarına çıxarılmasını nəzərdə tutan "Bakı-Tbilisi-Ceyhan" əsas ixrac boru kəmərinin tikintisində çalışmışdır. Neft layihələri çərçivəsində görülən tikinti-quraşdırma işlərindən əlavə, Azərbaycanda xarici şirkətlərin vəsaitləri hesabına bir sıra sosial və ekoloji sərmayə proqramları da həyata keçirilir. Həmin proqramlar da öz növbəsində yeni iş yerlərinin yaradılmasına imkan verir. Bu işdə Azərbaycandakı iri neft layihələrinin operatoru olan BP şirkətinin fəaliyyəti diqqəti xüsusilə cəlb edir. Sosial proqramların əhatə etdiyi sahələrdən biri də idarəetmə sisteminin

təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır. Bunda məqsəd gəlirlərin idarə olunması, vətəndaş cəmiyyəti və yerli enerji məsələlərinə xüsusi maraq göstərməklə, inzibati qabiliyyətlərin və şəffaflığın təkmilləşdirilməsidir. İctimai sərmayə də sosial proqramda daxil olan sahələrdəndir. Bu zaman əsas diqqət neft layihələrinin həyata keçirildiyi əməliyyatların yaxınlığındakı yerli əhaliyə yönəldilir. Qarşıya qoyulan əsas məqsəd isə birbaşa, nisbətən daha tez təsirə malik olmaq, insanların həyatında sanballı dəyişikliklər etməkdir. Ölkənin sosial problemlərinin həllində onun dövlət büdcəsinin formalaşması və ondan sosial problemlərin həllində istifadə edilməsi mühüm rol oynayır.

FƏSİL 2. NEFT SƏNAYESİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF TENDENSIYASI

2.1. Neft sənayesinin mövcud vəziyyəti

Azərbaycan neftinin tarixi kökləri çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Ərəb tarixçiləri, coğrafiyaşünasları və səyyahlarından Əhməd Əl-Bəlaruri (IX əsr) Abşerondakı iqtisadi həyatın qədimdən neftlə bağlı olduğunu göstərmiş, Əbu-İshaq İstəxri (XI-X əsrlər), Əbu-d-Həsən Əli Məsudi (X əsr) Bakının neftli torpağı, Abşeronun "ağ" və "qara" nefti haqqında məlumat vermişdir.

İtalyan səyyəhi Marko Polo (XIII-XIV əsrlər) Bakı neftinin yaxın Şərq ölkələrinə aparılması, alman diplomatı və səyyahı Adam Oleari (XVII əsr) Bakıdakı neft quyuları, türk səyyahı Evliya Çələbi (XVII əsr) neft mədənləri, neftin İrana, Orta Asiyaya, Türkiyəyə və Hindistana aparılması və neftin gətirdiyi illik gəlir haqqında məlumat vermişdir. Balaxanıdakı neft quyularından birində aşkar edilmiş daş üzərindəki yazı quyunun (35 m dərinliyində) hələ 1594-cü ildə usta Allahyar Məmməd Nur oğlu tərəfindən qazılıb istifadəyə verildiyi göstərilir.

Əmin Əhməd Razinin (İran, 1601) məlumatına görə XVI əsrin əvvəllərində Bakı ətrafında 500-ə qədər belə neft çalaları və quyusu mövcud idi ki, bunlardan da həm "qara", həm də "ağ" neft çıxarılırdı. Alman səyyahı, həkim və təbiətşünası Engelbert Kempfer İsveç səfirliyinin katibi kimi 1683-cü ildə Abşeron yarımadasında Balaxanı, Binəqədi, Suraxanı yataqlarında olmuş, neftin Abşeron yarımadasından İrana, Orta Asiyaya və Şimali Qafqaza aparılmasını təsvir etmişdir. Azərbaycanda ilk neft quyusu Suraxanıda qazılmışdır.

Boru ilə neft nəqlinə ilk dəfə 1865-ci ildə ABŞ-da başlanılıb.

Şərti olaraq Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafını 3 mərhələyə bölmək olar:

- 1920-ci ilədək olan dövr;
- 1920-1991-ci illər – Azərbaycanın Sovet Rusiyasının tərkibində olduğu dövr;
- 1991-ci ildən sonrakı dövr –Müstəqil Azərbaycan Respublikasında neft sənayesinin inkişafı xüsusiyyətləri

I mərhələ 1847-ci ildən neftin mexaniki üsulla qazılmış quyulardan hasil edilməsi ilə başlanır və 1920-ci ilə kimi davam edir. 1847-1848-ci illərdə ilk dəfə Bibiheybət və sonra Balaxanı yataqlarında mexaniki üsulla qazılmış quyulardan sənaye əhəmiyyətli neft alınmış və həmin ildən də Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafı başlanır. Azərbaycanda mexaniki üsulla ilk neft quyusu 1848-ci ildə qazılıb.

XIX əsrin əvvəllərində dünyada ilk dəfə olaraq Bibiheybətdə sahildən 30 m aralı dənizdə qazılmış əl quyusundan neft hasil edilmişdir.

1859-cu ildə Bakıda ilk neftayırma zavodu (qurğusu) tikilir. 1863-cü ildə Cavad Məlikov Bakıda kerosin zavodu tikdirdi və dünyada ilk dəfə neftayırma prosesində soyuduculardan istifadə etdi. 1867-ci ildə 15 neftayırma qurğusu fəaliyyət göstərirdi.

Mexaniki üsulla quyuların qazılmasının texnika-texnologiyası inkişaf etdikcə bir sıra yeni neft yataqları aşkar edilmişdir (Binəqədi, Pirallahı, Suraxanı və s.), neft hasilatı artmış, neft sənayesinin infrastrukturunu və neftin emalı inkişaf etməyə başlamış, neftin hasilatı, emalı və satışı üzrə yüzlərlə firmalar yaradılmışdır. Azərbaycanda milli burjuaziya formalaşır, Bakı şəhəri dünyanın sənaye mərkəzlərindən birinə çevrildi. İlk dəfə Abşeron yarımadasında 1871-ci ildə Balaxanı-Sabunçu-Ramanı yatağı sənaye üsulu ilə işlənilməyə başlandı. 1872-ci ildə neft sənayesində münasibətləri tənzimləmək məqsədilə iki qanun qəbul edildi: "Neft mədənləri və neft məhsullarından aksiz vergisi haqqında" və "İcarədarların əlində olan neftli sahələrin hərracla fiziki şəxslərə satılması". 31 dekabr 1872-ci ildə neftli sahələrin ilk satışında Balaxanıda 15 sahə, Bibiheybətdə 2 sahə hərraca qoyulmuşdur.

O dövrdə dövlətə mənsub olan istifadəsiz torpaqlar neft axtarışı və aşkar edilmiş neftli sahələrin istismarı üçün 24 il müddətinə icarəyə verilirdi. İcarədar hasil etdiyi nefti ixrac etmək və onun satış qiymətini təyin etmək hüququna malik idi. İcarədarın satılan neftdən əldə etdiyi təmiz gəlir 14-15% təşkil edirdi. XIX əsrin 70-ci illərində neft sənayesinə təmiz milli kapital qoyuluşu cəmi 4% təşkil etmişdi. Milli kapitalın iştirakı ilə qarışıq kapitalın həcmi isə 10%-ə yaxın idi. XIX əsrin sonunda neft sənayesində fəaliyyət göstərən 167 sahibkarın 49-u (24,8%) azərbaycanlı olmuşdur. O dövrdə neft sənayesinin inkişafında milli "neft

milyonçuları"nın (Hacı Zeynalabdin Tağıyev, İsa bəy Hacınski, Murtuz Muxtarov, Şəmsi Əsədullayev, Seyid Mirbabayev və b.) böyük fəaliyyətləri olmuşdur. 1874-cü ildə Bakıda ilk səhmdar neft şirkəti - "Bakı neft cəmiyyəti" yaradılır. 1873-cü ildə milliyətcə isveç olan Robert Nobel Bakıya gəlir, neftlə əlaqədar iqtisadi yüksəlişin şahidi olur. 1876-cı ildə Nobel qardaşları Bakıda neft hasilatı və emalı üzrə neft şirkəti yaradırlar. O vaxtlar Azərbaycanda bir sıra neft mədənləri, neft emalı zavodları, ilk dəfə Xəzər dənizində quraşdırılmış neftdaşıyan tanker, barjlar, dəmir yolları, mehmanxanalar və s. Nobel qardaşlarına məxsus idi. 1876-cı ildə neft məhsullarına aksiz verqisi ləğv edildikdən sonra yeni neftayırma zavodları tikilib istismara verildi.

1878-ci ildə Balaxanı yatağı ilə Bakı neftayırma zavodunu birləşdirən 12 km uzunluğunda Rusiyada ilk neft kəməri inşa edildi. 1898-ci ildə neft mədənləri ilə Bakı neftayırma zavodlarını birləşdirən neft kəmərlərinin ümumi uzunluğu 230 km idi. Bu kəmərlərdə ildə 1 mln. t neft nəql edilirdi.

Bakı neft sənayesinin inkişafı neftin və neft məhsullarının nəql edilməsi problemini yaratdı. 1879-cu ildə inşa edilmiş ilk dəmir yolu - neft rayonlarının neftayırma sənayesi mərkəzi ilə birləşdirən Bakı-Sabunçu-Qara şəhər xətti neft hasilatı və emalının gələcək inkişafına əngəl törədən nəql problemini tam həll edə bilməzdi. Mədənlərlə Qara şəhərin zavodları arasında neft boru xətlərinin inşası birinci dərəcəli məsələyə çevrildi. İlk təşəbbüsü "Nobel qardaşları şirkəti", həmçinin "Bakı neft cəmiyyəti", Mirzəyev və Lianozovun şirkətləri hələ 1877-ci ildə göstərmişdilər.

1880-ci ildə Bakı yaxınlığında 195 neft emalı müəssisəsi var idi. Bunlardan ancaq dördü iri müəssisə idi (bunlardan ikisi Mirzəyevə, biri Bakı neft şirkətinə, biri də Sarkisova məxsus idi). 1885-ci ilin sonunda onların sayı 136-ya enmiş və ancaq 100-ü işləyirdi.

1883-cü ildə Bakı-Batumi dəmir yolu tikilib istifadəyə verilir ki, bu da neft və neft məhsullarının Avropa ölkələrinə ixrac edilməsində mühüm əhəmiyyətə malik idi. 1883-cü ildən Rotşild Bakıda maliyyə-kredit əməliyyatlarına başlayır və neftin satışı ilə məşğul olmağa başlayır. 1886-cı ildə Rotşildin Xəzər-Qara dəniz neft

şirkəti yaradıldı.1890-cı ildə Rotşildin bankı Bakı neftinin ixracının 42%-nə nəzarət edirdi.1890-cı ildə uzunluğu 260 verst olan 25 neft boru xətti çəkilmişdi.Bunlarla sutka ərzində mədənlərdən zavodlara 1,5 milyon pud neft və Qara şəhərdən mədən rayonlarına, buxar qazanlarını işlətmək üçün dəniz suyu vurmaq mümkün idi.

1888-ci ilə qədər neft mədənlərində, neft emalı müəssisələrində istehsalın, boru kəmərləri sisteminin inkişafı, məhsul ixracatı haqqında məlumatlar sadəcə olaraq proqnoz və ayrı-ayrı şəxslərin verdiyi hesablamalardan ibarət idi.1889-cu ildə Neft stehsalçıları Assosiasiyasının statistika bürosu yaradıldı.Həmin ildən də neft sənayesinin durmadan inkişaf etməsini statistik rəqəmlərdən izləyə bilərik. Eyni zamanda borunun göstəricilərinə nəzər salanda neftçıxarma mərkəzinin tədricən Balaxanı və Sabunçunun qərb hissəsindən Ramanaya doğru hərəkət etdiyini, Nobel qardaşlarının dərin qazma üsulunun tətbiqi ilə Bibiheybət və Ramana mədənlərinin yüksək sürətlə irəlilədiyinin şahidi olarıq.Azərbaycan neft hasilatı və emalı həcminə görə 1899-cu ildə dünyada birinci yerdə olub.

1901-ci ildə Azərbaycanda 11 mln.t neft hasil edilmişdir ki, bu da dünya neft hasilatının 50%-dən çoxunu təşkil edirdi.1880-ci ildə məşhur kimyaçı-alim D.İ.Mendeleyev Bakı neftinin dünya bazarlarına çıxarılmasını təmin etmək üçün Bakı-Batumi neft kəmərinin çəkilməsini təklif edir. Bu kəmərin uzunluğu 833 km, d.-200 mm olub tikintisi 1897-ci ildə başlanır və 1907-cı ildə başa çatdırılmışdır

Azərbaycanda neft sənayesi milliləşdirilənədək 109 səhmdar cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdi.Onlardan 72-si rus kapitalına (240 mln. rubl) və 37-si isə ingilis kapitalına (100 mln. funt-sterlinq) məxsus idi.Nobel qardaşlarının neft sənayesinə qoyduqları kapital 30 mln.rubl təşkil edirdi. O dövrün ən varlı neft sənayesi sahibkarlarından olan mesenat İsa bəy Hacinskinin "Hacı-Çeleken" neft şirkətinin neft sənayesinə kapital qoyuluşu 1,25 mln. funt-sterlinq təşkil edirdi. Neft sənayesinin milliləşdirilməsi ərəfəsində Azərbaycanda 270 neft istehsal edən müəssisə, neft quyuların qazılması ilə məşğul olan 49 orta və kiçik firmalar, neftin emalı ilə məşğul olan 25 firma, 100-dən artıq mexaniki sexlər, təmir emalatxanaları və s. fəaliyyət göstərirdilər. Bu mərhələnin sonuncu illərində neft sənayesində ağır vəziyyət yaranmışdı (müharibə, inqilabi hərəkət və s. nəticəsində) və neft hasilatı

kəskin surətdə azalmışdır.

XX əsrin əvvəllərində Bakıya xarici kapital axını gücləndi və o, neft sənayesində artıq aparıcı mövqə tutdu. Həmin vaxt Bakı neftinə ingilis şirkətləri xüsusi maraq göstərirdilər. 1893-1903-cü illərdə ingilis sənayeçiləri Bakı rayonu müəssisələrinə 47 mln. rubldan artıq sərmayə qoymuşdular. 1902-ci ildə Bakıda 39,4 mln. rubl kapitalı olan 11 ingilis müəssisəsi vardı.

Azərbaycanda başlanan sosial-iqtisadi və ictimai dəyişikliklər zərurətindən irəli gələn kapitalist cəmiyyəti quruculuğu prosesi sənayenin və ticarətin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı. Bu, Azərbaycan sahibkarlarının nümayəndələrinə imkan verdi ki, çarizmin siyasəti ilə bağlı məhdudiyyətlərə, rus və əcnəbi kapitalistlərinin kəskin rəqabətinə baxmayaraq, sənaye, ticarət və nəqliyyat sahələrində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı, mədəniyyəti ocaqlarının yaradılması, Azərbaycan milli cəmiyyətinin intellektual potensialının yüksəlişi, xalqın milli mənlük şüurunun inkişafı üçün obyektiv surətdə ümummilli əhəmiyyəti olan bir sıra müəssisələr yaratsınlar. Rusiyanın iri burjuaziyası çoxmillətli idi. Onun tərkibində rüslardan başqa, azərbaycanlı kapitalistlər də var idi.

Bakı neft sənayesi hələ XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Amerika neft kralı Rokfellerin və onun başçılıq etdiyi "Standart oyl" şirkətinin diqqətini cəlb etmişdi. Lakin Amerika kapitalının Azərbaycan neft sənayesində iştirakı son dərəcədə zəif idi. Amerika kapitalı burada yağ istehsalı ilə məşğul olan "Vakuum oyl və K" şirkəti vasitəsilə təmsil edilirdi. Bu cəmiyyətin əsas kapitalı 2,4 mln. rubl idi ki, bunun da 1,2 milyonu Amerikanın payına düşürdü. Lakin XX yüzilliyin əvvəllərində Amerika kapitalının Bakı neft mədənlərinə axını nəzərə cərpacaq dərəcədə gücləndi.

Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində neft sənayesi üç iri əcnəbi inhisarçı şirkətin - "Şell Petroleum kompani" (ixtisar edilmiş şəkildə "Şell"), Nobel qardaşlarının yoldaşlığı və "Rəşen General Oyl korporeyşn" (ixtisar edilmiş şəkildə "Oyl") şirkətlərinin əlində cəmləşmişdi. Bu şirkətlərdən sonuncusu 1912-ci ildə Londonda yaradılmışdı. Onun məqsədi Rusiyanın neft sənayesi müəssisələrinin səhmlərini almaq yolu ilə bu müəssisələrin əksəriyyətini öz əlində cəmləşdirməkdən ibarət idi.

Artıq 1913-cü ildə bu şirkətin kapitalının həcmi 23,6 milyon rubla çatmışdı.

1917-ci il Rusiya inqilabından sonra Bakıda da Sovet hakimiyyəti elan olundu. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin (“Bakı kommunası”) 2 aprel 1918-ci il tarixli “Azərbaycan neft sənayesinin milliləşdirilməsi haqqında” və 5 aprel 1918-ci il tarixli “Xəzər Ticarət Donanmasının milliləşdirilməsi haqqında” dekretləri ilə 1918-ci ilin iyunun 1-dən neft sənayesi mədənləri, müəssisələri və Xəzər Ticarət Donanması sahiblərindən müsadirə edilərək milliləşdirildi. Neft sənayesi milliləşdirilməsinə qədər Azərbaycan neft sənayesində 109 səhmdar cəmiyyəti fəaliyyət göstərirdi ki, onlardan 72-si Azərbaycan və rus, 37-si isə ingilis kapitalına məxsus idi. Milliləşdirmə ərəfəsində Azərbaycanda 230 neft hasilatı müəssisəsi, 49 kiçik və orta qazma müəssisəsi, 25 neftayırma şirkəti, 100-dən çox mexaniki sex. Təmir emalatxanaları və başqa istehsal sahələri mövcud idi.

1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycan Milli Şurası Tiflisdə türk-müsəlman aləmində ilk parlament respublikası olan müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan etdi. Onun idarə edilməsi üçün yaradılmış hökumət müvəqqəti olaraq Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərirdi.

1918-ci il sentyabrın 15-də Bakının azad edilməsinin ardınca sentyabrın 17-də hökumət Bakıya köçdü. Hökumətin 1918-ci il 5 oktyabr tarixli dekreti ilə “Bakı Kommunası” tərəfindən milliləşdirilmiş neft mədənləri və zavodlar, Xəzər ticarət donanmasının gəmiləri yenidən neft şirkətlərinə və gəmi sahiblərinə qaytarıldı və bununla da hökumət xüsusi mülkiyyət hüququnu bərpa etdi.

Bundan sonra ölkənin neft sənayesində ingilis kapitalı daha üstün mövqeyə çıxmağa başladı və “Royal Dutch/Shell” şirkəti bir sıra şirkətləri nəzarətə götürdü. Noyabrın 17-də ingilis hərbi qüvvələri Abşeronu bolşeviklərdən və almanlardan müdafiə etmək adı altında Bakıya daxil oldu. İngilislər burada öz hərbi donanmalarını yaratmağa başladılar. Noyabrın 29-dan etibarən Xəzər Ticarət Donanmasının bütün gəmiləri ingilis komandanlığının sərəncamına keçdi. Onlar neft sənayesini də nəzarətə almaq üçün “Britaniya Neft Müdiriyyəti”ni təsis etdilər.

II mərhələ 1920-ci ildə Azərbaycanda neft sənayesinin milliləşdirilməsindən sonra başlayır. Sovet Rusiyası üçün Bakı neftinin mühüm əhəmiyyət daşıması 1920-ci ilin

aprelində Bakının Qırmızı Ordu tərəfindən işğalını tezləşdirdi. Nəticədə ikili hakimiyyətdə olan Azərbaycan Demokratik Respublikası süqut etdi və Sovet hakimiyyəti quruldu. Təkcə 1920-ci ilin aprelin 30-dan mayın 2-dək, daha doğrusu, Bakıda Sovet hakimiyyətinin qurulmasından dərhal sonra 12 gəmi ilə Rusiyaya 1,3 milyon pud neft və neft məhsulları göndərildi, həmin ilin mayında isə göndərilən neftin miqdarı 15 milyon, iyunda isə 21,2 milyon pudadək artdı. Neft sənayesi tamamilə milliləşdirildi. 1921-ci ildə Bakının neft hasilatı özünün ən aşağı səviyyəsinə endi – 2,4 milyon ton. Sovet hökuməti Azərbaycan neftinin əhəmiyyətini gözəl anlayaraq, neft sənayesinin bərpasına və inkişafına yönələn tədbirləri fəal şəkildə həyata keçirirdi. 1920-30-cu illərdə aparılan işlər nəticəsində 1940-cı ildə Azərbaycanda neft hasilatı 22,2 milyona çatdı, bu SSRİ-də çıxarılan neftin 71,5 faizini təşkil edirdi. Bu mərhələdə yeni neft yataqları kəşf olundu, Bibiheybət buxtasının qurudulması (1927-ci il) və Bakı-Batumi neft kəmərinin tikinti işləri (1925-ci il) və dünyada ilk dəfə dənizdə neft quyusu qazıldı.

II mərhələdə axtarış-kəşfiyyat işlərinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda bir sıra yeni neft yataqları (xüsusilə Qala, Buzovna-Maştağa və s.) aşkar edilib istismara verilir və neft hasilatı 1941-ci ildə 23,6 mln. tona çatdırılır ki, bu da o dövrdə SSRİ-nin neft hasilatının 76%-ni təşkil edir. Bununla əlaqədar S.A.Vəzirov "Azneftkombinatın" rəisi, R.H.İsmayılov ("Azneftzavodlar" birliyinin rəisi), B.Q.Baba-zadə ("Əzizbəyovneftin" baş geoloqu), R.Rəhimov (qazma ustası) Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görülən ilk neftçilər olmuşlar. 1941-1945-ci illərdə müharibə dövründə neft avadanlıqlarının və neftçi mütəxəssislərin SSRİ-nin şərq rayonlarına (Tatarıstan, Türkmənistan, Başqırdıstan və s.) köçürülməsi ilə əlaqədar Azərbaycanda neft hasilatı 11,1 mln. tona düşür.

Böyük dünya müharibəsi illərində Azərbaycan nefti faşist Almaniyası üzərində qələbədə həlledici rol oynadı. Neftə artan ehtiyacları nəzərə alan şəhər neftçiləri 1941-ci ildə neft hasilatını rekord səviyyəyə – 23.482 milyon tona çatdırdılar. Əvvəllər heç vaxt Bakıda bu qədər neft çıxarılmamışdı. Minlərlə neftçi cəbhəyə vuruşmağa gedirdi, mədənlərdə onların yerlərini qadınlar tuturdular. 1942-ci ilin yayında neft sənayesində 25 min işçi çalışırdı, bu ümumi işçilərin 33 faizi idi. 1944-

cü ildə onların sayı 60 faizə çatdı.

Alman qoşunları Qafqaza yaxınlaşdılar. Hitler Bakının ələ keçirilməsi tarixini 1942-ci il sentyabrın 25-nə təyin etmişdi. Belə bir şəraitdə evakuasiyaya hazırlıq başladı. 1942-ci ilin payızında, şəhərin düşmən əlinə keçmə təhlükəsi yaranarkən, Bakı neft mədənlərində 764 quyu qapadılmışdı, onlar məhvə hazır vəziyyətdə idi. 81 qazma qurğusu komplekti işçi heyətlə birgə Türkmənistanə göndərilmişdi. Eyni zamanda Bakıda quyuların bərpası və istismarı işləri davam edirdi, şəhər cəbhənin neftlə təmin etmək vəzifəsini üzərinə götürmüşdü. Almanlar ənənəvi nəql yollarını mühasirəyə aldıklarından nefti Mərkəzi Asiyadan keçirmək qərar alındı. Dünya təcrübəsində ilk dəfə neftlə dolu dəmiryol sisternləri dənizlə yedəyə alınaraq Bakıdan Krasnovodskə aparıldı.

Müdafiə üzrə Dövlət Komitəsinin qərarı ilə 1942-ci ilin oktyabrında 11 min nəfərə yaxın neft mütəxəssisi və böyük miqdarda neft qurğusu Bakıdan çıxarılaraq Tatarıstanə, Başqırdıstanə və Rusiyanın başqa bölgələrinə göndərildi. Onların əksəriyyəti Kuybişev şəhərinin (Tatarıstan) ətrafına aparıldı, orada bakılı neftçilərin və avadanlığın köməyi ilə neft hasil olunmağa başladı. Nəticədə bu yerlər «İkinci Bakı» adını aldı.

1943-cü ildən etibarən Bakı ətrafında təhlükə səngiyəndə neft sənayesinin bərpasına başlandı. Amma Azərbaycanın sənaye potensialının zəifləməsi nəticəsində neft hasilatının səviyyəsi aşağı düşürdü. 1945-ci ildə bu rəqəm 11,5 milyon ton idi. yalnız 1947-ci ildən etibarən neft hasilatı yenidən artmağa başladı.

1940-cı illərin sonlarında «Neft Daşları»nın tikintisinə başlandı. 1948-ci il noyabrın 14-də açıq dənizdəki «Qara daşlar» adlanan qayalar qrupunda, Abşeron yarımadasından 42 kilometr cənub-şərqdə ilk neftçi desantları endirildi. Onlara Nikolay Baybakov rəhbərlik edirdi, arasında dənizdə neft olması barədə ideyanın müəllifi Sabit Orucov, geoloq Ağaqurban Ağayev də vardı. Sonradan onların hamısı canlı qəhrəmanlara çevrildilər. Dirəklər üzərində evcik və elektrostansiyalar tikildikdən sonra M. Kaverockinin briqadası 1949-cu il iyunun 24-də ilk quyunu qazmağa başladı. 1950-ci ildə "Neft Daşları" yatağının istismara verildi. Azərbaycanda dəniz neft sənayesinin inkişafı başlanır və bu 1969-cu ilə kimi

davam edir. Burada dəniz geoloji-kəşfiyyat işləri genişlənir, bir sıra neft və qaz yataqları aşkar edilib istismara verilir (Qum-dəniz, Səngəçal-Divannı-dəniz-Xərə-Zirə a-sı, Bahar, Bulla-dəniz, Darvin küpəsi, Palçıq pilpiləsi və s.), dəniz qazma işlərinin (o cümlədən axtarış - kəşfiyyat qazmasının), hidrotexniki neft qurğularının tikilməsinin texnika və texnologiyası, dənizdə neftçıxarmanın infrastrukturu inkişaf etdirilirdi

Bu mərhələdə quru sahələrində də bir sıra yeni neft və qaz-kondensat yataqları aşkar edilib istismara verilmişdir (Kürovdaq, Mişovdaq, Kürsəngə, Qarabağlı, Qalmaz, Qaradağ və s.). Bu dövrdə əsasən "Neft Daşları"nın və digər yataqların intensiv surətdə işlənilməsi və istismarı həyata keçirilmişdir. Dünya təcrübəsində ilk dəfə açıq dənizdə estakada dirəkləri üzərində dəniz mədəni tikildi. Burada kompleks mühəndis və elmi-texniki tədbirlərin tətbiqi nəticəsində külli miqdarda kapital qoyuluşuna, metala qənaət edilərək yüksək əmək məhsuldarlığına, neftin hər bir tonunun maya dəyərinin aşağı düşməsinə nail olunmuşdur. 1951-ci il fevralın 18-də neftlə dolu ilk tanker sahilə yollandı. «Neft Daşları»nın ətrafında 7 min hektar ərazisi olan süni ada yaratmaq qərara alındı. Qonşu adalardan gəmi ilə yarım milyon kubmetr qaya parkas, qum gətirildi. Ətrafda dalğaçıranlar, sahil və gəmilər üçün daldanacaq tikildi. 1952-ci ildə dünya təcrübəsində ilk dəfə süni adaları birləşdirən estakadanın tikintisinə başlanıldı. Vaxt vardı, sonsuz sayda meydançaları birləşdirən estakadanın uzunluğu 300 kilometri aşırı. Neft Daşlarında nəhəng quruculuq işləri 1958-ci ildən başlandı. Açıq dənizdə, Bakıdan 110 kilometr aralıda elektrostansiyalar, beş və hətta 2 doqquzmərtəbəli, 5 beşmərtəbəli yataqxana binaları, xəstəxanalar, çörək zavodu, limonad sexi (onun məhsulları da sahilə də «ixrac» olunurdu) mədəniyyət evləri tikildi, park salındı. 1949-cu ildən burada 1940 quyu qazılıb, 160 milyon tondan çox neft, 12 milyard kubmetr qaz çıxarılıb. Hazırda Neft Daşları - ölkənin ən şərqindəki yaşayış məntəqəsidir. Burada indi də 2000 nəfər çalışır.

1964-68-ci illərdə neft hasilatı sabit səviyyəyə çatdı və ildə 21 milyon ton təşkil etdi. 1969-1985-ci illərdə neft hasilatının həcmi ildən-ilə azalmağa başladı. Nəticədə son 5 il ərzində hasilat ildə 13 milyon ton göstərici qalırdı. XX əsrin 60-cı illərində

neft hasilatının azalmasının səbəbi quruda neft yataqlarının tükənməsi və dənizdən çıxarılan neftin maya dəyərinin yüksək olması idi. Eyni zamanda Qərbi Sibirdə, Qazaxıstanda və Sovet İttifaqının digər bölgələrində iri neft yataqları tapılmışdı. Bu amillərin hamısı Azərbaycanın SSRİ-nin neft hasilatı ilə payının azalmasına gətirib çıxardı (1950-ci ildə – 39,1 %, 1960-cı ildə – 12 %, 1970-1980-ci illərdə – uyğun olaraq 5,7 və 2,4 %). Nəticədə Moskva Azərbaycanın neft sənayesinə lazımi diqqəti ayırmadı.

1969-cu ildən başlayaraq Azərbaycanın xalq təsərrüfatının bütün sahələri kimi neft və qaz sənayesinin də yüksək dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoyur və bu da ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə Azərbaycanın neft və qaz sənayesinin xüsusilə dəniz neftinin hasilatının inkişaf tarixində yeni mərhələ başlayır. 1970-ci ildə "Xəzərdənizneft" İstehsalat Birliyi (İB) yarandı və SSRİ Neft Sənayesi Nazirliyi Xəzərdə Azərbaycan neftçilərinin dəniz şəraitində iş aparmaq təcrübəsini nəzərə alaraq Xəzərin bütün sektorlarında (həmin ildən Xəzər sektorlara bölündü) geoloji-kəşfiyyat, qazma, işlənmə, istismar və digər işlərin aparılmasını Azərbaycan neftçilərinə həvalə etdi.

Bu tarixə kimi Xəzər dənizində istifadə olunan texniki vəsait yalnız dənizin dərinlikləri 40 m-ə qədər olan sahələrdə işləməyə imkan verirdi. Həmin dövrdə Xəzərin Azərbaycan sektorunda 40 m-ədək dərinlikdəki perspektivli sahələrdə demək olar ki, bütün neft-qaz yataqlarının hamısı aşkar olunmuşdu. Dənizdə neft və qazın hasilatının artırılması daha böyük dərinliklərdə yatan neft və qaz yataqları ilə bağlı idi. Bu dövrdə dünyada analoqu olmayan Dərin Dəniz Özülləri zavodunun Azərbaycanda, Bakıda tikilməsi üçün o zaman Sovetlər məkanında 450 mln. ABŞ dollarının ayrılması, bunun üçün belə bir icazəni alınmasına nail olunması (bu zavodun Həştərxanda tikilməsi nəzərdə tutulmuşdu) cənab Heydər Əliyevin möhkəm iradəsinin və cəsarətinin nəticəsi idi.

XX əsrin 70-80-ci illərdə Azərbaycana 75 növdə 400-dən çox ağır yük qaldıran kran gəmisi, boruçəkən gəmilər, seysmik, sərnişin və s. gəmi növləri gətirildi. Xəzərdə 2500 t gücündə "Azərbaycan" kran gəmisi işə başladı. Bundan başqa ilk vaxtlarda dənizin 70 m dərinliyində olan sahələrdə geoloji-kəşfiyyat işləri

aparmaq üçün "Xəzər" tipli özüqalxan, sonralar isə dənizin 200 m dərinliyindəki sahələrdə işləməyə imkan verən "Şelf" tipli yarım dalma üzən qazma qurğularının alınması nəticəsində dənizin daha dərin sahələrində zəngin neft və qaz yataqlarının kəşf olunmasına imkan yarandı. Nəticədə 60-cı illərin sonu ilə müqayisədə yeni 8 neft və qaz yataqları kəşf edildi, neft ehtiyatları iki, qaz ehtiyatları isə üç dəfə artırıldı. 1975-ci ildə neft və qazın ümumi hasilatı 27,1 mln. t-a (şerti yanacaq) çatdırıldı. 80-ci illərdə üzən qazma qurğularının sayı 11-ə çatdı və onlardan istifadə nəticəsində, indi Azərbaycan neftinin əsas hissəsini təşkil edən dənizin 80-350 m dərinlikdə yatan zəngin neft ehtiyatlarına malik olan yataqlar kəşf olundu.

1969-1990-cı illərdə Azərbaycanda neft hasilatının həcmi ildən-ilə azalması baş vermişdir: 1968-ci ildə 21,1 milyon ton neft hasil edilmişdisə, 1990-cı ildə hasilat həcmi 10,7 milyon tona düşmüşdü. Bu dövrdə neft hasilatının azalmasının səbəbi quruda neft yataqlarının tükənməsi və dənizdən çıxarılan neftin maya dəyərinin yüksək olması idi. Eyni zamanda Qərbi Sibirdə, Qazaxıstanda və Sovet İttifaqının digər bölgələrində iri neft yataqları tapılmışdı. Bu amillərin hamısı Azərbaycanın SSRİ-nin neft hasilatı ilə payının azalmasına gətirib çıxardı (1950-ci ildə – 39,1 %, 1960-cı ildə – 12 %, 1970-1980-ci illərdə – uyğun olaraq 5,7 və 2,4 %). Nəticədə Moskva Azərbaycanın neft sənayesinə lazımı diqqəti ayırmadı.

III mərhələ SSRİ-nin dağılması, müstəqillik dövrün və Azərbaycanın yeni tarixini əhatə etməklə "Yeni neft strategiyası"nın yaranması ilə səciyyələnir.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabr ayının 18-də müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktının qəbul olunmasından sonra Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafının mahiyyətə tamamilə yeni – müstəqil Azərbaycan Respublikasının müstəqil neft strategiyasının formalaşması və inkişafı, dünya neft sənayesinə inteqrasiya mərhələsi başladı. Müstəqilliyin ilk illərində SSR-nin dağılması ilə neft sənayesində illərlə mövcud olan və səlis işləyən istehsalat əlaqələri pozulmuş, sərmayə qoyulduğu ixtisar olunmuş, kəşfiyyat və istismar qazmasının həcmi kəskin sürətdə azalmış, nəticə etibarilə isə, neft və qazın hasilatı aşağı düşmüşdü. Maliyyə vəziyyətində, əsas fondların və neft avadanlıqlarının yeniləşdirilməsində böhran son dərəcə dərinləşmişdi. 1994-cü il sentyabrın 20-də

“əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə Azərbaycanın neft sənayesinin dirçəldilməsinin əsası qoyuldu.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında neft sənayesinin inkişaf xüsusiyyətləri:

- Ölkənin neft sənayesinə xarici investisiyaların sürətlə cəlb edilməsi.
- 2000-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda neft hasilatı həcmnin sürətlə artması.
- Azərbaycan neftinin dünya neft bazarına çıxarılması və xüsusi marka adı altında satılması;
- Azərbaycanın yeni beynəlxalq neft-qaz nəqli kəmərlərinin inşası;
- Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Azərbaycanın əhəmiyyətli rola malik olması;
- neft hasilatında dənizdən çıxarılan neftin payının həlledici mövqeyə çıxması;
- Ölkənin neft sənayesində ən müasir texnologiyaların tətbiqi.
- Ölkəyə böyük “neft pulları”nın daxil olması.
- Dövlət Neft fondunun yaradılması.
- Azərbaycanın hasilat sənayesində Şəffaflıq sahəsində beynəlxalq təşəbbüsə qoşulması.
- Neft-qaz gəlirlərindən səmərəli istifadə strategiyasının qəbul edilməsi;
- Yeni qaz yataqlarının kəşf edilməsi və s. .

2.2. Neft sənayesinin inkişaf dinamikası

Neft və qaz yataqlarının axtarılıb tapılması neft sənayesinin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu onunla izah edilir ki, hazırda yer səthindən 3-6 km və daha çox dərinliklərdə neft və qaz yataqları istismar olunur və bu yataqları axtarab tapmaq bir o qədər də asan məsələ deyildir. Əvvəllər neft və qazın hər hansı bir sahədə olması bəzən özü-özünə insanın gözüne görünürdü, yəni yer səthinə yaxın olan laylardan neft süzülərək yer səthinə çıxırdı. Odur ki, o zamanlar geoloqlar nefti yalnız belə xarici əlamətlərinə görə aşkar edirdilər. Məsələn, neft hasilatı ilə məşğul olan insanlar belə hesab edirdilər ki, yer səthinə çıxan neft havanın oksigeni ilə oksidləşərək (birləşərək) bərkiyir və asfalta bənzəyən qatı bir maddə, bəzən də

yer üzərinə çıxan neft qum və torpağa qarışb qır əmələ gətirir. Ona görə də həmin dövrlərdə yerüstü neft və qaz çıxışları hər hansı bir ərazidə neftli və qazlı layların mövcudluğunu sübut edən əsas meyarlardan biri hesab edilirdi. Mütəxəssislər belə hesab edirdilər ki, yerdən qazın və ya neftin çıxdığını görmək təqribən neft və qaz yatağını kəşf etmək deməkdir.

Neftli və qazlı layların olmasının müəyyən edilməsində palçıq vulkanları da mühüm rol oynayır. Bəzən mütəxəssislər palçıq vulkanlarını haqlı olaraq təbii quyu adlandırırlar, çünki onların kökü çox dərinliklərə çatır. Müəyyən edilmişdir ki, bəzi palçıq vulkanlarının konuslarının uzunluğu 400 metrə çatır. Məsələn, Abşeron yarımadasında və Qobustanda rast gəlinən palçıq vulkanlarının dərinliyi 400-500 metrə kimi olur. Palçıq vulkanlarının püskürmələri, adətən, bərk, qaz və maye hallarında olur. Püskürmüş bərk maddələrin tərkibində çox hallarda neft nişanələrinə rast gəlinir. Alimlərin fikrincə Azərbaycan palçıq vulkanlarının vətəni hesab edilir. Belə ki, respublikamızın ərazisində təqribən 340-350-yə yaxın palçıq vulkanları müşahidə olunmuşdur. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, palçıq vulkanları yer altındakı neft və qaz yataqları ilə əlaqədardır. Hansı ərazidə palçıq vulkanları müşahidə olunursa, əksər hallarda orada neft və qaz yataqları mövcuddur. Buna əsaslanaraq demək olar ki, Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizinin dibində böyük ərazidə neft və qaz yataqlarının olması şübhəsizdir.

Neft yataqlarının axtarılmasının digər üsulu bakteroloji kəşfiyyat üsulu hesab edilir. Bu üsul son zamanlar tətbiq edilməyə başlamış və aşağıdakı kimi izah edilir: “torpaqda yalnız mikroskop altında görünə bilinən bir növ bakteriyalar mövcuddur ki, onlar neft və neftli qazla qidalanırlar. Buna görə də həmin bakteriyalar neft və neftli qaz olan ərazilərdə yığılırlar. Kəşfiyyatçı bakteroloq çölləri dolaşaraq, müxtəlif ərazilərdən torpaq nümunələri götürür. Əgər bu nümunələrdə neft bakteriyaları aşkar edilərsə, deməli, həmin ərazidə neft vardır.

Müasir dövrdə neft və qaz daha dərin laylardan hasil edildiyinə görə yuxarıda göstərilən üsulların heç biri məqbul hesab edilə bilməz. Hazırda neft və qaz yataqlarının axtarışı və kəşfiyyatı işlərində geoloji, geofiziki, geokimyəvi və

hidrogeoloji axtarış üsullarından istifadə edilir. Bu üsullardan ən geniş tətbiq olunanı geofiziki üsuldur. Bu üsulun aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: maqnitometrik üsul; qrametrik üsul; elektrometrik üsul; seysimik üsul; radiometrik üsul.

Son illər Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi möhkəmlənmiş, ictimai-siyasi sabitliyə nail olunmuş, cəmiyyətdə demokratiya və iqtisadiyyatda bazar münasibətləri daha da inkişaf etmiş, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üçün şərait yaradılmış və buna başlanılmışdır.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən aparılan siyasət nəticəsində Azərbaycan Qafqazın və Xəzər regionunun geosiyasətində əhəmiyyətli rol oynamağa başlamışdır.

Azərbaycan yalnız neft və qaz ehtiyatlarına görə deyil, həmçinin və Xəzər dənizləri regionunda tutduğu mövqeyə görə ABŞ, Avropa və Asiya dövlətlərinin maraqlarının kəsişdiyi geosiyasi mərkəzə çevrilmişdir. Neft və qaz ehtiyatlarının işlənməsi, həmçinin onların dünya bazarlarına ixracı üzrə nəhəng layihələrin həyata keçirilməsi sayəsində Xəzər regionu XXI əsrdə dünyanın əhəmiyyətli regionlarından birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən aparılan müdrik siyasət sayəsində 20 sentyabr 1994-cü ildə "Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən Azəri, Çıraq və Günəşli (dərin hissəsi) yataqlarının (AÇG) işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü" üzrə birinci saziş imzalandı. Sonralar bu saziş "Əsrin sazişi" adı ilə tanındı. Bu saziş xarici şirkətlərə Azərbaycanda yeni sazişlərin imzalanması üçün geniş yol açdı. 1994-cü ildən bu vaxta qədər ARDNŞ və xarici neft şirkətləri arasında karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və məhsulun pay bölgüsü prinsipi üzrə 26 saziş imzalanmışdır.

Bu sazişlərin bağlanmasının Azərbaycan Respublikasına və onun vətəndaşlarına nələr vəd edildiyi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: "Son illərdə həyata keçirilən neft strategiyası bu yolun düzgün olduğunu bir daha sübut etdi. Amma bu heç də o demək deyil ki, biz gələcəyimizi də yalnız neftlə bağlamaq istəyirik. Neft faktoru bizim üçün vasitədir. Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyatımızın gücləndirilməsi

istiqamətində bir vasitədir. Yəni biz bu vasitədən istifadə edirik.

Neftin o vaxt qiyməti olur ki, neft hasil edilir, nəql edilir, satılır və bundan gəlir əldə olunur. Yer, suyun altında istifadəsiz olan neftin heç bir qiyməti yoxdur. Bəziləri deyirlər ki, o bizim milli sərvətimizdir, ona dəyməyə, onu gələcək nəsillərə saxlayaq. Bu çox yanlış fikirdir.

Azərbaycan artıq dünyada tanındı. Ölkəmizə milyardlarla dollardan artıq sərmayə gətirilib. Azərbaycan öz iqtisadiyyatının neftlə bağlı olan digər sektorlarının da xeyrini götürdü, orada inkişaf müşahidə olundu. Azərbaycanda infrastruktur, xidmət sektoru sahəsində böyük irəliləyiş var. Minlərlə gənc vətəndaşımız xarici ölkələrdə, yaxud da xarici ölkələrin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərinin təşkil etdiyi kurslarda öz təhsilini təkmilləşdiribdir. Bundan başqa:

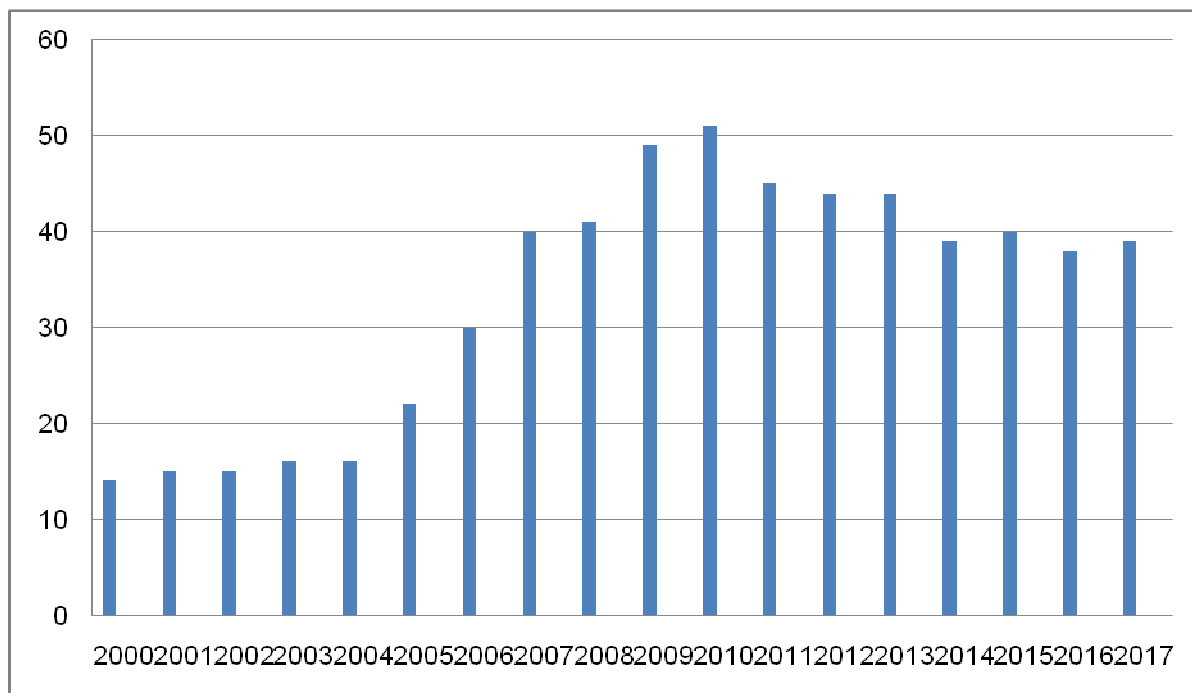
- Sazişlərin həyata keçirildiyi dövrdə neft sənayesinin infrastrukturunu xeyli dərəcədə təzələnəcək və neft sənayemizin yeni, güclü infrastrukturunu yaranacaqdır;
- Ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinə sərmayələr axını təmin ediləcəkdir;
- Azərbaycan yeni, müasir texnologiyalar əldə edəcəkdir;
- Azərbaycanın böyük miqdarda yeni müəssisələri yaradılacaq və onlar xarici neft şirkətlərinə xidmət göstərəcəklər;
- Bank və sığorta biznesinin inkişafına böyük təkan veriləcəkdir;
- Sivilizasiyalı cəmiyyətin qanunları çərçivəsində işləyəcək sahibkarların sanballı bir təbəqəsi formalaşacaqdır;
- Xarici şirkətlərin ödədiyi vergilərdən büdcəyə mədaxil xeyli artacaqdır;
- Müxtəlif sənaye və xidmət sahələrində minlərlə yeni iş yeri açılacaqdır;
- Azərbaycan neft satışından milyardlarla dollar götürəcəkdir ki, bu da geniş sosial proqramları həyata keçirməyə, əmək haqqını və pensiyaları artırmağa, imkansız ailələrə, müharibə əlillərinə və qaçqınlara daha da çox kömək etməyə imkan verəcəkdir.

1994-cü ilin sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan hasilatın pay bölgüsü sazişi imzalanıb. Bu saziş “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yatağının dərin hissəsinin istismarını nəzərdə tutur.

Hazırda Azərbaycanda hasil edilən neftin 95 faizindən çoxu dənizdən

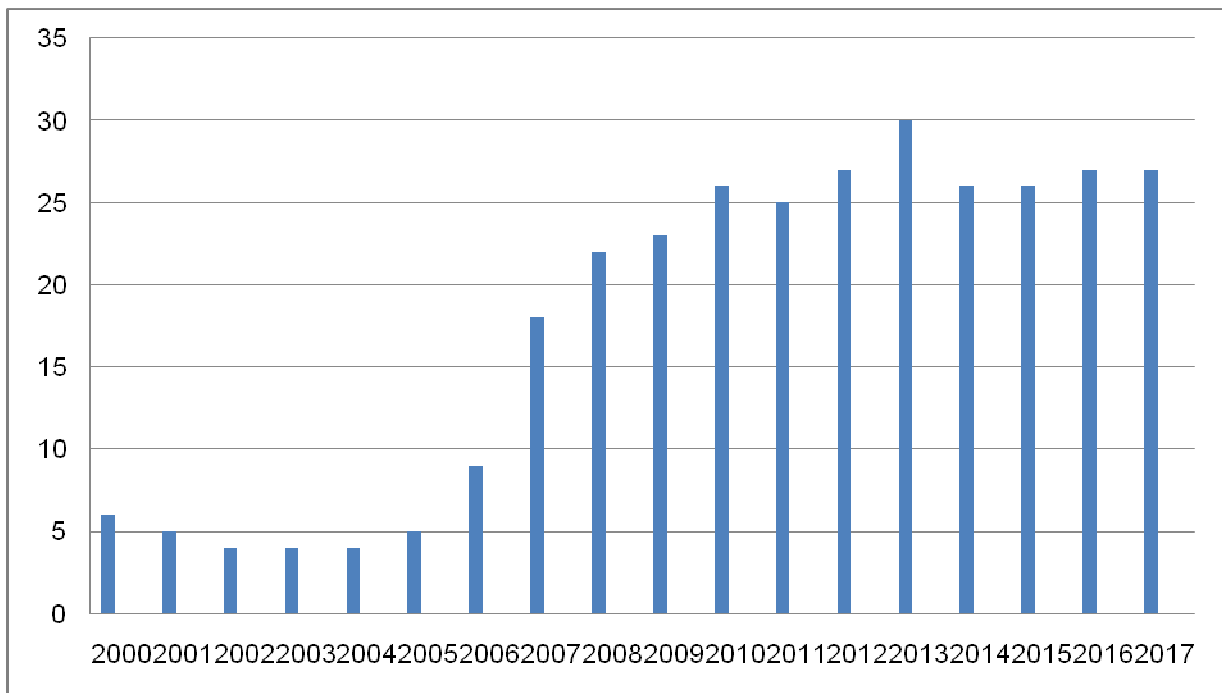
çıxarılır.2010-cu ildə Azərbaycanı 50 milyon ton neft və 16 milyard kub metrden çox təbii qaz hasil edilib. Hazırda Azərbaycanı quru ərazilərdə olan yataqlardan 2 milyon tondan az neft hasil edilir.

Azərbaycanda neft hasilatı, mln.ton :

AÇG layihəsi üzrə neft hasilatına başlanandan sonra ölkəmizdə neft hasilatı artmağa başlayıb. ARDNŞ-in neft hasilatı son illər 8-9 milyon ton həddində olduğundan, neft hasilatı məhz AÇG yataqları hesabına artıb. Ölkədə neft hasilatının maksimum həddi 2010-cu ildə qeydə alınıb - 50,8 milyon ton. Bunun 42,1 milyon tonu AÇG-nin, 8,7 milyon tonu ARDNŞ-in payına düşüb.

Azərbaycanda qaz hasilatı, mlrd.kub metr :

Qaz hasilatı sahəsində "Şahdəniz-2", "Abşeron" və "Ümid" yataqları üzrə hasilatın artması gözlənilir

"Əsrin müqaviləsi" sazişi sonradan dünyanın 19 ölkəsinin 41 neft şirkəti ilə 30-dək sazişin imzalanması üçün yol açdı. "Əsrin müqaviləsi" həm karbohidrogen ehtiyatlarının miqdarına, həm də qoyulan sərmayələrin həcminə görə dünyada bağlanan ən iri sazişlərsiyahısına daxil olmuşdur. İmzalanmış neft sazişləri üzrə Azərbaycanın neft sənayesinin inkişafı üçün nəzərdə tutulmuş 64 milyard ABŞ dolları qoyuluşunun 57,6 milyardı dəniz yataqlarının mənimsənilməsinə və perspektivli strukturlarda axtarış-kəşfiyyat işlərinin aparılmasına yönəldilmişdir.

2-ci neft sazişi 1995-ci ilin noyabr ayında bağlanmış və Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Qarabağ" yatağının işlənməsi ilə əlaqədardır. Bu müqavilədə ABŞ, Rusiya, İtaliya və Azərbaycan kimi dövlətlər iştirak edir. 100-150 mln. ton neft hasilatı proqnozlaşdırılan bu müqavilənin dəyəri 2.7 mlrd. Dollar idi.

"Qarabağ" yatağındakı pay bölgüsü, faizlə

Nö	Şirkətlərin adı	Mənsub olduqları ölkələr	Şirkətlərin payı
1.	LUKACİP	Rusiya-İtaliya	45.0
2.	Penzoil	ABŞ	30.0
3.	Lukoil	Rusiya	12.5
4.	SOCAR	Azərbaycan	7.5
5.	ACİP	İtaliya	5.0

1996-cı ildə 2 saziş imzalandı:

- Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Şahdəniz” neft-qaz yatağının müştərək işlənməsi haqqında saziş. Kontraktda əsas tərəfdaşlar: ARDNŞ (payı 10,0%), Böyük Britaniyanın “bp” (payı 25,5%), Norveçin “Statoil” (payı 25,0%), Fransanın “TotalFinaElf” (payı 10,0%), İranın “OIEC” (payı 10,0%), Rusiyanın “LUKoil” və Türkiyənin “TPOK” (payı 9,0%) şirkətləridir;
- Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı “Əşrəfi” və “Dan Ulduzu” prespektiv neft yataqlarının birgə işlənməsi haqqında ARDNŞ (payı 20%), ABŞ-ın “Amoko” (payı 30,0%), “Unokal” (payı 25,5%), Yaponiyanın “İtoçu” (payı 20,0%) və Səudiyyə Ərəbistanının “Delta-Hess” (payı 4,5%) şirkətləri arasında imzalanan saziş.

1997-ci ildə 5 saziş imzalandı:

- TotalFinaElf, Demineks, OIEC, və Petrofina şirkətləri ilə “Lənkəran - Dəniz” və “Talış - Dəni” perspektiv strukturlarına dair;
- Lukoil şirkəti ilə “Yalama” perspektiv strukturuna dair;
- Chevron və TotalFinaElf şirkətləri ilə “Abşeron” perspektiv strukturuna dair;
- Exxon şirkəti ilə “Naxçıvan” perspektiv strukturuna dair;
- Mobil ilə “Oğuz” perspektiv strukturuna dair.

1998-ci ildə rekord sayda 4 dəniz və 3 quru yatağı daxil olmaqla 7 müqavilə imzalandı :

- Agip, Mitsui, TPAO və Repsol şirkətləri ilə «Kürdaşı» və «Araz» perspektiv strukturlarına dair ;
- BP, Monument və CTK (Rusiya) ilə inam perspektiv strukturuna dair;
- BP, Statoil, TPAO, Alberta Energy və Exxon şirkətləri ilə “Araz”, “Alov” və “Şərq” strukturlarına dair ;
 - Yapex, İnpeks, İtochu, Teykoku şirkətləri ilə “Atəşgah”, “Yanan-Tava”, “Muğan-Dəniz” perspektiv strukturlarına dair;
 - Commonwealth şirkəti ilə qurudakı “Cənub-Qərb”perspektiv strukturuna dair;
 - Ramco şirkəti ilə “Muradxanlı”, “Zərdab”, “Cəfərli” perspektiv yataqlarına

dair

- Frontera Resources və Delta-Hess şirkətləri ilə qurudakı “Kürsəngi”, “Qarabağlı” perspektiv strukturlarına dair .

1999-cu ildə 2 müqavilə imzalandı:

- Exxon şirkəti ilə “Savalan”, “Dalğa”, “Cənub”, “Lerik-Dəniz”, “Zəfər”, “Məşəl” perspektiv strukturlarının blokuna dair;

- Monkrif Oil şirkəti ilə qurudakı “Padar-Xarəmi” yataqlarının blokuna dair.

2001-ci ildə Lukoil şirkəti ilə qurudakı “Zığ” və “Hövsan” yataqlarının inkişafına dair müqavilə imzalandı.

2003-cü ildə “Şengli” şirkəti ilə “Pirsaat” neft yatağı və ona bitişik əraziyə dair müqavilə imzalandı.

Bu sazişlər arasında “Şahdəniz” qaz müqaviləsi xüsusi qeyd edilməlidir. Əgər “Əsrin Müqaviləsi” Azərbaycanı neft ölkəsi kimi təsdiq etdisə, “Şahdəniz” yatağının kəşfi respublikamızı dünyaya qaz ölkəsi kimi tanıtdırdı.

“Şahdəniz” strukturu birinci dəfə 1954-cü ildə Azərbaycan geofizikləri tərəfindən aşkar edilmiş və 1983-cü ildə dərin axtarış qazmasına hazırlanmışdı. Lakin həmin sahədə dənizin dərinliyinin çox olması və perspektiv neftli-qazlı layların böyük dərinliklərdə yatması ilə, həmçinin iqtisadi çətinliklərlə əlaqədar burada aparılan işlər nəticə verməmişdi. “Şahdəniz” strukturunun yenidən dərin kəşfiyyat qazmasına daxil edilməsi 1996-cı il iyunun 4-də xarici şirkətlərlə “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı “Şahdəniz” perspektivli sahəsinin kəşfiyyatı, işlənilməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında” Sazişin imzalanması hesabına mümkün olmuşdu. Saziş üzrə aparılan axtarış-kəşfiyyat işləri nəticəsində “Şahdəniz” yatağı 1999-cu ilin iyul ayında aşkar edildi. Artıq məlumdur ki, “Şahdəniz” yatağının karbohidrogen ehtiyatları bir trilyon 200 milyard kubmetr qazdan və 240 milyon ton kondensatdan ibarətdir. Bu, dünya dənizlərində indiyədək kəşf olunmuş nəhəng qaz-kondensat yataqlarından biridir.

Neft sazişlərinin reallaşdırılması nəticəsində:

- Azərbaycanda neft və qaz hasilatı həcmələri sürətlə artdı;
- Sazişlər üzrə hasil edilən karbohidrogenlər, demək olar ki, tamamilə ixrac

olunduğundan (AÇG üzrə çıxan qaz Azərbaycana əvəzsiz olaraq verilir) son illər ölkənin xarici ticarət dövriyyəsinin böyüməsi baş verib;

- Ölkədə neft-qaz hasilatı və ixracı həcmələrinin ildən-ilə artması ÜDM-nin artım dinamikasına və templərinə də müvafiq təsir göstərmiş;

- 2004-cü ilədək ÜDM-də qeyri-neft sektorunun payı üstünlük təşkil etdiyi halda, 2005-ci ildən neft sektorunun payının artması başlıca tendensiya olub;

- Neft-qaz hasilatı və ixracı həcmələrinin artması nəticəsində ölkəmiz son illər böyük məbləğlərdə vəsait əldə etməkdədir;

- AÇG sazişi üzrə mənfəət neftinin əldə edildiyi 2006-cı ildən başlayaraq ABƏŞ sazişin şərtlərinə uyğun olaraq dövlət büdcəsinə mənfəət vergisi ödəyib və büdcənin gəlirləri artıb;

- Dövlətin maliyyə imkanlarının genişlənməsi baş verdikcə sosial sahələrin və sosial infrastrukturun bərpasına və yenidən qurulmasına böyük həcməldə vəsaitin ayrılması baş vermişdir və s.

Neft strategiyasının növbəti mərhələsində ölkənin neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsindən əldə edilən neft gəlirlərinin toplanaraq səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi təşkil edirdi. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir. Neft Fondunun Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Neft ilə zəngin olan ölkələrdə neft fondlarının, suveren sərvət fondlarının və yaxud digər bu kimi qurumların təsis edilməsi bu dövlətlərdə neft sərvətlərinin nəsillər arasında bərabər bölgüsünə, onların səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsinə şərait yaradır.

Neft Fondunun yaradılması fəlsəfəsinin əsasını Azərbaycan xalqına Tanrı tərəfindən bəxş edilmiş neft sərvətlərinin nəsillər arasında ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi təşkil edir. Neft Fondunun təsis edilməsinin əsas məqsədi ölkəmizin neft sərvətlərinin səmərəli və məqsədyönlü şəkildə idarə edilməsinə şərait yaratmaqdan

ibarətdir.

Fondun əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu günkü və gələcək nəsillərinin mənafeyi naminə neft və qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən və Fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan valyuta və digər vəsaitin yığılmasını və səmərəli idarə olunmasını təmin etməkdir.

2002-ci ilin ortalarına kimi xarici ölkələrə neft məhsulları satışından və müqavilə iştirakçıları ilə aparılmış digər əməliyyatlardan Azərbaycanın payına düşən gəlir 580 milyon dollardan artıq olmuşdur. Bu vəsaitin hamısı Dövlət Neft Fondunda cəmləşmişdir.

Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya 2005-2025-ci illəri əhatə edir və bu müddət ərzində həmin gəlirlərdən istifadənin əsas prinsiplərini və ortamüddətli xərclər siyasətini müəyyənləşdirir. Bu strategiya aşağıda göstərilən mənbələrə uyğun olaraq neftin və qazın satışından Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunda və dövlət büdcəsində toplanan gəlirlərin idarə edilməsini nəzərdə tutur.

2014-cü il dövlət büdcəsi gəlirlərinin 9,3 milyard manatını və ya ümumi büdcə daxilolmalarının 50,8%-ni Dövlət Neft Fondundan (DNF) transfertlər, 7,1 milyard manatını və ya 38,6%-ni Vergilər Nazirliyi, 1,5 milyard manatını və ya 8,2%-ni Gömrük Komitəsinin xətti ilə, 0,4 milyard manatını və ya 2,2%-ni büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmalar, 0,2%-ni isə digər daxilolmalar təşkil edib. 2014-cü ildə Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə 9,337 milyard manat transfert olunub. ARDNF-in məlumatlarına əsasən 2014-cü ilin aprelin 1-dək Fondun vəsaitləri aşağıdakı layihələrə ayrılmışdır:

1. Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas xrac Boru kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi (2006-cı ildə başa çatıb) - 297,9 mln. manat

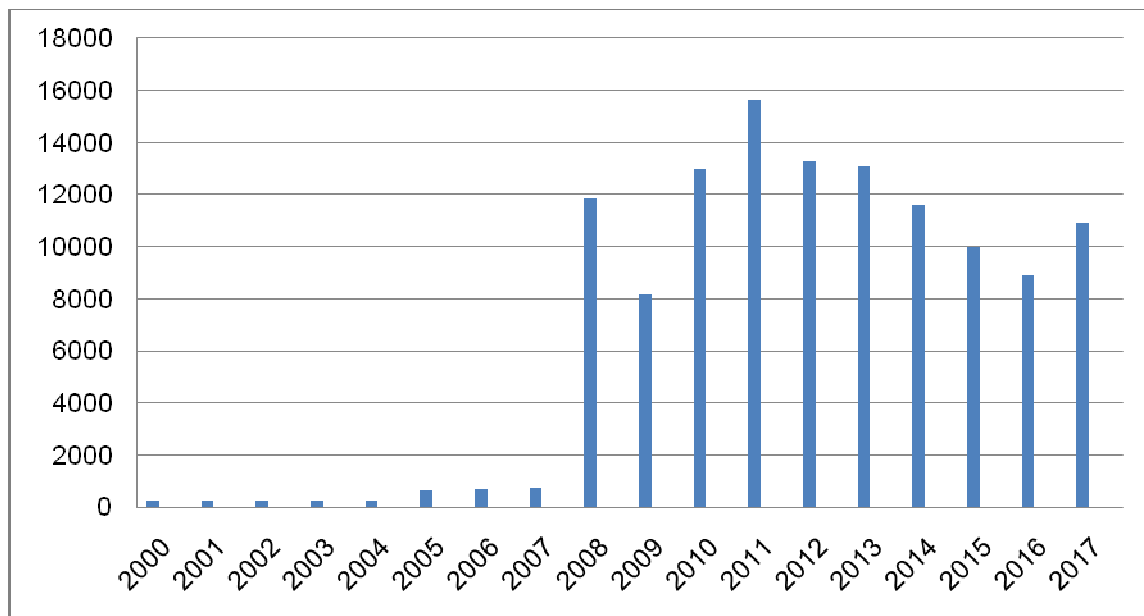
2. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli – 1 527,9 mln. manat

3. Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi – 779,6 mln.

manat

4. Samur-Abşeron kanalının rekonstruksiya edilməsi – 1 075,1 mln. manat
5. Dövlət büdcəsinə transfertlər – 48 777,6 mln. manat
6. Dövlət İnvestisiya Şirkətinin Nizamnamə kapitalının maliyyələşdirilməsi (2006-cı ildə başa çatıb) - 90,0 mln. manat
7. "Bakı - Tbilisi - Qars yeni dəmir yolu" layihəsi – 372,2 mln
8. "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"nın maliyyələşdirilməsinə - 90,8 mln. manat
9. AÇG üzrə layihədə ARDNŞ-in iştirak payının tənzimlənməsi -87,6 mln. manat
10. "Star" neft emalı kompleksinin tikintisi - 372,6 mln

Dövlət Neft Fondunun gəlirləri aşağıda göstərilmişdir:

2000-ci ildə 248,2 mln.manat, 2005-ci ildə 660,1 mln.manat, 2008-ci ildə 11864,7 mln.manat, 2009-cu ildə 8176,7 mln.manat, 2011-ci ildə 15628,3 mln.manat, 2014-cü ildə 11626,9 mln.manat, 2016-ci ilə 8899,5 mln.manat, 2017-ci ilə 10940,2 mln manat kimi qeyd olunmuşdur. Gəlirin azalması neft hasilatının azalması ilə əlaqədardır.

Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növləri üzrə ixracın stimullaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 26 iyul 2006-cı il 185

nömrəli Qərarı olmuşdur. Burada Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının əsas məqsədlərindən olan neft və qaz sənayesinin inkişafı, o cümlədən mövcud infrastrukturun tam gücü ilə işləməsinin təmin edilməsi, xarici ölkələrdə aparılan neft-qaz əməliyyatlarının həmin strukturun aktiv iştirakı ilə həyata keçirilməsinə münasib şəraitin yaradılması, bu sahədə işləyən yerli mütəxəssislərin işlə təmin olunmasının perspektivlərinin müəyyən edilməsi, xarici neft-qaz şirkətləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının müvafiq istehsal sahələrinə investisiya qoyulması üçün cəlbedici iqtisadi rejimlərin yaradılması, neft maşınqayırması və bu qəbildən olan avadanlıqların istehsalı və texniki-quraşdırma iş və xidmətlərinin ixrac potensialının artırılması, Azərbaycan Respublikasının bu sahələrdə beynəlxalq ixrac bazarlarında aparıcı yer tutması üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin aldığı qərarlar qeyd olunur.

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri Artur Rəsulzadə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2006-cı il 26 iyul tarixli 185 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti üzrə idxal əməliyyatlarında güzəştlərin verilməsi Qaydaları"

Bu Qaydalar Azərbaycan Respublikasında neft və qaz sənayesinin inkişafı, o cümlədən mövcud infrastrukturun tam gücü ilə işləməsinin təmin edilməsi, xarici ölkələrdə aparılan neft-qaz əməliyyatlarının həmin infrastrukturun aktiv iştirakı ilə həyata keçirilməsinə münasib şəraitin yaradılması, bu sahədə işləyən yerli mütəxəssislərin neft-qaz layihələri başa çatdıqdan sonra işlə təmin olunması perspektivlərinin müəyyən edilməsi, xarici neft-qaz şirkətləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının müvafiq istehsalat sahələrinə investisiya qoyulması üçün cəlbedici iqtisadi rejimlərin yaradılması, neft maşınqayırması və bu qəbildən olan avadanlıqların istehsalı və tikinti-quraşdırma üzrə iş və xidmətlərin ixrac potensialının artırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda həyata keçirilən xam neft və təbii qazın kəşfiyyatı, qiymətləndirilməsi, işlənməsi, çıxarılması, hasilatının sabitləşdirilməsi, oyadılması, təzyiqləndirilməsi, toplanması, saxlanması, yerləşdirilməsi, yüklənməsi, nəql edilməsi, satılması və ya

ləğvetmə əməliyyatları və bu əməliyyatlarla əlaqədar olan hər hansı fəaliyyətlə bağlı idxal-ixrac əməliyyatlarında güzəştlərin verilməsini tənzimləyir. Bu Qaydalar xarici sifarişçi ilə bağlanmış müqaviləsi olan hüquqi şəxslərə və həmin şəxslərə birbaşa və ya əlaqəli müqavilə üzrə ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar malları təqdim edən, işləri görən və xidmətləri göstərən hüquqi və fiziki şəxslərə şamil edilir. Bu Qaydaların məqsədləri üçün xarici sifarişçi ilə bağlanmış müqavilə dedikdə, Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda neft-qaz əməliyyatlarını həyata keçirən şəxslərlə imzalanmış və hüquqi qüvvəsi olan podrat müqaviləsi, birbaşa müqavilə dedikdə, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar Podratçı ilə Subpodratçı arasında bağlanan müqavilə, əlaqəli müqavilə dedikdə isə, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti ilə əlaqədar Subpodratçılar arasında bağlanmış müqavilə başa düşülür. Podratçılar ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə görə güzəştləri əldə etmək və bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasına idxal ediləcək avadanlıq və materialların illər üzrə miqdarı göstərilməklə siyahısını qeydə almaq üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə ərizə ilə müraciət edirlər.

Əgər 2010-cu ilədək Xəzərdə axtarış-kəşfiyyat işlərini xarici şirkətlərlə birgə aparılırdısa, həmin ildən ARDNŞ bu işlərin bir qismini özü görməyə başladı. Belə ki, uzun fasilədən sonra Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Ümid" strukturunda yenidən axtarış-kəşfiyyat işlərinə başlanması 2010-cu ilin noyabrında burada nəhəng qaz-kondensat yatağının kəşf edilməsi ilə nəticələndi. "Ümid" yatağının aşkarlanması xüsusi mənə daşıyır. Bu onu göstərir ki, Azərbaycanda neft-qaz sahəsində bütün işlər uğurla aparılır. Bu, bir də onu göstərir ki, Azərbaycan çox böyük qaz ölkəsinə çevrilibdir. İlkin hesablamalara görə, "Ümid" strukturunun 200 milyard kubmetr qaz və 40 milyon ton kondensat ehtiyatı vardır.

2011-ci ilin iyul ayında Ümid-1 özülündən layihə dərinliyi 6500 metr olan 10 nömrəli kəşfiyyat quyusunun qazılmasına başlandı və 2012-ci il iyun ayının 8-də quyu perforasiya edilərək mənimsənilmişdir. Quyudan quyuağzı təzyiq 600 atm, 10 mm-lik ştuserlə gün ərzində 700 milyon kubmetr qaz və 100 kubmetr kondensat alınmışdır.

"Ümid" yatağının kəşfindən sonra daha bir mühüm hadisə baş verdi. 2011-ci ilin sentyabrında Xəzərin "Abşeron" blokunda iri qaz-kondensat yatağı kəşf edildi. Cənubi Xəzər neftli-qazlı hövzəsinin Abşeron arxipelaqında, dənizin dərinliyi 473,5 metr olan sahədə bu yatağın kəşf olunması Fransanın "Total" və "Gas de France" şirkətləri ilə ARDNŞ arasında hasilatın pay bölgüsü sazişi çərçivəsində görülmüş birgə işin nəticəsidir.

ARDNŞ-nin ilkin hesablamalarına görə "Abşeron" yatağının ehtimal olunan karbohidrogen ehtiyatları 350 milyard kubmetr qaz və 45 milyon ton kondensat həcmindədir. Beləliklə, "Azəri-Çıraq-Günəşli" yatağında məhsuldar qatın alt çöküntülərinin qaz ehtiyatının 250 milyard kubmetr həcmində qiymətləndirilməsini nəzərə almaqla, bu günə respublikamızda təsdiq olunmuş qaz ehtiyatları 2 trilyon 550 milyard kubmetrdir.

Gələcəkdə "Babək", "Naxçıvan", "Zəfər", "Məşəl", "Şəfəq", "Asiman" strukturlarında aparılan kəşfiyyat işləri bu ehtiyatları daha da artıracaq.

Qarşıdakı illərdə dünyada neftlə yanaşı, qaza olan tələbat əhəmiyyətli dərəcədə artacaq və respublikamız bu dövrdə ən mühüm ixracatçılardan biri olacaq. Həyata keçirilən layihə və proqramlar üzrə görülən işlər, eləcə də, perspektiv strukturların potensialı nikbin proqnozlar üçün əsas verir. Deməli, region və Avropa İttifaqı ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin qorunmasında Azərbaycanın rolu qarşıdakı illərdə daha da artacaqdır. 2020-ci ilədək Avropanın enerji istehlakının 70 faizinin, 2030-cu ilədək isə 85 faizədək hissəsinin idxal hesabına təmin ediləcəyi barədə ekspert rəyləri fonunda bu, xüsusən böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2017-ci ildən sonra, "Şahdəniz-2" həyata keçirildikdən sonra ölkənin qaz istehsalı 55 milyard kubmetrə çatacaq və bu, böyük həcmdir. "Ümid" və "Abşeron" yataqlarının karbohidrogen ehtiyatlarının nəql sisteminə cəlb olunmasından sonra bu rəqəm daha da artacaq və 2025-ci ildə bu rəqəmin 50 milyard kubmetrə çatacağı ehtimalı da var. Təbii qazın 35-40 milyard kubmetrinin ixracı nəzərdə tutulur. Bu faktor Azərbaycanın dünya qaz bazarında yüksək nüfuzunun artması üçün əlverişli sayıla bilər. Bu da Avropa bazarında Azərbaycanın mövqeyini daha da möhkəmləndirəcək. Bir neçə ildən sonra respublikamız dünyanın 50-ə yaxın

ölkəsinə neft-qaz məhsulları nəql edəcək.

"Şahdəniz" yatağının mənimsənilməsinə 2006-cı ilin dekabrında başlandı və 2013-cü ilin mayınadək yataqda 6 istismar quyusu qazılıb. Bu quyuların gündəlik hasilatı imkanı 25 milyon kubmetr qaz və 6000 ton kondensatdır. İşlənmənin əvvəlindən "Şahdəniz" yatağından 40,6 milyard kubmetr qaz, 10,7 milyon ton kondensat hasil edilmişdir. Bu yataqda "Faza-2" layihəsinin həyata keçirilməsi ilə illik qaz hasilatı 25 milyard kubmetrə çatdırıla bilər. "Şahdəniz" yatağının kəşfi ilə Azərbaycan qaz idxal edən ölkədən qaz ixrac edən ölkəyə çevrildi.

Azərbaycan qazının dünya bazarlarına çıxarılması məqsədilə 2007-ci ildə Cənubi Qafqaz ixrac boru kəməri istifadəyə verildi. Uzunluğu 971 kilometr olan bu ixrac boru kəməri Bakı yaxınlığındakı Səngəçal terminalından başlanır. Onun 443 kilometri Azərbaycan, 248 kilometri Gürcüstan, 280 kilometri Türkiyə ərazisindən keçir və burada o, Türkiyənin BOTAŞ şirkətinin kəmərlər sisteminə qovuşur. Qaz kəmərinin diametri 1066 mm (42 düymə), keçiricilik qabiliyyəti ildə 20 milyard kubmetrə qədərdir.

Müstəqilliyimizin 23 ili ərzində (2014-cü ilədək) ölkədə 252 milyard kubmetr qaz hasil edilmişdir. 2014-cü ilin mart ayınadək Türkiyəyə 24,2 Gürcüstana 5,9, Rusiyaya isə 2,8 milyard kubmetr qaz ixrac olunmuşdur.

Neft strategiyası Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusən sənayenin və neft sektorunun müasirləşməsi üçün təməl olmuşdur. Genişmiqyaslı islahatlar aparılmış, sənayenin şaxələndirilməsi həyata keçirilmişdir. Hazırda ARDNŞ-in təsisçiliyi ilə yaradılmış 36 birgə müəssisə, 6 alyans, xarici ölkələrdə çoxsaylı törəmə şirkətlər və 13 nümayəndəliyin fəaliyyəti neft və qaz sənayesinin, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edir. ARDNŞ 15 ölkənin 25 şirkəti ilə imzalanmış 17 Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişində (HPBS) Azərbaycan dövlətini uğurla təmsil edir. HPBS-lər çərçivəsində 1995-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sektoruna ümumilikdə təqribən 47 milyard ABŞ dolları məbləğində sərmayə qoyulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici neft şirkətləri ilə Azərbaycanın imzaladığı və "Əsrin müqaviləsi"nin ən əsas mahiyyəti budur ki, bütövlükdə bu saziş yenidən qədəm qoyduğumuz XXI əsrdə respublikamızın dinamik inkişaf yolunu müəyyən etmişdir.

Bu müqavilələr müstəqilliyimizin, suverenliyimizin, dövlətçiliyimizin, milli təhlükəsizliyimizin daha da möhkəmlənməsinə, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına integrasiyasının dərinləşməsinə, investisiya axınının sürətlənməsinə, Azərbaycanın beynəlxalq imicinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi. Ölkə prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında» 29 dekabr 1999-cu il tarixli fərman imzalanması və fondun əsasnaməsini təsdiq etməsi isə «Əsrin müqaviləsi»nin və sonrakı müqavilələrin davamı oldu.

Qeyd edilməlidir ki, bu fondlar ən ümumi formada dövlət büdcəsinin gəlirləri ilə xərcləri arasında balans yaratmaq və yığım funksiyalarını yerinə yetirirlər. Bir qayda olaraq, stabilləşmə fondlarının gəliri təbii resursların mövcud dünya qiymətlərinin səviyyəsindən, yığım fondlarının gəlirləri isə ölkə ərazisinin təbii sərvətlərlə zənginliyindən asılı olur. Fondların yaradılmasında məqsəd dünya qiymətlərinin kəskin dəyişdiyi dövrlərdə dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri arasında tarazlığı təmin etmək, eləcə də təbii sərvətlərin ehtiyatları tükəndiyi halda belə gələcək nəsillərin normal yaşamasına, fəaliyyət göstərməsinə və inkişafına şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Bu gün Azərbaycan neftinin satışından əldə edilən gəlirlər səmərəli istifadə edilir. Neft strategiyasının əsas məqsədlərindən biri də əldə edilmiş vəsaitin Azərbaycan xalqının rifahı naminə düzgün və səmərəli istifadənin təşkil edilməsidir.

Müasir dövrümüzdə neft gəlirlərindən yalnız neft sənayesinin inkişafı üçün deyil, ümumilikdə bütün ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün şərait yaradılır. Ümumiyyətlə, ölkə iqtisadiyyatının bütün kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərində, hökumətin yürütdüyü siyasətdə, habelə ölkə əhalisinin rifah səviyyəsində bu gəlirlərin təsiri geniş mənada (həm müsbət, həm də mənfi istiqamətdə) hiss olunmaqdadır.

FƏSİL 3. AZƏRBAYCAN NEFT SƏNAYESİNİN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI

3.1. Milli neft-qaz kompleksinin təsərrüfat strukturunun təkmilləşdirilməsi

Azərbaycanda yanacaq-enerji kompleksinin modernləşdirilməsi sahəsində mühüm proqram sənədlərindən biri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2005-ci il fevralın 14-də imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı”dır. Proqram Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və sosial həyatında müstəsna əhəmiyyətə malik olan yanacaq-enerji kompleksinin daha da inkişaf etdirilməsi, əhalinin və iqtisadiyyatın enerji resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması və enerjidaşıyıcılardan istifadənin səmərəsinin artırılması məqsədi ilə qəbul edilib.

Dövlət Proqramının məqsədi qarşıdakı on ildə Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksini inkişaf etdirməklə, əhalinin və iqtisadiyyatın elektrik enerjisinə, qaza və digər enerjidaşıyıcılarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Strateji məhsul olan neft-qaz resurslarının istənilən ölkənin həyatında rolu mühümdür. Neft mühüm istehsal, iqtisadi-maliyyə resursu müasir zaman olmaqla sənaye potensialını və iqtisadiyyatı hərəkətə gətirən, ölkənin hərbi qüdrətini tərənnüm edən əsas komponentdir. Əsaslı olaraq bu resursa istinadən bəşər cəmiyyəti özünü lazimi enerji, nəqliyyat sistemi ilə təmin etmiş olur. Enerji resurslarını dövlət, müəssisə və insanlar reallaşdırmaqla qarşılıqlı ödəmələri həyata keçirir və nəticədə ölkənin maliyyə və iqtisadi həyatında dolğun iştirak edirlər. Neftin sosial gücü, onun şəhər yaratma və aqlomerasiya effekti də mühümdür. Bütün bunlarla yanaşı, neft-qaz resursları müxtəlif formada iqtisadiyyatın bütün sahələrində və cəmiyyət üzvləri tərəfindən istehlak olunur. Obrazlı desək neft-qaz kompleksi iqtisadiyyatın investisiya istiliyini təmin edən ən güclü və rahat sektoru

funksiyası rolunu yerinə yetirir.

Azərbaycanın neft təsərrüfatı uzun tarixi bir yol keçmişdir. Burada min illər primitiv üsullarla davam edən hasilat XIX əsrin ortalarında sənaye xarakteri almış və 1872-ci ildə sisteminin ləğvi ilə yeni təsərrüfatçılıq ukladında formalaşmışdır. Neft fontanları ilə müşayiət olunan sürətli mexaniki qazma nailiyyətləri isə sahəyə xarici kapitalın gəlişinə zəmin olaraq bir çox Azərbaycanlıları sahibkarlara çevirmişdir. Azərbaycanda neft sənayesinin ilk strukturu mədən sahibkarlığı formasında təşəkkül tapmış, hər bir sahibkar neft işləmələri prinsiplərinin ticari tələblərinə uyğun olaraq məxsusi formada yaratmışdır. Lakin bununla belə, daha sistemli strukturlar da yaradılıb fəaliyyətləndirilmişdir. Norveçli iş adamları Nobellərin Azərbaycan neftinin istismarı ilə əlaqədar Bakıda 1879-cu ildə təşkil etdikləri «Nobel qardaşları» kampaniyası da məhz komplekslik baxımından xeyli fərqli statusda çıxış etmiş və dünya neft tarixinə ilk şaquli integrasiyalı şirkət kimi daxil olmuşdur. Azərbaycan neft sənayesində sahibkar funksionallığına əsaslanan neft təsərrüfatı yarım əsrə qədər davam etmiş və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mərhələsində də, bu biznes formatında qalmışdır. Sonrakı tarixi mərhələdə, 1920-ci ildə Azərbaycanın neft sənayesi milliləşdirildi. Bir çox struktur və adlanmış dəyişikliklərinə məruz qalmasına baxmayaraq, Azərbaycan neft təsərrüfatı ümumən «Azneft» istehsalat kompleksi adı altında yenidən təşəkkül tapdı və 70 ildən çox bir müddətdə öz fəaliyyətini davam etdirdi.

Tarixən Azərbaycanın iqtisadiyyatının özəyini neft-qaz sənayesi təşkil etmişdir və ölkəmizin ən böyük nailiyyətlərindən biri bu sahədə qüdrətli elmi-texniki və kadr potensialının, geniş infrastrukturun yaradılması olmuşdur. Məhz bu sahə iqtisadiyyatın aparıcı amilinə çevrilmiş və onun inkişafına daim xüsusi diqqət yetirilmişdir. Son dövrdə respublikamızın tərəqqisi üçün taleyüklü əhəmiyyət daşıyan yeni neft strategiyası və doktrinası irəli sürülmüşdür və uğurla həyata keçirilir. Azərbaycan 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə regionda ilk dəfə olaraq dünyanın bir çox tanınmış şirkətləri ilə özünə məxsus olan neft və qaz yataqlarının birgə istismarına başlamışdır. Aparılan işlər ölkənin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına, iqtisadi əlaqələrin

integrasiyasına güclü təkan vermişdir. Neft-qaz kompleksi aparılan iqtisadi və dövlət idarəetməsi sahəsində islahatlardan kənarda qalmamışdır. Belə ki, göstərilən zaman kəsiyində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə dəfələrlə onun strukturuna dəyişikliklər edilmiş, mövcud infrastruktur təkmilləşdirilmişdir. Ən əhəmiyyətli addımlardan biri 2001-ci il 18 aprel tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Yanacaq və Energetika Nazirliyinin yaradılması olmuşdur. Eyni zamanda, dövlət siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri olan neft yataqlarının birgə işlənməsindən əldə edilən gəlirlərin ölkənin iqtisadi və sosial tərəqqisinə yönəldilməsini təmin etmək məqsədi ilə 1999-cu il 29 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun yaradılması olmuşdur. Mütəmadi və sistemli şəkildə aparılan iqtisadi islahatların nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Yanacaq-energetika kompleksi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi haqqında" 2001-ci il 22 mart tarixli Sərəncamına əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin bilavasitə neftin hasilatı və emalı ilə məşğul olmayan 68 müəssisənin özəlləşdirilməsi barədə qərar qəbul edilmiş və onlar İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin sərəncamına verilmişdir. Görülmüş ciddi işlər dərin islahatların daha məqsədyönlü aparılmasına imkan vermişdir.

Lakin bununla belə, bu sahədə bir sıra əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsinə, idarəetmə üsullarının keyfiyyətə fərqli, beynəlxalq standartlara cavab verən səviyyəyə çatdırılmasına zərurət yaranmışdır.

Ölkə neft sənayesinin təşəkkülü, formalaşması mərhələləri və sistem özəlliyinə verilən şərh, bir daha onunla əsaslandırılır ki, milli neft sektorundakı müasir fəaliyyət strukturunun düzüümü, mahiyyət və prinsipləri daha görünlü təcəssüm edilsin. Azərbaycan müasir neft industriyası struktur düzüümü aşağıdakı ən ümumi konfigurasiyaya malikdir:

I. Subsaəvi; 1 quruda; 2 dənizdə.

II. İstismar müddətli; 1 köhnə yataqlar; 2 yeni strukturlar.

III. Təsərrüfatçılıq orientasiyası. 1 istehsalat birlikləri; 2 xarici kapitalı müştərək müəssisələr; 3 hasilatın pay bölgüsü-konsorsium.

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkənin neft sənayesi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) adlı vahid qurumda təşkilatlanmışdır. ARDNŞ kəşfiyyatdan son istehlakçıya qədər istehsal tsiklini əhatə edən şaqulu integrasiyalı holding təyinatlı strukturdur. Beynəlxalq arenada fəaliyyət göstərən analoji qurumlardan fərqli olaraq ARDNŞ bazar prinsiplərinə və korporativ ənənəyə müvafiq olaraq tam sistemli səhmləşməmişdir. Səhmləşmə isə onun təsisçisi olduğu müştərək qurumlarda mövcuddur. Belə reallıq təşkilata daha çox qeyri-bazar strukturlu təyinat görüntüsü verir. Yarandığı gündən bir neçə struktur dəyişikliyinə məruz qalan şirkət, əzəli statusunu saxlamaqla 2003-cü ildən daha yığcam təşkilatı şəbəkədə modifikasiya olunmuşdur. ARDNŞ müasir ümumi təşkilatı strukturu aşağıdakı kimidir:

1. «Azneft» İstehsalat Birliyi;
2. «Geofizika və mühəndis geologiyası» İstehsalat Birliyi;
3. «Neft kəmərləri» idarəsi;
4. «Marketinq və iqtisadi əməliyyatlar» idarəsi;
5. «Xarici sərmayələr» idarəsi;
6. «Azərneftyağ» neft emalı zavodu;
7. «Azərneftyanacaq» neft emalı zavodu;
8. Bakı dərin özüllər zavodu.

Qeyd edilənlərlə əlaqədar respublikanın neft və qaz resurslarının daha səmərəli istifadəsi, daxili istehlakın və ixracat potensialının ehtiyaclarının tam ödənilməsi, yanacaq-energetika kompleksinin tərkibinə daxil olan müəssisələrin maliyyə nizam-intizamın əsaslı surətdə möhkəmləndirilməsi, onların fəaliyyətinin bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun olaraq ardıcıl qurulması və bu vəzifələrin həyata keçirilməsini təmin edən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin yeni idarəetmə strukturunu tətbiq etmək məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar No 844 Fərmanında -Azərbaycan

Dövlət Neft Şirkətinin Nizamnaməsi təsdiq edilməsi, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin Strukturu təsdiq edilməsi, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin bir ay müddətində qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada Şirkətin tərkibinə daxil olan, Dənizdə Neft və Qaz Çıxarma İstehsalat Birliyi və Quruda Neft və Qaz Çıxarma İstehsalat Birliyini birləşdirilməsi və onların bazasında "Azneft" İstehsalat Birliyinin yaradılması, Xarici İqtisadi Əlaqələr İdarəsini və "Azərnefttəchizat" Birliyini birləşdirsin və onların bazasında "Marketing və İqtisadi Əməliyyatlar" İdarəsini yaradılması, Magistral Neft Kəmərləri İstehsalat Birliyinin bazasında "Neft kəmərləri" İdarəsinin yaradılması, "Şelflayihətikinti" İstehsalat Birliyinin bazasında "Bakı dərin özüllər zavodu"nun yaradılması, "Azərneftyağ" İstehsalat Birliyinin bazasında "Azərneftyanacaq" neft emalı zavodunun yaradılması, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin tərkibinə daxil olan "Xəzərdənizqazmatikinti" Trest, "Xəzərdənizneftsosialtikinti" Trest və Avtonəqliyyat Kontorunun özəlləşdirməyə açıq elan edilməsi, müəssisələrin qanunvericiliyə müvafiq olaraq özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən bu Fərmandan irəli gələn tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin Nizamnaməsinin yeni redaksiyasının təsdiqi haqqında " 1994-cü il 5 aprel tarixli 126 nömrəli Fərmanı və "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin yeni idarəetmə strukturunun təsdiqi haqqında" 1994-cü il 10 yanvar tarixli, 50 nömrəli Sərəncamı qüvvədən düşmüş hesab edilməsi qərara alınmışdır.

ARDNŞ ən mühüm və ən nəhəng istehsalat kompleksi, «Azneft» İstehsalat Birliyi də irihəcmli müəssisə və müəssisə birlikləri şəbəkəsinə malikdir. Birliyin strukturunda dünya neft sənayesində ikinci olan 300-ə qədər gəmi ilə təmsil olunan «Xəzərdənizneftdonanma» idarəsi də fəaliyyət göstərir. «Azneft» İB-nin ən mühüm strukturları isə Neftqazçıxarma və Qazma işləri idarələridir. NQÇİ-lərin struktur düzümünə əsasən aşağıdakılar daxildir:

1. neftqazçıxarma mədənləri;
2. nəqliyyat sexi;

3. xüsusi texnika sexi;
4. tikinti işləri sexi;
5. quyuların əsaslı və yeraltı təmiri sexi;
6. elektrik avadanlıqları təmiri və prokatı sexi;
7. elmi-tədqiqat və istehsalat işləri sexi;
8. istehsalın avtomatlaşdırılması sexi;
9. neftin və texniki suyun kompleks hazırlanması sexi;
10. qazın yığılması və hazırlanması sexi;
11. yardımçı təsərrüfat;
12. sosial təyinatlı qurumlar.

ARDNŞ-də 70 mindən çox əməkdaş çalışır ki, onların da 25%-ni mühəndis-texniki işçilər təşkil edirlər. Şirkətin əsas fondları 5 milyard ABŞ dolları civarında hesablanır. Əsas neft hasilatı köhnə yataqlardan təmin edilir. Artıq bir neçə ildir ki, bu yataqlardan stabil olaraq 9 milyon ton neft çıxarılır. Neftin 7,5 milyon tonu dənizdə, qalan 1,5 milyon tonu isə qurudan hasil edilir. Beynəlxalq neft kontraktları çərçivəsində də hasil edilən neftdə ARDNŞ-in payı vardır.

Dənizdə və quruda olmaqla Azərbaycanda kəşf olunmuş, işləməyə verilmiş və perspektivdə olan 231 struktur mövcuddur. Bu strukturların 38,1%-i dənizdə, 61,9%-i isə quruda cəmləşmişdir. Respublikada 69 neft yatağı aşkarlanmışdır. Bu yataqların 42-si qurunun, 27-si dənizin payına düşür. Bütün fəalliyəti ərzində Azərbaycana məxsus yataqlardan 1,8 milyard tondan çox karbohidrogen resursu çıxarılmışdır. Hasilat pikləri: neft üzrə 1941-ci ildə 23,4 milyon ton neft, 1981-ci ildə 15 milyard m³ təbii qaz.

Quruda sənayeləşən neft hasilatının yaşı 130 ili ötmüşdür. Burada əsas neft yataqları, /70%/ Abşeron-Qobustan neft-qazlı rayonunda cəmləşmişdir. 1960-cı illərdən başlayaraq quru ərazilərində neft hasilatı kəskin enmə ilə müşayiət olunur. Hasilatın artırılması yüksək kapital tələblidir. Elə bu məqsədlə də, dövlət müstəqilliyinin bərpasının ilk illərindən burada müştərək müəssisələr təşkil edilmişdir. İlk müştərək müəssisələr qalıq ehtiyatlarının mənimsənilməsi və reabilitasiya prosesinin aparılması məqsədi ilə fəaliyyətləndirilmişdir. Hazırda quru

ərazilərdə səhmdar əməkdaşlıq və «prodakşn şərrinq» - hasilatın pay bölgüsü əsasında konsorsium formatlı müştərək müəssisələr də /MM/ fəaliyyət göstərirlər. «Azneft» İB-nin hər il hazırlanan ümumi illik hesabatlarda MM-lərin fəaliyyəti qənaətbəxş hesab edilmir. Burada hasilatın, qazmanın aşağı düşməsi, fondun yeniləşməməsi, neftin keyfiyyətinin aşağı olması və digər texniki-iqtisadi göstəricilərin qeyri-qənaətbəxş olduğu əks olunur.MM-lər kompleksi 2003-cü ildən «Azneft» İB-nin balansından çıxarılaraq ARDNŞ tərəfindən holding nəzarəti əsasında fəaliyyət göstərirlər.

Azərbaycanın neft sənayesi yeni mərhələsindədir.Yüz ildən çox istismarı davam edən köhnə yataqlarda hasilat perspektivləri məhdudlaşsa da Xəzərin Azərbaycan sektorunda ötən əsrin sonlarında işləmələrə verilmiş nəhəng yataqlar potensialı milli neft sənayesinin yeni mütərəqqi fazaya daxil olmasını əsaslandırır.Bununla belə vurğulanmalıdır ki, köhnə istismar sahələrində mövcud qalıq və proqnoz ehtiyatlar burada hasilatın tam XXI əsr boyu davamlı olacağını şərtləndirir.

Dəniz və quru sahələrinə təsnif olunan köhnə istismar zonasında istehsal prosesi gərginliklərlə müşayiət olmaqda davam edir.İstehsal çətinliyinin daha ağır sahəsi isə quru əraziləri əhatə edir. Müvafiq istismar zonasında yerləşən quyuların lay enerjisinin tükənməsi,təchizatdakı gərginlik, texniki-texnoloji maliyyə çətinlikləri buradakı hasilatı rentabəlsiz həddə yuvarlatmışdır. Qazma prosesi səngiməmiş, texniki təminat pisləşmiş, neftqazçıxarma müəssisələrinin maliyyə dayanaqlığı pozulmuşdur. Burada hasilat hər il enməyə məruz qalır, istismar xərcləri isə əksinə olaraq artır. İstehsalın əvvəlki tək planlı direktiv metodlarla idarəçiliyi davam etdirilir.

Qeyd olunduğu kimi, indiki ehtiyatlar müqabilində köhnə istismar sahələrində hasilat hələ də uzunmüddətli olacaqdır.Hətta hasilatın radikal tempdə artma imkanları da gerçəkləşə bilər.ETT-nin innovasiyon nailiyyətlərin, yeni səmərəli iqtisadi texnologiyaların tətbiqi burada məhsuldarlığın, iqtisadi artımın yüksəlişi üçün daha nikbin əsaslar yaradır.Bununla yanaşı köhnə istismar sahələrini əhatə edən mövcud infrastruktur elmi- texniki potensialda iqtisadi artıma təkan verən xüsusi amil kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanda neft sənayesi inkişaf tapdıqca burada adekvat olan səhavi servis strukturları da formalaşmışdır. Hasilat üçün lazım olan maşın və avadanlıqlar istehsalı, yardımçı və xidmətedici sahələrin təşkili, emal təchizat müəssisələri, elmi-texniki kadr potensialının, istehsalı bütün dövriyyədə əhatə edən müvafiq qurumların, yolların, kommunikasiya xətlərinin, rabitə, mühafizə təşkilatlarının yaradılması müvafiq infrastruktur seqmentlərindəndir. Bütün bu mövcud əzəli infrastruktur ilkin olaraq «Azneft» İB tərəfindən yaradılsa da, hazırkı, məqamda o, bütün respublika YEK-nin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Onun imkanlarından iqtisadiyyatın digər sahələrində, istehsalda, nəqliyyatda, sosial sferada və həmçinin neft kontraktları çərçivəsində istifadə olunur. İstismar müddətinin çoxluğuna baxmayaraq mövcud infrastruktur neft-qaz sənayesinin növbəti inkişaf perspektivi üçün kifayətedici haldadır. Bununla belə, böyük infrastrukturun tərkib hissəsi kimi köhnə yataqlarda istismarı həyata keçirən kompleksin sərəncamında qalan daha tipik səhavi sənaye və sosial infrastruktur da vardır.

Azərbaycan neftqazçıxarma kompleksində müasir durumu qiymətləndirərkən qeyd olunmalıdır ki, kontrakt zonasındakı yeni yataqlar üzrə fəaliyyətdə investisiyalarla bağlı problemləri demək olar ki, keçicidir. Lakin köhnə yataqları əhatə edən istismar zonasında isə tərəqqi və istehsal artımı problemlərinin həlli daha geniş tutumlu sərmayə qoyuluşlarından asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, neft sənayesinin gedişatı, inkişafı və.s digər məsələrlə bağlı müəyyən problemlər var ki, onlar qaçınılmazdır və onların həlli üçün bir sıra tədbir və proqramlar planlı surətdə həyata keçirilir. Misal olaraq Neft Şirkətinin ekoloji problem məsələləri ilə bağlı müəyyən siyasətinə nəzər salaq. Tullantıların idarə edilməsi üzrə fəaliyyətində ARDNŞ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, digər normativ hüquqi aktları, tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə təsdiq edilmiş neftin və qazın kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişləri və ARDNŞ prezidentinin əmri ilə təsdiq edilmiş "Tullantıların İdarə Olunması Planı"(TİOP) sənədini rəhbər tutur.

ARDNŞ-nin idarə və müəssisələrində yaranan tullantıların idarə olunması

sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün bu proseslərin komponentləri olan tullantıların yığılması, çeşidlənməsi, daşınması, yerləşdirilməsi və basdırılması işləri "Tullantıların İdarə Olunması Planı"na uyğun həyata keçirilir. TİOP-da nəzərdə tutulduğu kimi ARDNŞ-nin idarə və müəssisələrində formalaşan istehsalat tullantıları və qazma şlamı Ekologiya idarəsinin "Tullantı Mərkəzi"nə təhvil verilir. Tullantı Mərkəzinin daha müasir tələblərə uyğun fəaliyyət göstərməsini təmin etmək məqsədilə ABŞ-nin M-İ LLC şirkəti arasında bağlanmış müqavilə çərçivəsində Tullantı Mərkəzinin yenidən qurulması layihəsi üzrə "Texniki-İqtisadi Əsaslandırma" sənədi hazırlanmışdır.

Atmosfer havasının mühafizəsi istiqamətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 sentyabr 2006-cı il tarixli 1697 sayılı sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı"nın 5.4 bəndinə uyğun olaraq 2009-cu ildə Bakı şəhərinin Səbail, Sabunçu, Suraxanı rayonlarında 3 ədəd ekoloji ölçmə məntəqəsi tikilmiş, müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş və istismara verilmişdir. Atmosferə atılan işlənmiş qazların daima nəzarətdə saxlanmasını təmin etmək məqsədi ilə Ekoloji Ölçmə Məntəqələrində istifadə olunan müasir qaz analizatorlar vasitəsi ilə ARDNŞ-nin idarə və müəssisələrinin balansında olan nəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli qazların ölçülməsi və Azərbaycan Respublikasında mövcud olan normativlərlə müqayisə edilməsi işləri aparılır. Həmin qaz analizatorları ilə CO, HC, NOX, CO2 qazlarının yüksək dəqiqliklə ölçülməsi mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ekoloji Ölçmə Mərkəzinin fəaliyyət dairəsini genişləndirmək məqsədilə mərkəz Azərbaycan Respublikası Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən AZS Milli sertifikatlaşdırma sistemində texniki səlahiyyət və müstəqillik akkreditasiyasından keçirilmiş və AZ 031/11.1/02.0186.01.10 No-lı akkreditasiya attestatı almışdır. ARDNŞ-nin Ekologiya İdarəsinin ətraf mühitin monitorinqi sahəsində əsas fəaliyyəti Şirkətin tabeliyində olan idarə və müəssisələrdə təbii və antropogen təsirlər nəticəsində ətraf mühitə yayılan zərərli qaz, maye və bərk halındakı tullantılara kəmiyyət və

keyfiyyət cəhətdən nəzarətin elmi əsaslarla həyata keçirilməsi olub, hava, su, torpaq mühitlərinin vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması məqsədi ilə onların kimyəvi tərkibini, çirklənmə dərəcəsini, radioaktiv, hidrobioloji xüsusiyyətlərini, fiziki xassələrini müəyyən edən müntəzəm müşahidə və tədqiqatlar sisteminin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Aparılan ekoloji monitoring işləri dənizdə və quruda ətraf mühitin mühafizəsini əhatə edən beynəlxalq konversiyaların Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, "Ətraf Mühitin Mühafizəsi haqqında" Qanunun 18-ci maddəsinin, Nazirlər Kabinetinin 1 iyul 2004-cü il tarixli 90 No-lı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Ətraf mühitin və təbii ehtiyatların dövlət monitoringinin aparılması qaydaları haqqında Əsasnamə"nin və ARDNŞ-nin müəssisə və təşkilatlarında ətraf mühitin qorunması, ekoloji təhlükəsizlik, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə sahəsində praktiki fəaliyyətin istiqamətlərini müəyyən edən ARDNŞ-nin 12 may 2008-ci il tarixli 77 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş "Ekoloji Siyasət" sənədinin müddəalarının tələbləri ilə tənzimlənir.

ARDNŞ-nin Ekoloji İdarəsi tərəfindən həyata keçirilən ekoloji monitoringlərin tədqiqat obyekti Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda ARDNŞ-ə məxsus neft-qaz yataqlarında və quru ərazilərində fəaliyyət göstərən neft-qazçıxarma idarələri və neft-qaz, neft-kimya emal müəssisələriş Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi üzrə Əməliyyat Şirkətləri və Birgə müəssisələrin saziş ərazilərinin istehsalat sahələrini əhatə edir. Ekoloji monitoringin aparılmasında məqsəd ARDNŞ-nin tabeliyində olan idarə və müəssisələrdə hər hansı istismar-əməliyyat işlərinin başlanmasına qədər ətraf mühitin təbii durumunun aşkarlanmasına yönəldilən ilkin vəziyyətin tədqiq edilməsindən, kəşfiyyat, qazma, neft-qaz hasilatı, emal və s. əməliyyatların və onlarla əlaqədar ətraf mühitə atılan tullantıların doğurduğu təsirlərin ciddilik səviyyəsini qiymətləndirmək, məqsədilə tədqiqatların aparılmasından, istehsal prosesləri zamanı əmələ gələn bərk, maye və qaz halında olan çirkləndiricilərin kəmiyyətinə və keyfiyyətinə nəzarət edilməsindən, hava, su və torpaq mühitlərinin müəyyən edilməsi və ərazidə ekoloji tarazlığın bərpa edilməsi məqsədilə onların kimyəvi tərkibinin, çirklənmə dərəcəsinin, radioaktiv,

hidrobioloji xüsusiyyətlərin tədqiq edilməsindən, beynəlxalq standartların tələbləri səviyyəsində qurulmuş kompleks tədqiqatlar laboratoriyasında götürülmüş nümunələrin analitik təhlillərinin aparılmasından və müəyyən edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün təkliflərin verilməsindən ibarətdir.

3.2. Neft-qaz kompleksində müasir üsulların tətbiqi

Faydalı qazıntı yataqlarının öyrənilmə dərəcəsini müəyyənləşdirmək olduqca vacib məsələlərdəndir. Geoloji ehtiyatlar və sənaye ehtiyatlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Geoloji ehtiyatlaryerin tərkində olan ehtiyatlardır. Geoloji ehtiyatlar balans və balansarxası ehtiyatlara bölünür. Balans ehtiyatlarına sənayenin tələbləri, texniki istismar şərtləri və hazırda işləmələrin iqtisadi cəhətdən məqsədə uyğunluğunu ödəyən ehtiyatlar aiddir. Balansarxası ehtiyatlara faydalı komponentinin aşağı layların gücünün az və yaxud istismar şəraitinin çox mürəkkəb olması və s ehtiyatlar aiddir. Geoloji kəşfiyyat işləri planında C kateqoriyasından A,B kateqoriyalarına keçilməsinə dair tədbirlər görülməsi nəzərdə tutulur. A kateqoriyası tam öyrənilmiş, kəşf edilmiş və çıxartmaq üçün hazırlanmış ehtiyatlardır. B kateqoriyası faydalı qazıntı ehtiyatlarından texnoloji istifadə proseslərinin keyfiyyət göstəricilərini almaq məqsədilə ilkin sınaqdan keçirilmiş ehtiyatlardır. C1 kateqoriyası geoloji məlumatlara əsasən yataqları ilkin sınaqdan keçirməklə müəyyənləşdirilmiş məlumatlardır. C2 kateqoriyası ehtiyatlar qrupları geoloji proqnoza əsasən müəyyən edilir.

Respublikada neft və qaz quyularının axtarışı, kəşfiyyatı, istismarı və nəqli prosesi çətin bir prosesdir. Bu prosesi həyata keçirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edilir. Baxmayaraq ki, əvvəllər neft yerin üst qatlarında idi, lakin getdikcə daha dərin qatlardan neft çıxarıldı. Sonradan neft və qaz yataqları üçün geoloji, geofiziki, geokimyəvi və hidroloji axtarış üsullarından istifadə olunur.

Neft yataqlarının səmərəli işlənməsi və onun texniki iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması üçün layın geoloji-fiziki xassələri, yəni layın qalınlığı, neftli, qazlı olması qidalanma mənbələri, rejimi, mövcud lay təzyiqi və temperaturu, layda olan süxurların sıxlığı, karbonatlılığı, fiziki-kimyəvi tərkibi, keçiriciliyi və məsaməliyi və s xassələri öyrənilir. Bundan əlavə, laya süni təsir göstərilməsinin zəruriliyini

nəzərdə tutan layın işlənmə variantları müəyyənləşdirilir və quyuların yerləşməsi sxeminin dəqiqləşdirilməsi, quyudibi təzyiqin hesablanması müəyyən edilir.

Hər bir varianta qoyulan investisiyaların həcmi, ödəmə müddəti, effektivlik əmsalı, neftin maya dəyəri və s. göstəricilərdən istifadə edilməsi ilə müxtəlif variantların bir-birilə müqayisəli aparılır və onlar içərisindən ən optimal variant seçilir.

Sonrakı mərhələ neft-qazçıxarma sənayesində neft quyularının qazılmasıdır. Neft və qaz quyularının qazılması məqsədilə həyata keçirilən üsullar aşağıdakılardır:

1. XIX əsrin 80-ci illərində ABŞ-da tətbiq edilən quyu ağzında yerləşən rotor vasitəsilə baltaların fırladılması, nəticədə quyuların dağıdılması və bu dağıntıların gil məhlulu vasitəsilə yer səthinə çıxarılması ilə səciyyələnən birinci qazma qazma üsulu rator qazma üsulu adlanır. Bu üsulun tətbiqi ilə quyuların diametri kiçilmiş, proseslər sürətlənmiş, qazma müddəti azaldılmış olsa da, bu üsulun tətbiqi zamanı xeyli miqdarda enerji sərfinin olması boruların tez-tez sınaq sıradan çıxması və onların əvəzlənməsi üçün vaxt sərfinin çox olması kimi mənfi cəhətləri meydana çıxır.

2. Turbobur vasitəsilə qazma işlərinin həyata keçirilməsinə əsaslanan Turbin qazma üsuludur.

3. Elektroburun istifadəsinə əsaslanan elektrikli qazma üsuludur.

4. Vibrasiya qazma üsulu işlərində həyata keçirilən sonuncu üsuldur və bu qazma baltasını titrədən vibrasiyanın tətbiqi vasitəsilə həyata keçirilir.

Onu da qeyd edək ki, Lay rejimindən asılı olaraq neft yatağının istismarı prosesini həyata keçirmək üçün fontan, kompressor və dərinlik nasosu kimi 3 əsas istismar üsulu tətbiq edilir.

Fontan üsulu təbii yüksək lay təzyiqi altında nefti yer səthinə fontan vurmasına əsaslanan 2-3 aydan bir neçə ilə qədər davam edir. Təbii lay təzyiqinə əsaslandığından əlavə vasitələrin, qurğu və avadanlıqların tətbiqinə ehtiyac duymayan asan və iqtisadi cəhətdən səmərəlidir.

Layın enerjisi və təzyiqi azaldıqda fantan üsulu əlverişsiz olur, kompressor üsulundan istifadə olunur. Lay təzyiqini artırmaü üçün quyuya kompressor

vasitəsilə sıxılmış hava, sıxılmış qaz, su vurulur.

Tətbiq edilən sonuncu üsul dərinlik nasos üsuludur. Neft yataqlarında lay təzyiqinin aşağı düşməsi istismar quyularında neft hasilatını azaldır ki, bunun qarşısını almaq üçün müxtəlif geoloji və texniki tədbirlərin, yəni neft və qaz yataqlarına süni təsir etmə üsulları həyata keçirilir.

Neft quyularında texniki-iqtisadi tədbirlər həyata keçirilməklə neft sənayesində, xüsusilə köhnə neft rayonlarında neft hasilatında həyata keçirilən elmi-metodik standartlara və texnologiyaya uyğun iş rejiminin təşkili ilə neft-qazçıxarma sənayesində hasilatı artırmaq olar.

Azərbaycanda neft-qaz yataqlarından düzgün istifadə edilməsi, bu sahədə əmək məhsuldarlığının, maddi-texniki təchizatın təqvim vaxtından düzgün istifadənin yaxşılaşdırılmasına fikir verilməsi, ixtisaslı mütəxəssislərin və maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunması nəticəsində neft-qaz sənayesində ilbəl artıma nail olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nın “Sənaye və enerji siyasəti” bölməsində qeyd olunur:

“Sənayenin, o cümlədən qeyri-neft sektorunun kompleks inkişafını təmin etmək məqsədilə YADDP çərçivəsində bu sahənin hərtərəfli inkişafını və dövlət tərəfindən ortamüddətli dövrdə həyata keçiriləcək kompleks tədbirləri özündə əks etdirəcək müvafiq dövlət proqramı qəbul ediləcəkdir. Həmçinin yanacaq-energetika kompleksinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 14 fevral tarixli 635 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı»na uyğun olaraq həmin sektorda sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması, sahənin strukturunun təkmilləşdirilməsi, cəlb edilən sərmayələrin həcmnin artırılması, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, yanacaq-enerji resurslarının istehlakına görə ödənişlərin daha dolğun yerinə yetirilməsinin təmin olunması istiqamətində müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi gücləndiriləcəkdir.

Qiyməti azaltmaq və xidmətin effektivliyini və keyfiyyətini artırmaq üçün neft şirkətlərinin çoxu qeyri-neft məhsullarının da satıldığı geniş, müasir xidmət məntəqələrinə üstünlük verir.

Aviasiya və bunker yanacağı satışı əsas etibarilə kəmərlər, gəmilər və dəmir yolu vasitəsilə nəql olunan maye yanacaq adətən aeroportlardakı saxlanclarda saxlanılır. Yanacaq təyyarəyə benzindəşyan yük maşınları, yaxud da xüsusi kranlara birləşdirilmiş xidmət mühərrikləri vasitəsi ilə doldurulur.

Dəniz bunker yanacağı adətən pərakəndə şəkildə alınır. Gəmiyə yanacaq yaxınlıqdakı neftayırma zavodlarından, yaxud terminallardan yanacaq götürən liman bərələri vasitəsilə çatdırılır. Yanacağın qiyməti həmin limandakı bazarın şərtlərindən asılı olaraq dəyişir. Sənaye məhsullarının satışı neft məhsulları bazarında önəmli yerlərdən birini də mazut tutur. Mazut qazanxanalarda, elektrik enerjisi istehsalında və ofis binalarında, zavodlarda və başqa geniş strukturlarda binaları qızdırmaq üçün istifadə olunur. Mazut adətən topdansaçıların vasitəsi ilə deyil, birbaşa alıcılara satılır. Bəzən mazut birbaşa neftayırma zavodundan terminala keçmədən alıcıya satılır. Bəzənsə ofis binaları üçün mazut təminatı terminallardan yük maşınları ilə həyata keçirilir. Sənayedə işlənən xüsusi məhsullar, misal üçün, sürtkü yağları, asfalt, parafin və hidravlik mayelər adətən alıcılara neft şirkətinin terminallarından birbaşa, yaxud topdansaçıları vasitəsi ilə çatdırılır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ – ingiliscə SOCAR) - dünyanın ən böyük neft şirkətlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) Azərbaycan ərazisindəki neft və qaz yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənməsi, neftin, qazın və qaz kondensatının hasilatı, emalı və nəqli, neft və neft-kimya məhsullarının, qazın daxili və xarici bazarlarda satışı, habelə ölkə ərazisində sənayenin və əhəlinin təbii qazla təchizatı ilə məşğul olur.

Azərbaycan Respublikasının neft sərvətlərindən istifadəni vahid dövlət siyasəti əsasında həyata keçirmək, neft sənayesinin idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək, yanacaq-enerji kompleksinin inkişafını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan respublika prezidentinin 13.09.1992-ci il Fərmanı ilə Azərineft Dövlət

Konserninin və Azərneftkimya İstehsalat Birliyinin bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti yaradılmışdır.

ARDNŞ-in fəaliyyətdə olan Nizamnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 24 yanvar tarixli 844 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, prezidentin 18 sentyabr 2004-cü il tarixli 127 nömrəli fərmanı ilə bir sıra dəyişikliklər edilmişdir.

Nizamnaməyə əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin fəaliyyəti neft və qaz sənayesinin vahid kompleks kimi səmərəli fəaliyyətinin və inkişafının təmin edilməsindən, istehlakçıların enerji daşıyıcılarına olan tələbatının etibarlı ödənilməsindən ibarətdir. Şirkət kommersiya fəaliyyətini həyata keçirir. Şirkət hasil edilmiş bütün karbohidrogenlərə və onların emalından alınan neft və qaz məhsullarına münasibətdə sahibliyi həyata keçirir. Şirkət hüquqi şəxsdir, müstəqil balans (Şirkətin balans), banklarda, o cümlədən xarici banklarda, hesablaşma və digər hesablara malikdir. Şirkət müstəqil balansla yanaşı onun tərkibinə daxil olan müəssisələr, digər hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs olmayan (nümayəndəliklər, filiallar və sair) qurumlar (bundan sonra mətndə-müəssisələr adlandırılacaq) üzrə icmal (konsolidə) edilmiş hesabatı (balans da daxil olmaqla) tərtib edir.

Şirkət üzərində Azərbaycan Respublikasının gerbi təsvir edilmiş və Şirkətin adı göstərilmiş möhürə, ştamlara, blanklara, digər fərqləndirici nişanlara malikdir. Şirkətin qanunvericiliyə müvafiq olaraq öz adından əmlak və digər hüquqlar əldə etmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və cavabdeh kimi çıxış etmək hüquqları vardır. Şirkət öhdəliklərinə görə onun sərəncamında olan əmlaka cavabdehdir. Şirkət dövlətin öhdəliklərinə görə cavabdeh deyildir, dövlət də qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, Şirkətin öhdəliklərinə görə cavabdeh deyildir. Şirkətin və onun tərkibinə daxil olan müəssisələrin əmlakı dövlət mülkiyyətindədir. Şirkət onda olan dövlət əmlakına münasibətdə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hədlərdə sahibliyi, istifadəni və sərəncam verilməsini həyata keçirir. Şirkətin əmlakı əsas fondlardan, dövriyyə vəsaitlərindən, digər maddi və qeyri-maddi aktivlərdən ibarətdir. Şirkətin əmlakı onun müstəqil balansında əks olunur.

Şirkətin əmlakı aşağıda göstərilən mənbələr hesabına təşkil olunur:

- mülkiyyətçi və ya mülkiyyətçi tərəfindən səlahiyyətləndirilmiş orqan tərəfindən verilən əmlak;
- kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən əldə edilən gəlir;
- bankların və digər kreditorların kreditləri;
- qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr.

Şirkət qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergiləri və digər məcburi ödənişləri müəyyən edilmiş qaydada ödədikdən sonra, fəaliyyətindən əldə etdiyi gəlirə müstəqil sərəncam verir.

Şirkətin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası ərazisində, quru və dəniz sahələri də daxil olmaqla, neft və qaz yataqlarının axtarışının, kəşfiyyatının, hazırlanmasının, işlənməsinin, neftin, qazın, kondensatın və onlardan alınan məhsulların nəql edilməsinin, emalının və satışının, istehlakçıların müvafiq enerji daşıyıcılarına olan tələbatının sabit və dayanıqlı ödənilməsinin, digər işlərin və xidmətlərin həyata keçirilməsindən və gəlir əldə edilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün Şirkət aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- neft, qaz və kondensatın hasilatını, nəqli və emalı sistemlərinin etibarlı və səmərəli fəaliyyət göstərməsini;
- xam neftin, təbii qazın və onların emalı nəticəsində alınan məhsulların daxili və xarici bazarlarda satışını;
- ölkə iqtisadiyyatının və əhəlinin neftə, qaza, kondensata, onların emalından alınan və müasir istehlak tələblərinə cavab verən digər məhsullara, habelə müvafiq işlərə və xidmətlərə olan tələbatının ödənilməsini;
- ətraf mühitin qorunmasına yönəldilmiş tədbirlərin işlənilməsini və realizə edilməsini;
- enerjiyə qənaət edən texnologiyadan və texnikadan, habelə ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalardan istifadəsini.

Şirkətin strukturu - onun idarəetmə strukturu və tərkibinə daxil olan müəssisələrin siyahısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilir. Şirkətin idarəetmə strukturu Şirkətin məqsəd və vəzifələrinə nail olmaq üçün onun

fəaliyyətinin predmetinə daxil olan fəaliyyət növlərinin səmərəli təşkilini və həyata keçirilməsini təmin edir.

Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələr, habelə Şirkət tərəfindən öz Nizamnaməsinə uyğun olaraq yaradılan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs statusuna malik olmayan qurumlar vasitəsi ilə neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı, tikintisi, işlənməsi, neftin, qazın, kondensatın və onlardan alınan məhsulların nəql edilməsi, emalı, satışı, servis xidmətlərinin yerinə yetirilməsi və Şirkətin digər vəzifələrinin və fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsini təmin edir. Şirkətin tərkibinə daxil olan (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilən siyahıya əsasən müəyyən edilmiş müəssisələr istisna olmaqla) hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs statusuna malik olmayan qurumlar Şirkətin prezidenti tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yaradılır, yenidən təşkil edilir və ləğv edilir. Şirkət onun tərkibinə daxil olan müəssisələrlə qarşılıqlı hesablaşmaların aparılmasını özünün mərkəzləşdirilmiş mühasibatlığı tərəfindən həyata keçirir. Şirkət onun fəaliyyətinin predmetinə daxil olan bəzi fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsini tam və ya qismən onun strukturuna daxil olan müəssisələrə həvalə edə bilər. Şirkətin prezidenti Şirkətin strukturuna daxil olan müəssisələrin müvafiq olaraq Nizamnamələrini və Əsasnamələrini təsdiq edir. Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin rəhbərləri və onların müavinləri Şirkətin prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və vəzifədən azad olunur, onlar barəsində qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlar həyata keçirilir. Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin rəhbərləri və onların müavinləri həmin müəssisələrin qarşısında duran məqsəd, vəzifə və funksiyaların həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar. Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin müvafiq olaraq blanklarında, möhür və ştamplarında, digər fərqləndirici nişanlarında həmin müəssisələrin adı ilə yanaşı Şirkətin adı göstərməlidir.

Şirkətin idarəetmə strukturuna Şirkətin prezidenti, Şirkətin birinci vitse-prezidenti, Şirkətin birinci vitse-prezidenti-geologiya, geofizika və yataqların işlənməsi üzrə, Şirkətin vitse-prezidenti, habelə Şirkətin aparatı daxildir. Şirkətin prezidenti, birinci

vitse-prezidenti , birinci vitse-prezidenti-geologiya, geofizika və yataqların işlənməsi üzrə və vitse-prezidenti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad edilir. Şirkətin prezidenti Şirkətin işini təşkil edir, Şirkətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsini təmin edir və Şirkətin fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

Şirkətin prezidenti:

- Şirkətin aparatının və Şirkətin strukturunun tərkibinə daxil olan müəssisələrin səmərəli fəaliyyət göstərməsini təmin edir;
- Şirkətin qərarlarının yerinə yetirilməsinə nəzarəti təşkil edir;
- Şirkətin aparatının strukturunu və ştat cədvəlini təsdiq edir, aparatın struktur bölmələrinin Əsasnamələrini təsdiq edir, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aparatın işçilərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, onlar barəsində həvəsləndirmə və tənbeh tədbirləri tətbiq edir;
- Şirkətin strukturuna daxil olan müəssisələrin rəhbərlərini və onların müavinlərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, həmin müəssisələrin müvafiq olaraq Nizamnamələrini və Əsasnamələrini təsdiq edir;
- səlahiyyətləri daxilində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi şəxslərin və hüquqi şəxs olmayan qurumların yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul edir;
- Şirkətin Şurasının işini təşkil edir və ona rəhbərlik edir;
- Şirkətin adından vəkalətnaməsiz fəaliyyət göstərir, dövlət hakimiyyəti orqanları ilə, yerli və xarici hüquqi şəxslərlə, idarə və təşkilatlarla, beynəlxalq təşkilatlarla münasibətdə Şirkəti təmsil edir;
- müəyyən edilmiş qaydada müqavilələr (o cümlədən xarici şirkətlərlə) bağlayır və bunların yerinə yetirilməsini təmin edir; vəkalətnamələr verir, hesabları və tədiyyə tapşırıqlarını imzalayır;
- Şirkətin əmlakı barəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada sərəncam verir;
- Şirkətin idarə olunması ilə əlaqədar sərəncamlar və əmrlər verir; qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hüquqları həyata keçirir.

Şirkətin vitse-prezidentləri Şirkətin prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad olunur.

Şirkətin Şurası Şirkətin prezidenti yanında fəaliyyət göstərən məşvərətçi orqandır. Şirkətin Şurasının iclaslarına Şirkətin prezidenti sədrlik edir. Şirkətin Şurasının tərkibinə Şirkətin vitse-prezidentləri və Şirkətin prezidenti tərəfindən təyin olunmuş Şirkətin digər vəzifəli şəxsləri daxildir. Şirkətin Şurasının iclası ayda bir dəfədən az olmayaraq keçirilir. Şirkətin Şurasının növbədənəkar iclası Şirkətin prezidenti tərəfindən çağırılır. Şirkətin Şurasının iclasları onun tərkibinə daxil olan şəxslərin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli dir. Şirkətin Şurasının qərarları açıq səs vermə yolu ilə adi səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Səslər bərabər bölündükdə Şirkətin prezidentinin (Şirkətin prezidenti olmadıqda-Şirkətin birinci vitse-prezidentinin) səsi həlledicidir.

Şirkətin Şurasının iclasında aşağıdakı məsələlər müzakirə oluna bilər:

- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin fəaliyyətinə dair illik iş proqramları və onların yerinə yetirilməsi haqqında hesabatlar;
- Şirkətin mərkəzləşdirilmiş fondlarının yaradılması və istifadə olunması qaydaları;
- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin qarşılıqlı münasibətlərinin, məhsul, xidmət və işlərin hesablama qiymətləri;
- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin istehsal və təsərrüfat funksiyalarının tam və ya qismən mərkəzləşdirilməsi; Şirkətin xarici şirkətlərlə birgə işinin məqsəduyğunluğu;
- Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələr arasındakı münasibətlərdə yaranan mübahisələr;
- Şirkətin fəaliyyətinə aid olan digər məsələlər.

Şirkət onun əsas vəzifələrini yerinə yetirmək üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı fəaliyyət növlərini həyata keçirir:

- sahənin inkişafına dair uzunmüddətli proqnozların, məqsədli kompleks elmi-texniki, iqtisadi və sosial proqramların işlənilib hazırlanmasını;

- istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsini, enerjiyə və material ehtiyatlarına qənaət siyasətinin həyata keçirilməsini, sahə müəssisələri arasında əlverişli istehsal - texnoloji və təsərrüfat əlaqələrinin yaradılmasını;

- sahənin perspektiv inkişafının müəyyən edilməsində Şirkətlə müvafiq səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələrin təmin edilməsini;

- sahənin istehsal və sosial bazasının inkişafını, Şirkətin tərkibinə daxil olan müəssisələrin modernləşdirilməsi, genişləndirilməsi, yenidən qurulması, onların yeni texnika və texnologiyalarla təchiz edilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada investisiya fəaliyyətini;

- müasir tikinti texnologiyasından və texniki vasitələrdən istifadə edilməklə geoloji - kəşfiyyat işlərinin aparılmasını, yataqların istismarının səmərəliliyinin yüksəldilməsini, neft və qaz buruqlarının tikintisinin sürətləndirilməsini, həmçinin yerin təkindən istifadə edilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində mövcud olan qanunvericiliyə riayət etməklə yataqların istismara hazırlanmasının keyfiyyətinin və sürətinin artırılmasını;

- təsərrüfatçılıq üsullarının və formalarının təkmilləşdirilməsini, elmi nailiyyətlərin istehsalatda tətbiq edilməsini;

- iqtisadi və istehsal-texniki proqramların həyata keçirilməsi üçün bankların, o cümlədən xarici bankların və digər mənbələrdən kredit vəsaitlərinin cəlb olunmasını;

- kadr siyasətinin həyata keçirilməsini, respublikada və xaricdə kadrların hazırlanmasının və ixtisasının artırılmasının təşkilini;

- sosial sahənin maddi bazasının möhkəmləndirilməsi hesabına müəssisə kollektivlərinin sosial inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradılmasını;

- dövlət orqanları, xarici şirkətlər və sahibkarlarla qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyət göstərilməsini;

- geofiziki, geoloji axtarış-kəşfiyyat işlərinin əsas istiqamətlərinin işlənib hazırlanmasının və müvafiq qaydada təsdiq edilməsinin təmin edilməsini;

- yeni kəşf olunmuş yataqların işlənməyə verilməsi haqqında qərarların qəbul

edilməsini, müəssisələr tərəfindən istismar olunan yataqların təcrübə-sənaye istismar layihələrinin, texnoloji sxemlərinin, neft, qaz və qaz kondensatlı yataqların işlənməsi layihələrinin hazırlanmasını və müvafiq qaydada təsdiq edilməsini;

- neft və qazçıxarma müəssisələrinin illik iş proqramlarının təsdiq edilməsini və bu proqramlara uyğun olaraq onların illik büdcə vəsaitlərinin müəyyənləşdirilməsini; hasil edilmiş xam neftin və təbii qazın nəqlinin təşkil edilməsini və xidmətə görə nəql müəssisələrinə müəyyən edilmiş nəql haqqının ödənilməsini;

- xam neftin və təbii qazın emalının təşkil edilməsini, neft və qaz emal müəssisələrinə Şirkət tərəfindən göstərilən xidmətlərə görə müəyyən edilmiş emal xərclərinin ödənilməsini;

- xam neft, təbii qaz, neft və qaz məhsullarının satışının təşkil edilməsini və onların təchizat xərclərinin müvafiq qaydada ödənilməsini;

- torpaqların rekultivasiyası və ətraf mühitin mühafizəsi üçün lazımi tədbirlərin görülməsini;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsini (o cümlədən beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafını və sahəyə xarici sərmayələrin cəlb edilməsini təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsini);

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada Şirkətin fəaliyyətinə aid müvafiq sazişlərin layihələrinin hazırlanmasını, bu sazişlər üzrə danışıqların aparılmasını (və ya danışıqların aparılmasında iştirak edilməsini), müəyyən edildikdə onların imzalanması və icrasına nəzarətin təmin edilməsini, habelə digər məsələlərin həyata keçirilməsini;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada xaricdə nümayəndəliklərin və filialların açılmasını, hüquqi şəxslərin yaradılmasını;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Şirkətin istehsal etdiyi məhsulların xaricə satışının təşkil edilməsini və istehsal-təsərrüfat ehtiyaclarını təmin etmək üçün malların (işlərin, xidmətlərin) satın alınması üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsini;

- xarici şirkətlərin müştərək fəaliyyətə cəlb edilməsini; xarici şirkətlərin iştiraki

ilə Azərbaycan Respublikasında və eləcə də xaricdə tikiləcək obyektlərin layihə və smeta sənədlərinin ekspertizasının həyata keçirilməsini;

- beynəlxalq konqres, simpozium və digər toplantılarda iştirak edilməsini və Şirkətin xaricdə yaratdığı qurumlarda işləmək üçün mütəxəssislərin ezam edilməsini;

- Şirkətin müəssisələrində xarici iqtisadi əlaqələrə aid bütün məsələlərin təşkilinin, baxılmasının və həllinin mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilməsini;

- qanunvericiliyə əsasən neft və qaz sənayesi sahəsində digər fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsini.

Şirkətin struktur bölmələri:

- ARDNŞ baş ofis – 1000 nəfər
- Azneft İB – 1100 nəfər
- Geofizika və Geologiya İdarəsi – 1200 nəfər
- Neft Kəmərləri İdarəsi - 1300 nəfər
- Marketing və İqtisadi Əməliyyatlar idarəsi – 1400 nəfər
- Sərmayələr İdarəsi - 1500 nəfər
- Azərneftyağ NEZ – 1600 nəfər
- H.Əliyev adına BNEZ – 1700 nəfər
- H.Əliyev adına BDÖZ – 1800 nəfər
- Sosial İnkişaf İdarəsi – 1900 nəfər
- Təhlükəsizlik İdarəsi – 2000 nəfər
- Ekologiya İdarəsi – 2100 nəfər
- Qaz İxrac İdarəsi – 2200 nəfər
- İTRİ – 2300 nəfər
- Xəzər Dəniz Neft Donanması – 2400 nəfər
- "Neftqaztikinti" trest – 2500 nəfər
- Kompleks Qazma İşləri trest – 2600 nəfər
- Neftqazəlmətdəqiqatlayihə İnstitutu – 2800 nəfər
- Azəriqaz İB – 2900 nəfər
- Qaz Emalı Zavodu - 3000 nəfər

· Azərikimya İB– 3100 nəfər

ARDNŞ-nin 2015-ci ilin birinci rübündə 10 000 adam işə cəlb olunub ki, bununla 93%-i azərbaycanlıdır.

ARDNŞ bir neçə şəhərdə öz nümayəndəliklərini açıb. Bu şəhərlər arasına İstanbul, Tehran, Astana, Buxarest, Frankfurt, Cenevrə, London, Vyana, Tbilisi, Kiyev şəhərləri aiddir. Rumıniyada ARDNŞ neft-kimya emalı kompleksi tikməyi nəzərdə tutur. Bu zavodda istehsal olunan məhsullar Avropa ölkələrinə göndəriləcək. ARDNŞ-nin Almaniya və Avstriyadakı nümayəndəlikləri Nabukko layihəsinin reallaşdırılması istiqamətində Avropa şirkətləri ilə əməkdaşlıq edirlər. İsveçrədə ARDNŞ-nin törəmə şirkəti olan SOCAR Trading SA 2008-ci ildə açılmışdır. Onun əsas funksiyası Avropada Azərbaycan neftinin satışını təşkil etməkdir. Şirkətin maliyyə fondu 5 milyon İsveçrə frankıdır.

2007-ci ildə Türkiyə hökuməti ölkədə ən böyük neftayırma zavodlarından biri olan Petkim zavodunu özəlləşdirməyə çıxarıb. Tenderin qalibi ARDNŞ, Türkiyənin Turcas və Səudiyyə Ərəbistanının İnjas şirkətlərinin qurduğu konsorsium olub. Müəssisənin özəlləşdirilməsinin dəyəri 1,6 milyard dollar olub. Konsorsium 2015-ci ilə qədər zavodun yerləşdiyi ərazidə daha böyük gücə malik ikinci bir neftayırma zavodu tikməyi və mövcud müəssisənin emal gücünü artırmağı planlaşdırır. Konsorsium bu məqsədlə 10 milyard dollar xərcləməyi nəzərdə tutur. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti 2011-ci ilin sonunadək Ukraynada 17 yanacaq doldurma məntəqəsi açmaq niyyətindədir. 2015-ci ilə qədər isə şirkət Rumıniyada 300 yanacaq doldurma məntəqəsi işə salacaq.

16 noyabr 2011-ci ildə ARDNŞ Exxon Mobil şirkətinin İsveç filialı olan Esso Schweiz GmbH-ı satın alır.

ARDNŞ-nin daha bir törəmə şirkəti olan SOCAR Energy Georgia MMC 2006-cı ildə qurulmuşdur. Şirkətin bütün fəaliyyəti Gürcüstanda həyata keçirilir. SOCAR Energy Georgia MMC-nin əsas fəaliyyət sahəsi Gürcüstanda neftin topdan və pərakəndə satışı, neft və neft məhsullarının, həmçinin mayeləşdirilmiş qazın ölkəyə idxalı, neft terminalı və anbarlarının tikintisidir. Şirkət Gürcüstandakı neft satışının 72%, dizel satışının isə 61%-nə nəzarət edir, bundan başqa Kulevi neft terminalı da

şirkətin ixtiyarındadır. ARDNŞ Gürcüstana hər ay 20.000 ton neft məhsulu, həmçinin 15.000 ton benzin idxal edir. Şirkətin indiyə kimi Gürcüstan iqtisadiyyatına yatırdığı investisiyanın həcmi 400 milyon ABŞ dollarıdır, bundan başqa ARDNŞ 3 il dəlbadal (2008, 2009, 2010-cu illərdə) Gürcüstanda ən böyük həcmdə vergi ödəyən şirkət olub. Təkcə 2010-cu ildə ARDNŞ Gürcüstan büdcəsinə 100 milyon ABŞ dolları miqdarında vergi ödəyib. Bundan başqa ARDNŞ Gürcüstanda bir neçə yanacaq doldurma məntəqəsi də açıb. Hal-hazırda Gürcüstanda ARDNŞ-ə məxsus yanacaq doldurma məntəqələrinin sayı 60-a çatıb. Həmçinin 2010-cu ildə əldə edilən razılaşmaya əsasən SOCAR Energy Georgia şirkəti Gürcüstan futbol Federasiyasının baş sponsoru olmuşdur. 2011-ci ilin 12 aprel tarixində ARDNŞ Gürcüstanda 66-cı yanacaq doldurma məntəqəsini istifadəyə verdi.

2015-ci ilin birinci rübündə "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yatağının dərin sulu hissəsində hasilat 1 milyon bariel artmışdır.

2013-cu il üzrə gəlirlər kateqoriyalar üzrə, milyon manat

Xam neft, xalis	25,319
Neft məhsulları, xalis	8,951
Neftkimya	1,851
Təbii qaz	1,400
Digər gəlirlər	909
Cəmi	38,433

Xam neftin satışından əldə olunan gəlirlər, xam neftin beynəlxalq bazar qiyməti ilə dövlət tərəfindən tənzimlənən daxili qiyməti arasındakı qiymət marjası üzrə Azərbaycan Respublikasında müvafiq vergi çıxılmaqla göstərilir. Bazar qiyməti ilə dövlət tərəfindən tənzimlənən daxili qiymət arasındakı fərqə 30 % vergi tətbiq edilir və vergi məbləği Dövlət Büdcəsinə köçürülür.

Son 10-15 il ərzində ölkədə karbohidrogen xammalının kəşfiyyatı və

hasilatı, nəqli və satışı sahəsində sürətli inkişaf fonunda onun emalının yaxşılaşdırılması istiqamətində xüsusi dəyişikliklər müşahidə edilməmişdir. Bu baxımdan istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və çeşidinin genişləndirilməsi məsələlərinin həll edilməsinə köklü və kompleks yanaşma zərurəti yaranmışdır. Azərbaycan Prezidentinin tapşırığına əsasən, hal-hazırda ARDNŞ Bakı şəhəri yaxınlığında yeni Neft-Qaz emalı və Neft-kimya Kompleksinin(NQNK) yaradılmasına dair ilkin təkliflər işləyib hazırlayır. Sözügedən Kompleksin istismara verilməsi ilə Bakı və Sumqayıt şəhərlərində yerləşən qaz emalı, neft emalı və neft-kimya sahələri üzrə köhnə istehsal güclərinin istismardan çıxarılması və demontajı mümkün olacaq.

Neft-Qaz və Neft-kimya Kompleksinin aşağıdakı əsas obyektlərdən ibarət olması nəzərdə tutulur:

- Qaz emalı zavodu
- Neft emalı zavodu
- Neft-kimya zavodu
- Enerji bloku

Yeni Neft-Qaz emalı və Neft-kimya Kompleksi layihəsinin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan mülki, sosial, infrastruktur və mədəniyyət təyinatlı tikinti sahəsində nəhəng nailiyyətlərlə yanaşı, neft emalı və neft-kimya sahəsində də dərin texniki və texnoloji irəliləyiş edəcək, çoxlu sayda ən yeni texnologiyalar əldə edəcək, və bir çox növ məhsul və məmulatların idxalından yaxa qurtarmağa imkan verən geniş çeşiddə yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal etməyə başlayacaq. Bununla yanaşı, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində böyük sahədə ərazilərin boşaldılaraq mülki və sosial-məişət təyinatlı istifadə edilməsi mümkün olacaq. Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məqam ondan ibarətdir ki, müasir, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərdən ibarət yeni kadr potensialı yaranacaq, yeni iş yerləri açılacaq, əhalinin məşğulluq strukturu keyfiyyətcə yaxşılaşacaq.

ARDNŞ-Turcas qrupunun Petkim yarlımadasında reallaşdıracağı Emal-Neft kimyası-Enerji-Logistika integrasiyasının ın əhəmiyyətli halqası olan ARDNŞ-Turcas Egey Neft Emalı Zavodu Türkiyənin tarixində bu sahəyə yönəldiləcək ən

böyük özəl sektor yatırımı olacaq. Petkim Əliğa Kompleksində inşa ediləcək emal zavodu illik 10 milyon ton xam neft emal etmək gücünə sahib olacaq. Müəssisənin yaradılması işlərinə 2008-ci ildə "Petkim"-in nəzarət-səhm paketinin ARDNŞ-Turcas qrupuna keçməindən sonra start verilmişdir. Həmin il Ekoloji Təsirin Qiymətləndirilməsi ilə bağlı edilən müraciət 2009-cu ilin dekabr ayında müsbət cavablandırılmış, 2010-cu ilin iyun ayında isə Enerji Bazarını Tənzimləmə Qorumu tərəfindən lisenziyalasdırma işləri başa çatmışdır.

Egey Neft Emalı Zavodu ilk dövrlərdə yüngül və ağır nafta məhsullarıyla "Petkim"-in xammala olan ehtiyaclarını ödəyəcək, digər tərəfdən isə hələ idxal ilə qarşılanan ultra aşağı kükürlü dizel, maye qaz, aviasiya yanacağı, ksilollar kimi digər neft məhsulları tələbatının əhəmiyyətli hissəsini qarşılayacaq.

Müəssisənin yaradılması "Petkim"-in xammal təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, emal ilə neft kimyası arasında inteqrasiya yaradacaqdır. Egey Neft Emalı Zavodunda istehsal Avropa Birliyinin neft məhsullarının keyfiyyəti ilə bağlı standartlarına cavab verəcək, eyni zamanda ekoloji cəhətdən zərərsiz məhsulların istehsal etdiyi texnologiyalara sahib olacaq.

Təməlinin 2011-ci ilin son rübündə qoyulması planlaşdırılan Egey Neft Emalı Zavodunun 2015-ci ildə istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulub.

Azərbaycanda neft sənayesi inkişaf tapdıqca burada adekvat olan sahəvi servis strukturları formalaşmışdır. Həsilat üçün lazım olan maşın və avadanlıqlar istehsalı, yardımçı və xidmətedici sahələrin təşkili, emal təchizat müəssisələri, elmi-texniki kadr potensialının istehsalı bütün dövriyyədə əhatə edən müvafiq qurumların, yolların, kommunikasiya xətlərinin, rabitə, mühafizə təşkilatlarının yaradılması müvafiq infrastruktur seqmentlərindəndir.

Azərbaycan neft sektorunda bağlanmış beynəlxalq neft kontraktları ölkə iqtisadiyyatında, onun sosial-iqtisadi inkişaf perspektivində mühüm yer tutur. Qədim neft tarixinə malik Azərbaycanda neft sənayesinin sahəvi şəbəkisini əlaqələndirən ənənəvi, mobil infrastruktur mövcuddur. Xəzərin yeni nəhəng neft potensialı ilə yanaşı, bu əhəmiyyətli infrastrukturun müəyyən struktur komponentlərinin universal standartlara və müasir industrial tələblərə cavab

verməməsi, modifikasiya ehtiyacılığı bağlanmış neft kontraktları çərçivəsində hazırki zamanda ondan dolğun və səmərəli istifadədə məhdudiyyətlər yaradır. Belə vəziyyətdə neft kompaniyaları neft maşınqayırma avadanlıqlarına, spesifik mal-material qiymətliləri və müəyyən sahəvi servis şəbəkəsi xidmətlərinə olan ehtiyaclarını müvafiq olaraq xarici bazarlar vasitəsi ilə təmin edirlər.

Respublikanın neft-qaz maşınqayırması avadanlıqları istehsal edən müəssisələrin potensial imkanları yetərlidir.İstehsal zəifliyində başlıca səbəb həmən zavodların universal standartlara uyğun olan məhsullar buraxılışını təmin etməmələridir.Məhz buna görə də, müasir mərhələdə maşınqayırma zavodlarının qarşısında neft-qaz avadanlıqlarının istehsalının keyfiyyətinin artırılması, beynəlxalq sertifikatlarda təcəssüm olunan məhsullar buraxılması problemi kəskin dayanır. Bu baxımdan həmən zavodlara lazımi investisiyaların yönəldilməsini təmin etməklə onların modifikasiyasına və dirçəldilməsinə nail olmaq mümkündür.

Azərbaycan iqtisadiyyatında neft və qazın rolu haqqında ümumi məlumat

İllər	Neft hasilatı (qaz kondensat daxil olmaqla)	o cümlədən:
--------------	--	--------------------

		quruda	dənizdə
1992	11 084	2 000	9 084
1993	10 295	1 974	8 321
1994	9 563	1 785	7 778
1995	9 161	1 624	7 537
1996	9 100	1 575	7 525
1997	9 071	1 563	7 509
1998	11 424	1 578	9 846
1999	13 807	1 526	12 282
2000	14 017	1 511	12 506
2001	14 909	1 596	13 313
2002	15 334	1 561	13 773
2003	15 381	1 630	13 751
2004	15 549	1 707	13 842
2005	22 214	1 755	20 459
2006	32 268	1 782	30 486
2007	42 598	1 767	40 831
2008	44 514	1 799	42 715
2009	50 416	1 781	48 635
2010	50 838	1 715	49 123
2011	45 626	1 768	43 858
2012	43375	1724	41651
2013	43457	1712	41745

Azərbaycanda qaz hasilatı, mln. kub m

İllər	Təbii qaz- cəmi	o cümlədən:	
		səmt qazı	təbiət qazı

1992	7 872	1 371	6 501
1993	6 805	1 109	5 696
1994	6 379	1 382	4 996
1995	6 644	2 145	4 499
1996	6 305	2 076	4 229
1997	5 964	2 008	3 956
1998	5 589	2 334	3 255
1999	5 997	3 062	2 935
2000	5 642	3 062	2 783
2001	5 535	2 859	2 370
2002	5 144	3 118	2 025
2003	5 128	3 170	1 958
2004	4 995	3 051	1 944
2005	5 732	3 855	1 877
2006	9 076	6 727	2 349
2007	16 850	9 592	7 257
əmtəəlik	10 832	4 034	6 798
2008	23 399	10 588	12 811
əmtəəlik	16 336	3 935	12 401
2009	23 598	12 080	11 518
əmtəəlik	16 325	5 220	11 106
2010	26 312	12 370	13 943
əmtəəlik	16 673	4 798	11 875
2011	25 728	13 357	12 371
əmtəəlik	16 361	4 449	11 912
2012	26796	13579	13217
əmtəəlik	17242	4483	12759
2013	29245	13945	15300
əmtəəlik	17895	3294	14601

NƏTİCƏ

Respublika müstəqillik əldə etdikdən sonra dağılmış iqtisadiyyatı yenidən qurmaq üçün dünya ölkələri ilə sıx əməkdaşlığa başlandı. Xarici dövlətlərin yenidən

müstəqillik əldə etmiş dövlətin neft ehtiyatları üzərində böyük maraqları var idi. Odur ki, Heydər Əliyevin böyük səyləri nəticəsində Qərbdən dövlətləri ilə Azərbaycan neftinin istehsalı və ixracı sahəsində razılığa gəldi. Bunun sayəsində bu gün Azərbaycan Respublikasının müstəqil inkişafı, dövlət təhlükəsizliyi və geosiyasi mövqeyi, onun zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi və dünya enerji bazarlarına sərbəst nəqli təkcə ölkəmizin xarici siyasət prioritetlərindən deyil, eyni zamanda, müasir dünya siyasətinin və beynəlxalq aləmin aktual mövzularından sayılır. Xəzər dənizi və onun Azərbaycan sektorunun neft və qaz ehtiyatları Rusiya, İran, Ukrayna, Türkiyə, ABŞ, İngiltərə, Fransa, İtaliya, Hollandiya, Polşa, Yaponiya, Çin və bir çox digər dövlətləri ciddi şəkildə maraqlandırır. Bunun əsas səbəblərindən biri həyata keçirilən yeni neft strategiyasıdır. Strategiyanın həyata keçirilməsi nəticəsində respublika iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etdi.

Bu strategiya Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi digər dünya ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin genişlənməsinə və beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə, Avropa İttifaqına və ümumilikdə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasına səbəb oldu.

1994-cü ilin 20 sentyabrında "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasından 21 ildən çox vaxt keçir. Bu illərdə bütün təzyiq və təqiblərə baxmayaraq, respublikamız öz müstəqil neft siyasətini ardıcıl həyata keçirmiş, malik olduğu təbii sərvətlərlə milli hüquqlarını reallaşdırmış, dünyanın ən inkişaf etmiş və qabaqcıl texnoloji imkanları olan dövlətlər ilə bərabərhüquqlu partnyorluq münasibətləri yaratmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraiti ilə əlaqədar olaraq, respublikamızda milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı yalnız daxili imkanlarla deyil, xarici amillərlə və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bütün formalarından geniş səmərəli şəkildə istifadə ilə bağlıdır.

Azərbaycanın beynəlxalq strukturlara inteqrasiyasının genişlənməsi, dünyəvi dəyərlərə əsaslanan möhkəm, sivil bir dövlətə çevrilməsində insan amili ilə yanaşı, güclü amillərdən biri kimi neft-qaz resurslarının mövcudluğunu və onun istismar

edilməsini göstərmək vacibdir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatında, mədəni inkişafında, əhalinin sosial-mədəni rifahının yaxşılaşdırılmasında neft-qaz ehtiyatları başlıca amillərdən biri kimi təzahür edir. Son illərdə neft-qaz ehtiyatlarının artması, onlardan səmərəli istifadə, bu sahədə dövlət tərəfindən digər ölkələrlə yeni müqavilələrin imzalanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və eyni zamanda ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət etmişdir. Ölkənin malik olduğu təbii sərvətlərin ən geniş əhatəli hissəsini təşkil edən neft-qaz resursları üzərində qurulan sənaye indi də iqtisadiyyatımızın aparıcı sahəsi olaraq özünü göstərir. Yanacaq-enerji kompleksinin 2/3 hissəsini birləşdirən neft-qaz sənayesi həm də respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafının əsas sahəsi kimi iqtisadi dirçəlişi stimullaşdırır. Eyni zamanda milli neft-qaz kompleksinin təsərrüfat strukturunun təkmilləşdirilməsi neft-qaz hasilatının artmasına səbəb olmuşdur. Dövlət bu sahədə mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:

- Dünyanın aparıcı dövlətlərinin ən qüdrətli şirkətlərinin iştirak etdiyi, sərmayə qoyduğu neft müqavilələri Azərbaycanın coğrafi-strateji mövqeyini və beynəlxalq siyasətdə rolunu əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmək məqsədə uyğundur;
- Sosial proqramların əsas sahələrindən biri də idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Bunda məqsəd gəlirlərin idarə olunması, vətəndaş cəmiyyəti və yerli enerji məsələlərinə xüsusi maraq göstərməklə inzibati qabiliyyətlərin və şəffaflığın təkmilləşdirilməsi məqsədə uyğundur;
- Neft sənayesinin inkişafı nəticəsində əldə olunan gəlir dövlət büdcəsinin formalaşmasına, iqtisadiyyatın sosial məzmununun dəyişməsinə, xalqın maddi rifahının artmasına, ölkəmizin müdafiə potensialının və hərbi qüdrətinin artmasına, enerji, ərzaq təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə səbəb olmuş və gələcəkdə də qeyd etdiyimiz məsələlər daha çox vəsait qoyulacağı gözlənilir;
- Xarici kapitalın neft-qaz sənayesinin inkişafına sərfi yeni iş yerlərinin artırılmasını, ixtisaslı neftçi kadrlarının işə cəlb olunmasını sürətləndirə bilər;
- Ölkəmizin yeni neft strategiyasının yönəldilən investisiyalar müasir dövlətin

tələblərinə cavab verə bilən infrastrukturun yaradılması imkanlarını artırmaq məqsədə uyğundur;

- 1999-cu il dekabrın 29-da Heydər Əliyev tərəfindən "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında" fərman imzalandı. Dövlət Neft Fondundan əldə edilən gəlir şəffaf formada bölüşdürülür. Bu vəsait qeyri-neft sənayesinin inkişafına, ölkə əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılmasına, milli iqtisadiyyatın formalaşmasına və inkişafına cari sosial ehtiyacların ödənilməsinə, iqtisadi tərəqqi və.s sərf olunmalıdır;

- Neftin tükənən və bərpa olunmayan təbii sərvət olduğunu nəzərə alaraq alternativ enerji mənbələrindən istifadə ilə bağlı irəli sürülən təklifləri düzgün qiymətləndirmək və gələcəkdə günəşin istiliyindən, suyun, küləyin gücündən və digər alternativ enerjilərdən daha geniş istifadə etmək olar;

- Neft-qaz çıxartma idarəsində həyata keçirilən texniki, təşkilati və sosial-iqtisadi tədbirlər sahədə işləyən işçilərin əmək və məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, onların mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi və.s məqsədə uyğundur

- Ölkənin neft və qaz hasilatını artırmaq, iqtisadiyyatı dirçəltmək və.s üçün neft və qaz quyularının işləməsini düzgün təşkil etmək, istismar prosesində qabaqcıl texnikika və texnologiyadan istifadə etmək diqqət mərkəzində olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. 2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
2. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
3. Azərbaycan respublikasının 2015-ci il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi.
4. Azərbaycanın neft və qaz kəmərləri sistemi. Azərbaycanın Neft Sənayesi üzrə İnformasiya və Resurs Mərkəzi. Bakı, 2006
5. A.S.İsayev. Neft və qaz sənayesində istehsalın təşkili, planlaşdırılması və idarə edilməsi. Bakı, 2005
6. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin beynəlxalq və regional əhəmiyyəti. Bakı, 2002
7. Daniel Yergin. Neft fəlsəfəsi. 2cildə. Bakı, 2006
8. E.M.Hacızadə. Azərbaycanın quruda neftçıxarma kompleksində iqtisadi islahatlar və səmərəlilik problemləri. Bakı, 1998
9. E.M.Hacızadə, Z.S.Abdullayev. Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası. Bakı, 2003.
10. Əliyev Camal. Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı tarixindən. 1960
11. Heydər Əliyevin neft strategiyası Azərbaycanın müstəqilliyi naminə Azərbaycan Respublikasının prezidentinin katibliyi. Bakı, 2001
12. Heydər Əliyev: "Azərbaycan nefti dünya siyasətində", Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı-1997
13. İsayev Ağahəydər. Neft sənayesinin ümumi texniki-iqtisadi problemlərinin həllinə quyu keyfiyyətinə təsiri. Bakı, 2005
14. İ.Əliyev və A.Muradverdiyev. "Azərbaycan nefti dünya siyasətində" çoxcildliyi. 2-ci cild. "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1997
15. İsayev Ağahəydər. Bakı neft sənayesi. Bakı 2005

16. Mirzəyev Ramiz. H.Əliyev və müstəqil Azərbaycan Dövlətinin yeni neft strategiyası. Bakı , 1999
17. Müşfiq Atakişiyev. Azərbaycanın yeni neft siyasəti və iqtisadi yüksəliş. Bakı, 2004
18. Zahid Abdullayev: Neft sənayesinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərslik. Bakı, 2007
19. Z.Abdullayev, G.Yüzbaşova. Azərbaycanın neft-qaz strategiyası. Bakı, 2006
20. Azərbaycan Respublikası Sənaye və Energetika Nazirliyinin internet resursları: www.mie.gov.az
21. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin internet resursları: www.socar.az
22. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun internet resursları: www.oilfund.az
23. BP şirkətinin saytı , www.bp.com
24. Caspian Barrel saytı : <http://caspianbarrel.org>

ABSTRACT

Exhaustion of resources, decrease of layer energy, complication of production and geological conditions created certain economical problems, in transition period in oil-gas production complex inland of Azerbaijan required orientation, non-market structure, administrative methods of management not meeting the purposes of market economy led to in economy shortage of turnover means, worsening of material - technical supply, shut-down and fall of well productivity, drilling works in expectation of reanimation of hundreds of protective wells.

Along with it problems of institutionalization and modernization of economic environment, new fiscal demands "syndrome of payment" and other originalities of the transition period influenced on profitability, violating correlation between expenses and volume of production, created deep disbalance, complicated the process annihilation, led to limitation of field growth dynamics.

Carried out economical reforms for adaptation into the new system in the production complex the chosen transition evaluational model in its turn were not accompanied with basic reforms. For protection from increasing regression in the field the necessity in elaboration of new scientifically based economic modes of development appeared. In the sphere of deepening market relations, expressing them in this monography "Model of Economic Development of oil and gas production complex " object of researches were chosen general economic problems of oil and gas production industry in inland of Azerbaijan. By method of indexation and correlation in the spectrum of national oil strategy, empirical reality, global stream characterizing the main directions of economic reforms in the complex the main technical economical indicators have been analyzed. Historical ways of development of native oil and gas production industry were considered in the context of target purposes and trend approach with applying progressive economic technology, extracts, essays, graphical illustrations, tables and formula in research work diagnostics of corresponding problems, theories, philosophy, direction of economic reforms and mechanism of their realization was determined. Role and place of oil and gas production sector in inland, assessment of production and resource potential, strategic planning, management, state regulation, norm-legal and informational security, determinants of economical efficiency, labour productivity, decrease of self-cost of crude oil, cost and calculation, increase of productivity returns of layers, the policy of finance, registration and amortization, fiscal situation, rent relations, applying of offshore tax system, share holding and ownership, investment requirements, activities of joint ventures with foreign capital, forming of internal audit institution, the aspect of scientific-innovation activity, fragments of postpetroleum conceptions, social sphere and employment, ergonomics, ecological environment, service, licence, concession, franchising and other functional problems. Within market principles have their.

РЕЗЮМЕ

Истощение ресурсов, уменьшение энергии пластов, осложнение промышленных и геологических условий создали при переходе на новую экономическую систему определенные экономические проблемы в нефтегазодобывающем комплексе на суше Азербайджана. Конъектурной ориентационной, нерыночная структура, административные методы управления, не отвечающие требованиям рыночной экономики привели в хозяйственной деятельности к недостатку оборотных средств, ухудшению материально-технического обеспечения, простаиванию и снижению дебитности скважин. Вместе с этими проблемами институционализации и модернизация экономической среды, новые фискальные требования, "синдром платежей" и другие своеобразности переходного периода повлияли на рентабельность, нарушив соотношение между издержками и объемом производства, создали глубокий дисбаланс, затруднили процесс реновации, привели к ограничению динамики роста отрасли.

Проводимые экономические реформы для адаптации в новую систему в производственном комплексе выбранный более мягкой эволюционной модели в свою очередь, не сопровождалось коренными преобразованиями. Для предотвращения увеличивающейся регрессии в отрасли возникла необходимость в разработке новой научно-отраслевой модели развития. В сфере углубляющихся рыночных отношений, выражая эти цели в данной монографии "Модель экономического развития нефтегазодобывающего комплекса" предметом исследования избраны общие экономические проблемы нефтегазодобывающей промышленности на суше Азербайджана. Методами индексации и корреляции в спектре национальной нефтяной стратегии эмпирических реалий, глобального течения, характеризующих основные направления экономических реформ в комплексе проанализированы основные технико-экономические показатели. В контексте целевой установки и трендового подхода рассмотрены исторические пути развития отечественной нефтегазодобывающей промышленности. С применением прогрессивных экономических технологий, выдержек, очерков, графических иллюстраций, таблиц и формул в исследовательской работе определена диагностика соответствующих проблем, теория, философия, назначения экономических реформ и механизмы ее реализации.

**Cəlilova Elnurə Elizbar qızının "Azərbaycan
neft sənayesi və onun inkişaf mərhəlləri"
mövzusunda magistr dissertasiyasının**

R E F E R A T I

Mövzunun aktuallığı: XX əsrdə Azərbaycanın neft sənayesi sürətlə inkişaf etmiş, güclü istehsal bazaları və elmi mərkəzlər yaradılmışdır. Azərbaycan ikinci dünya müharibəsi illərində Azərbaycan cəbhəni yanacaq təmin edərək alman faşizminin məğlubiyyətə uğradılmasında böyük rol oynamışdır.

Müharibədən sonrakı illərdə ölkəmizin ən böyük nailiyyətlərindən biri dəniz neft-qaz yataqlarının kəşfi və işlənməsi idi. 1949-cu ildə, sahilədən 100 kilometr məsafədə, o zaman üçün unikal yataq sayılan Neft Daşlarında dünya təcrübəsində ilk dəfə olaraq açıq dənizdə neft hasil olundu. 1970-1980-ci illər Azərbaycan neftçiləri tərəfindən dənizin daha dərin sahələrinin mənimsənilməsi ilə səciyyələnmişdir. Məhz bu dövrdə görülməli məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində neft sənayesi möhkəmlənmiş və onun geniş infrastrukturunu yaranmışdır.

Son illərdə neft sənayesində çox mühüm strateji əhəmiyyət daşıyan nailiyyətlər əldə olunmuşdur. 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə yeni neft strategiyası irəli sürülərək dünyanın bir çox şirkətləri ilə Xəzər dənizində ilk dəfə olaraq neft və qaz yataqlarının birgə istismarına başlanmışdır. Azərbaycanın iqtisadi suverenliyini əks edən ilk beynəlxalq neft sazişi iqtisadiyyatımızın dinamik inkişafının əsasını qoydu və onun praktiki nəticələri göz qabağındadır. Həmin tarixdən başlayaraq görülməli işlər bugünkü və gələcək nəsillərə xidmət edir. Bu baxımdan seçdiyimiz mövzu günün aktual məsələlərdəndir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Mövzunun məqsədi respublikada neft və qaz sənayesinin inkişafına təkan verən elmi yenilikləri nəzərdən keçirmək və mövzu ilə əlaqədar bilikləri sistemləşdirməklə alimlərin bu sahədə söylədikləri nəzəri məsələlərdən mövzuda istifadə etməkdir. Eyni zamanda yanaşmalardan istifadə edərək magistr işini yazmaq lazımdır.

Hazırda ölkənin neft-qaz kompleksinin qarşısında duran əsas vəzifə neft strategiyasının reallaşdırılması nəticəsində əldə edilmiş uğurları möhkəmləndirməkdən, iqtisadiyyatın və əhəlinin enerji resurslarına olan tələbatının daha dolğun ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Bu mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsi məqsədilə "Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı"nda qarşıdakı dövrdə bu kompleks daxil olan sahələrin müəyyənləşdirilmiş inkişaf istiqamətləri və onların reallaşması üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdiriləcəkdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik statusunun əldə edilməsilə neft-qazçıxarma sənayesində ümumi iqtisadi problemlərin

öyrənilməsinə, tədqiqinə yeni keyfiyyət dəyişiklikləri gətirilmişdir. Köhnə iqtisadi və ideoloji sistemin dağılması, onun liberal dəyərlər əsasında bazar iqtisadiyyatı ilə əvəzlənməsi problemin həllinə daha əlverişli çıxışlar açmışdır. İndi daha çox strateji, uzaqhədəfliyi ilə seçilən, elmi əhəmiyyət kəsb edən məsələnin həlli geniş tədqiqatını və əməli tətbiqini gözləyir. Yeni geopolitik vəziyyət problemi geniş elmi-tədqiqat obyektinə çevirərək aktuallığını artırır. Bu baxımdan köhnə neft yataqlarında səmərəliliyin, sabitliyin, iqtisadi artımın təminatının metodoloji və metodik aspektlərinin müəyyən olunması, potensial və resurslardan rəasional istifadə, maliyyə möhkəmliyi, iqtisadi çevikliyin yüksəldilməsi, sahədə yeni bazar münasibətlərinin formalaşması, neft hasilatının və ümumilikdə neft sənayesinin digər strateji və taktiki elmi səciyyə daşıyan prinsipal prioritetləri tədqiqat mövzusunun seçilməsini şərtləndirir. Odur ki, "Azərbaycan neft sənayesi və onun inkişaf mərhələləri" mövzusunda yazılan tədqiqat işinin obyektı Azərbaycanın neft sənayesidir

İşin abrobasıyası: Ötən iki əsrin qovşağında Azərbaycanın neft sənayesini əhatə edən elm formalaşmağa başlamışdır. Dünya neft elminin, xüsusən də Sovetlər İttifaqında neft sahəsi ilə bağlı elmlərin inkişafında Azərbaycanın, onun alimlərinin xidmətləri yüksək olmuşdur. Azərbaycanın görkəmli neftçi alimlərinin, mühəndis və mütəxəssislərinin tədqiqatları və praktiki fəaliyyətləri keçmiş Sovetlər İttifaqının, Qərbi Avropanın, Şimali Afrikanın, Yaxın və Orta Şərfin, neft-qaz sənayesinin formalaşmasında yüksək xidmətliliyi ilə fərqlənmişdir. Neft-qaz hasilatının ümumi problemlərilə bağlı tədqiqatlarda X.B.Yusifzadə, E.M.Rüstəmov, Ə.N.Əlixanov, S.A.Orucov, Ə.B.Süleymanov, B.Ə.Hacıyev, Z.S.Abdullayev, G.Z.Yüzbaşovanın elmi araşdırmaları mühüm yer tutur. Neftqazçıxarma sənayesində mövcud vəziyyətin respublika iqtisadiyyatına, onun tərəqqisinə əsaslı təsiri vardır. Gerçəklik ondan ibarətdir ki, neftqazçıxarma sənayesi iqtisadiyyatın bütün strukturunda hərəkətverici qüvvəyə malikdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi: Magistr işinin hazırlanmasında təkcə mənbələrdən deyil, gündəlik informasiyadan, gündəlik faktlardan, internet materiallarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində bir sıra yeniliklər irəli sürülmüşdür ki, bu da oxucular üçün maraqlı ola bilər.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları: Qeyd etdiyimiz kimi, "Azərbaycan neft sənayesinin inkişafı" mövzusu əvvəllər ümumi şəkildə işlənsə də yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlərə əsasən mövzunun bu dərəcədə aktual olması həmin mövzunun öyrənilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Magistr işinin hazırlanmasında mövzu ilə bağlı son dövrlərdə yazılmış elmi işlərdən, kitablardan, elmi məqalələrdən istifadə edilmiş və ümumi nəticələr çıxarılmışdır ki, onun da böyük elmi -nəzəri əhəmiyyəti vardır.

Tədqiqat işinin quruluşu: Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə

olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işində aşağıdakı suallar izah edilmişdir: Azərbaycanı neft strategiyasının mahiyyəti, məqsədi və metodoloji əsasları; Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında neft strategiyasının rolu; neft sənayesinin mövcud vəziyyəti; neft sənayesinin inkişaf dinamikası; milli neft-qaz kompleksinin təsərrüfat strukturunun təkmilləşdirilməsi; neft-qaz kompleksində müasir üsulların tətbiqi.

Dissertant:

Cəlilova Elnurə Elizbar q.

Elmi rəhbər:

i.e.n , prof. M.A.Həsənova